

2392.
15

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

XV

A SZEGHEGYI NÉMET NYELVJÁRÁS HANGTANA

IRTA

MORNAU JÓZSEF

A BR. EÖTVÖS J.-COLLEGIUM TAGJA

BUDAPEST,

PFEIFFER FERDINÁND KÖNYVKERESKEDÉSE

1915.

Ára 2 korona 50 fillér.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

XV

A SZEGHEGYI
NÉMET NYELVJÁRÁS
HANGTANA

IRTA

MORNAU JÓZSEF

A BR. EÖTVÖS J.-COLLEGIUM TAGJA

BUDAPEST,

PFEIFFER FERDINÁND KÖNYVKERESKEDÉSE

1915.

168130

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

Budapest, VIII. ker., Szentkirályi-utca 28. szám.

A BÁCSMEGYEI NÉMET TELEPÍTÉSEKNEK ÉS SZEGHEGY KÖZSÉGNEK RÖVID TÖRTÉNETE.

Mindenki előtt ismeretes, hogy hazánk déli része s épen Bács-Bodrog megye a másfél századig elhúzódó török hódoltság alatt annyira elpusztult, elnéptelenedett, hogy a törökök kiűzése után ezen az elhagyott, embernemlakta pusztán mindenfelé csak pusztulás, feldúlás, romok mutatkoztak. A kormánynak legfőbb gondja volt ezt a már a természettől is megáldott, termékeny vidéket ismét benépesíteni. Először is a török elől menekült és újra visszatért szerbekkel benépesítették a már azelőtt is meglevő szerb falvakat és pusztákat: Szenttamás, Óverbász, Ókér, Kula, Zenta, Óbecse. Minthogy azonban földjüket nem győzték megművelni, a XVII. század utolsó évtizedeiben ezeket a falvakat megnagyobbították többnyire szerbiai szerbekkel, másrészt meg új szláv falvakat alapítottak: Szilbács (1696, szerbek); Ópalánka (szerbek); Úrszentiván; Kölpény; Keresztúr (ruthén); Bácskertes; Petrőcz; (1783, tótok); Kiszács; Bácsujfalu; Pinczéd; Liliomos és Sándor.¹

Nagyobb lendületet vesz a telepítés a XVIII. század közepén Mária Terézia trónralépésével, amikor a következő magyar, többnyire katolikus községek alakultak: Jánoshalma (1733.); Bezdán (1743.); Kula (1749.); Magyarkanizsa és Topolya (1750.); Nagybaracska és Begecs (1751.); Doroszló és Nemesmilitics (1752.); Zenta (1755.); Bátmonostor és Ada (1760.); Becse (1767.); Csantavér (1773.); Péterréve (1774.); Hegyes, Bogojeva, Dávod, Mélykút és Tataháza (1776.); Bajsa (1780.); Pacsér (1783.); Piros és Temerin (1783.); Feketehegy, Szenttamás (1795.); Borsod (1800.); Bajmok (1786.); Martonos és Madaras (1789.); Ókér (1790.); Mohol (1806.); Tiszaföldvár (1807.); Kuczora (1815).¹

¹ Iványi István: *A Bácsvármegyei telepítések*, megjelent a *Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvé*-ben, Zombor, 1913. I-II. füzet (22. l.).

Mária Terézia azonban meg volt győződve, hogy Magyarország egyedül nem képes az elnéptelenedett délvidéket oly gyorsan benépesíteni, mint amennyire szükséges volt s azért birodalmi németeket, vallásra nézve katolikusokat hívott az országba, kiket Bács-Bánságban telepített le; fia, II. József császár folytatta a megkezdett német kolonizációt s így keletkeztek a következő katolikus *német községek*: Csávoly, Bácsszentiván, Újfutak, Gara, Apatin (1749.), Dunabököny, Csátalja, Hódság, Katymár, Veprócz, Szentfülöp, Kerény, Szépliget, Bácsordas, Újpalánka, Ószivác, Palánka, Őrszállás, Bácsalmás, Bezdán, Militics, Szilberek, Csonoplya, Paripás, Kúnbaja és Dunacséb.

A türelmes és fölvilágosodott József császár már nem tett különbséget katolikus és protestáns között, már nyugateurópai útja alkalmával behatóan megismerte Dél-Németország protestáns tartományait, lakosságát kitaró szorgalma miatt megbecsülte és megszerette s épen ezért irányította tekintetét a Felső-Duna, Közép-Rajna, Majna, Neckar és Mosel melletti tartományokra: *Württemberg, Baden, Pfalz, Zweibrücken, Saarbrücken, Hessen-Nassau* és *Elsass*-ra. Az innen bevándorlókat azután a bácsi kerületben oly falvakba osztotta be, ahol sokan üresen hagyták telkeiket, azonkívül kamarai pusztákból új falvakat alapított s így keletkezett a következő kilenc protestáns német község: Torzsa (1784., 250 házzal), Cservenka (500 házzal), Újverbász (310 házzal, 1785.), Kiskér (230 házzal), Bulkeszi (230 házzal), Újszivác, Újsóvé és Szeghegy (1786., 230 házzal), Jármos (1787., 80 házzal).

Mi indította őseinket a kivándorlásra? A német tartományok zsúfoltsága s egy jobb jövődő megalapítása, melyet II. József császár teljesíteni ígért. A telepítési-patens (Ansiedlungspatent) ugyanis azt mondja: «Wir Josef der Andere, von Gottes Gnaden erwählter Römischer Kaiser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, König von Ungarn, Böhmen, Galizien und Lodomerien... u.s.w. tun hiermit jedermänniglich kund, dass wir in unserem Königreich Ungarn, Galizien und Lodomerien viele unbesetzte, leere, und öde Gründe besitzen, welche wir gesonnen sind mit deutschen Reichsgliedern, besonders aus dem Ober-Rheinischen Kreise, anzusiedeln...»

«Zu dem Ende — folytatja — versprechen wir, bei unseren angebohrenen kaiserl.-königl. Parole allen zu uns wandern-

den Reichsfamilien, deren wir viele Tausend an Ackersleuten und Professionisten benötigt sind...» vallásszabadságot, házat kerttel, a földműveseknek igavonó állatot és tenyészmarhát, az iparosoknak a szükséges szerszámokat s mindezt tíz évig adómentesen s végül biztosítja még az utiköltséget Bécestől a megfelelő telepítési helyekre.

Ily fényes jövő reményében tehát seregestül törekedett a nép Bécs felé s örömmel énekelte a vándordalt, *Das gelobte Land*:¹

«Das Ungerland ist's reichste Land,
Dort wächst viel Wein und Traid,
So hat's in Günzburg man verkündt,
Die Schiff stehn schon bereit.
Dort geits viel Vieh und Fisch und G'flüg
Und taglang ist die Weid;
Wer jetzo zieht ins Ungerland
Dem blüht die goldene Zeit.»

Körülbelül 1200 km. utat tettek meg a kivándorlók, német hazájuktól Regensburgig gyalog, innen rendes útlevéllal ellátva Bécsig hajón; itt jelentkeztek a magyar udvari kancelláriánál, ahol az egyes családok nevét, származását, vallását és foglalkozását jegyzőkönyvbe foglalva, — melyet a közös pénzügyminisztérium levéltára őriz — két forint utiköltséggel láttak el minden családot. Budán a királyi kamaránál jelentkeztek, ahonnan egy forint utiköltséggel ellátva részint Temesvárra (Bánság), részint Zomborra (Bácska) a telepítési-irodába (Ansiedlungsamt) lettek utasítva, ahol ismét jegyzőkönyvet vettek fel a bevándorlókról, melyek, sajnos, nem állanak rendelkezésünkre s így csupán az első halálozási-matrikulák hiányos adataival kell beérnünk, ha a letelepedők származási helyét és tartományát kutatjuk. Itt a bevándorlókat az egyes falvakba osztották be.²

Szeghgy község letelepedői 1785-ben Zomborban jelent-

¹ D. Häberle: *Auswanderungen und Koloniegründungen der Pfälzer im XVIII. Jahrh.* (Kaiserslautern 1909.); első feljegyzése: *Deutsche Gaue*, IX. k. 31. l.

² A bácsmegyei telepítések történetét adja Eimann János: *Der deutsche Kolonist oder die deutsche Ansiedlung unter Kaiser Josef dem zweiten in den Jahren 1783 bis 1787 im Bácszer Komitat*, Kula 1820.; Jausz János: *Szeghgy im ersten Jahrhundert seines Bestandes*. Kula, 1886.

kezvén a szomszédos községekben: Cservenkán, Kulán stb. lettek elszállásolva, amíg új hazájukat, Szeghegyet felépítették. (A község neve a legelső okiratokban *Szekity*, szerblakta puszta, a XIX. század első évtizedéig a községi okiratok *Szekity*, *Szikity*, majd *Szekits* elnevezést mutatnak fel s innentől kezdve kapta a község a *Szeghegy* nevet, anélkül azonban, hogy a népies *Szekits* elnevezést kiszoríthatta volna.) 1786. május 4-én a zombori telepítési bizottság Kiss József főmérnök elnöklete alatt kiosztotta a telepéseknek a házaikat, számszerint 230, vályogból épült, nádfödeles, kétablakú — az egyik az utcafelé, a másik az udvarra nyíló — házat egy szobával, konyhával, éléskamrával és istállóval. Minden család a lakóházon kívül egy tehenet vagy 18 forintot, a szükséges házi- és konyhafelszerelést, a földműves $\frac{2}{4}$ vagy fél szesszió (= 30 urbéri hold, 1 urb. hold = 1000 □-öl) szántóföldet nyári és téli vetéssel, a szükséges mezőgazdasági felszerelést s mivel a háztelkek kicsinyek voltak, egy 300 □-ölnyi telket (ú. n. Tretplatz, ahol a gabonáját nyomtathatta) kapott, az iparos pedig szerszámának beszerzésére 50 forintot.

A telepítési táblázat szerint, melyet a községi levéltár őriz, a községnek 8972 holdnyi határa volt, melyet 100 szesszióra osztottak fel. A község 230 háza 5 utcát alkotott, amelyek közül az egyiket a benne letelepült württembergi svábokról neveztek el (*šwōwa kas*).

Most pedig a község fejlődésének történetét fogjuk röviden előadni, amint Jausz J. fentemlített könyvében nagy buzgalommal és kitartással állította össze a község alapításától kezdve fennállásának századik évfordulójáig (1786—1886).

Noha a bevándorlók nem voltak földművesek, kitartó szorgalmuk folytán a többnyire buzával, zabbal, kukoricával, árpával és rozssal bevetett szántóföldek bő termést hoztak, melyet sarlóval arattak le, cséplőfával kicsépeltek. A gabonának, majd pedig szárazmalmon őrölt lisztnek eladásában mutatkoztak a kereskedelem első csirái. Elevenebb volt az ipar, korán mutatkozott a céhkényszer, ami a bevándorlók előtt, kik többnyire iparosok voltak, nem volt ismeretlen. Eleinte a rajnai pénzérték (rheinische Währung), rajnai ür- és súlymérték uralkodott. De csakhamar átvették a törvényes pénzlábat (forint = 60 kr.; 3 krajcár = garas; 30 garas = tallér), hossz mértéket (bécsi

róf = $29\frac{3}{4}$ hüvelyk; bécsi öl = 6 láb; láb = 12 hüvelyk; mérföld = 4000 öl); súlymértéket (bécsi mázsa = 100 font; font = 32 lat); ürmértéket (magyar akó = 60 itce; itce = 2 meszely); gabonamértéket (pesti véka = (108 magyar itce) $\frac{3}{4}$ harmad; harmad = 36 itce); pozsonyi véka = $\frac{2}{3}$ -a a pesti vékának (*prešparja*). A tíz évi adómentesség után a község az úrbéri hatóság hatalma alá került, amely azonban, mivel a földesúri jogokat maga az állam gyakorolta, fejlődésében nem akadályozta meg.

Meleg hazafias érzülettel beszél Jausz Szeghegy részvételeéről az 1848–49-ki szabadságharcban, amikor 156 emberből álló őrseregével (National-Garde) szolgálta a haza ügyét a felázadt szerbek ellen s több szemtanú — köztük Korbai Károly, kulai ügyvéd, aki mint honvédhadnagy vett részt a Szeghegy mellett, 1849. júl. 14. Guyon vezérlete alatt Jellasičon nyert csatában — tanúsága alapján megcáfolja Horváth Mihálynak, a híres történetírónak vádját, aki *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben* című művében a bácskai állapotokat jellemezve, azt mondja (II. köt. 114. old.): «a szeghegyi németek testvéráruhással vásárolták meg bántatlanságukat, a szerbekhez csatlakozván Hegyes és Feketehegy feladására. E német község rút magaviselete egyetlen eset gyanánt áll valamennyi bács-bánsági német helységek sorában.»¹

Szeghegy község letelepedőinek számát csak a törvényes templomlátogatások jegyzőkönyveiben találjuk feljegyezve; az első ilyen hivatalos látogatás adatai szerint 1798-ban a községnek 615 férfi és 420 női = 1035 evang. lakosa volt. Tömegeesebb kivándorlások történtek a szlavóniai Beška és Krtšedin községekbe. Ezek a kivándorlók változatlanul megtartották az anyaközség egységes nyelvét, eltekintve a szerb-horvát kölcsönszavaktól. A legújabb 1910.-ki népszámláláskor a községnek 5740 lakosa volt, akik két református, két katolikus és két izraelita családon kívül mind ág. evang. vallásúak; a község házainak száma 1059. A község gyors fejlődését az általánosan ural-

¹ Jausz cáfolatának megerősítésére utalhatunk Kármán József újverbászi ref. lelkésznek — ki mint élelmezési tiszt résztvett ez ütközetben — nyilatkozatára; lásd *Geschichte der újverbászer reformierten Kirchengemeinde von der Ansiedlung bis zur Gegenwart, 1785—1912.* von Peter Weimann, ref. Kaplan, Újverbász, 1912.

kodó jóléten kívül elősegítette még az a dicséretreméltó buzgalom, amelynél fogva minden szegény ember arra törekszik, hogy saját födele alatt lakhassék. Fehérre meszelt házát tisztán tartja, ormát az építés évszámával, a tulajdonos nevével és egy mondással látja el, amilyen pl.: «Allen die vorüber gehen und mich kennen, gebe Gott, was sie mir gönnen.»

A bevándorlók ruházata nagyon különböző volt. Erre vonatkozólag Jausz a már említett könyvében azt mondja: «Ein jeder war noch in die Landestracht gekleidet, von wo er eben kam. Der Schwabe oder Württenberger hatte gewöhnlich hirschlederne Hosen, einen langen Zwilchkittel, grossen Hut und Stiefel. Der Pfälzer und Elsässer kurze Tuchhosen bis an die Knie, Strümpfe und Schuh mit einer Schnalle, einen kurzen Tuchrock und einen aufgestülpten Hut.»

Ami a bevándorlók nyelvét illeti, azt írja Jausz: «Ebenso bunt und mannigfaltig war auch die Sprache der Eingewanderten und dies aus denselben Ursachen. Denn hatte der Schwabe seine breite und gezogene Mundart mit vielen eigenen Worten, so war der Dialekt der Pfälzer, Elsässer und der Rheinländer viel knapper, bestimmter und dem hochdeutschen nähernd. Es mussten fast zwei ganze Geschlechter aussterben, ehe der Sprachunterschied ganz verwischt war, und durch gegenseitiges Verschmelzen der jetzige einheitliche Dialect entstand.»

De nem szól a bevándorlók származási helyeiről. Erre vonatkozólag egyéb források hiányában meg kell elégednünk a keresztelési, esketési és főleg a halálozási anyakönyvek gyér adataival, melyek a telepítéstől kezdve 1786—1835-ig részint latin, részint német nyelven vezetve az illető személyek születési helyének és a tartománynak nevét megjelölik. Ezekből a hiányos és sok helyen már elmosódott följegyzésekből, sajnos, nem közölhetjük a bevándorlók származási helyének teljes jegyzékét; följegyezve találjuk a délnémet tartományok közül Pfalz, Hessen-Nassau, Württemberg és Elsass-Lotharingia következő helységneveit:

a) *Pfalz*: Anweiler, Essweiler, Wackenheim, Reinheim, Landsweiler, Illingen, Kriegsfeld, Algesheim, Dielkirchen, Fischbach (Grft. Sponnheim), Sulzbach, Rodenbach, Wittersheim, Neunkirchen, Höringen, Niederkirchen, Grünstadt, Eschburg, Marien-

thal, Alsenz, Pirmasens, Grumbach, Gernsheim, Velbert, Otterberg, Berg, Fürfeld (bei Kreuznach), Niederwiesen, Schlierbach, Waldlaubersheim, Kirchsheim, Ilbesheim, Unterbruder, Thronecken (Hunsrück); Birkenfeld: Züsch, Oberbrombach, Eckweiler, Kim, Grossheim; Zweibrücken: Hornbach.

b) Hessen-Nassau: Brandau, Herolz, Hirnbach, Ginsberg, Dirmingen, Haste, Haddamar, Massenheim, Bubach, Holzhausen, Rossheim, Morschheim, Rimsdorf, Hollingen, Mossau, Mühlau, Neukirchen, Nastätten, Dietkirchen, Emmershausen, Limburg, Seifertshofen (bei Limburg), Hattenhof (bei Fulda); Hebenhausen (Grf. Libensteinsche Herrschaft); Grft. Erbach: Brombach, Krumbach, Obermossau; Framersheim (Rheinhessen); Nassau-Weilburg: Morsch, Bischheim; Nassau-Usingen: Idstein, Kettenbach, Mosbach, Lichtheim; Nassau-Saarbrücken: St. Johann, Büttgen, Fechingen, Berg und Tal, Völklingen, Ottweiler, Saarbrücken; Hessen-Darmstadt: Gurgenhäuser, Zeilhard, Nassau, Dillingen, Oberliederbach; Hessen-Braunfels: Oberwetz, Bicken; Grft. Starckenburg: Grossbiberau, Gadernheim, Würzburg.

c) Württemberg: Altdorf, Hornstein, Erdmannhausen, Flattbach, Illingen, Bermaringen, Waiblingen, Gerhausen, Steinach, Gschwind, Hasenhöflein, Lonsee, Gingen, Vellberg, Laufer, Holz, Fichtenberg, Leutersbach, Altenstadt, Schorndorf, Urspring, Lichtenstein, Neuffen, Vöhringen, Leitenbach, Hohengehren, Neenstetten, Gschwend (Grft. Limpurg); Überkingen, Holzheim, Beutelsheim, Neuhausen, Heubach, Kattenhofen, Böhl, Unterweissach, Gruibingen, Mundelsheim (bei Ludwigsburg), Gerstetten; im Ulmischen: Bisingen, Hohenstadt, Ichenhausen.

d) Elsass-Lotharingia: 1. Elsass: Hochwald, Rumertsweiler, Petersbach, Durstel, Dossenheim, Boll, Ilsburg, Ittenheim, Volsberg, Elbersweiler, Eschburg (an der Zinsel), Hochstatt, Ingweiler, Eisheim, Winzenbach, Hattmatt, Weinburg, Obersulzbach, Grausel, Rosteig, Neuweiler, Weitersweiler, Lützelstein, Wittersburg, Dettweiler, Lohr, Bettweiler, Lützelburg, Rauweiler, Mackweiler, Völlerdingen, Schönburg, Bischofsheim, Buchweiler, Lichtenberg; 2. Lotharingia: Dumering, Nideck, Thal, Saarwerden, Büttgen (Grft. Saarwerden), Elbersweiler, Hollingen, Freiburg, Ottweiler, Puberg (im Lützelsteinischen).

Ezeken kívül jelölve vannak: Nieder-Hornbach és Dietldorf (Bayern); Dorndorf, Neukirchen és Welsbach (Saxen-

Eisenach); Niederwörresbach (Grfst. Sponheim, Fstm. Birkenfeld); Oberhohenberg (im Rheingräfischen); Adelhof és Rintheim (Baden); Burscheid és Dielkirch (Luxemburg). A község első lelkésze Gotlieb Joh. Weinrich a sziléziai Voigtsdorfból származott.

Szeghegy község ág. ev. vallású telepesei tehát a *középrajnai* tartományokból vándoroltak be és pedig tömegesen jöttek: Pfalzból (45); Alsó-Elsassból (43); Lotharingia északkeleti részéből (20); Hessen-Nassau déli részéből [Fstm. Birkenfeld (16); Grfst. Nassau-Saarwerden (15); Grfst. Nassau-Saarbrücken (38); Grfst. Solms-Braunfels (12); Nassau-Weilburg (9); Nassau-Usingen (6); Nassau-Darmstadt (17);], vagyis *rajnai-frank* nyelvjárási területekről és Württembergből [Ulm- és Neckar-vidék (58); Gfst. Limpurg (18)], vagyis *alsó-alemann* és *sváb* területről. A fent közölt statisztika tehát 297 telepésnek származási helyét adja.

Most már feladatunk lesz nyelvészeti uton megállapítani, hogy a község nyelvének — mely ma egységes — kialakulásánál, a bevándorlók többségének rajnai-frank nyelvjárása győzött-e s ha igen, mennyiben mutatkozik az alsó-alemann és sváb nyelvjárást beszélő kisebbség nyelvi sajátosságainak befolyása.

A nyelvjárás hangjainak fonetikai meghatározásánál a fiziológiailag és akustikailag különbözőképen artikulált hangokat lehetőleg több hangjeggyel fogjuk jelölni, valamint követni fogjuk Wegener Fülöpnek [*Die Bearbeitung der lebenden Mundarten: Grundriss I. 5. fejt.*] a hang pontos meghatározására vonatkozó három feltételét: 1. az artikuláció nemének leírását; 2. az expiráció intenzitását és gyorsaságát a beszéd különböző helyén, vagyis az expirációs hangsúlyt; 3. a hangszalagok feszültségének megállapítását, a zenei hangsúlyt. A hangok minél pontosabb leírása annyival inkább bizonyul szükségesnek, amennyiben a szeghegyi nyelvjárás úgy szókincs, mint hangtani, alaktani, de főleg fonetikai tekintetben eltéréseket mutat a Közép-Bácska többi rajnai-frank nyelvszigeteitől, amiknek Schmidt Henrik nevezte el őket, aki *A verbászi német nyelvjárás* c. dolgozatában (Egyetemes Philologiai Közlöny 1899.) kimutatta, hogy ezekben a közép-bácskai német községekben a *rajnai-frank* nyelvjárást beszélik. S bár nem vagyok szeghegyi születésű, dr. Schmidt Henrik kolozsvári egyetemi tanár urnak szives buzdítására,

melyért hálás köszönettel tartozom, fáradságot nem kímélve tanulmányoztam e község nyelvjárását, hogy szerény dolgozatommal egy a bácskai rajnai-frank nyelvjárásokat összefoglaló munka keletkezéséhez hozzájárulhassak.

Irodalom: K. von Czoernig: *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, Wien, 1855. — R. Fr. Kaindl: *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern* Gotha, 1907. (A. Tille: *Deutsche Landesgeschichten VIII.*) — Johann Eimann, Notär zu Neu-Szivác: *Der deutsche Kolonist oder die deutsche Ansiedlung unter Kaiser Josef dem zweiten in den Jahren 1783-1787. im Bacser Comitatz*, Kula, 1820. — Johann Jausz: *Szeghegy im ersten Jahrhundert seines Bestandes*, Kula, 1886. — *A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, szerkeszti Trencsény Károly, 1913. I. és II. f. — *Bács-Bodrog vármegye egyetemes Monographiája*, kiadja Bács-Bodrog vármegye közönsége. Zombor, 1896. II. k.

Dr. J. Frank: *Altfränkische Grammatik*, Göttingen, 1909. — E. Sievers: *Grundzüge der Phonetik*, Leipzig, 1901. — Bremer: *Kurze Grammatiken deutscher Mundarten I—IV.* Leipzig, Breitkopf és Härtl 1893. — Willmanns: *Deutsche Grammatik*, erste Abteilung: *Lautlehre*, Strassburg, 1898. — Petz Gedeon: *Grimm Törvénye*, Budapest, 1888. — Schmidt Henrik: *Lautlehre der rheinfränkischen Mundart der Sprachinsel Verbas in Südungarn*, Sonderdruck aus «Zeitschrift für deutsche Mundarten», Jahrgang 1911. Heft. 2. — Braune: *Zur Kenntniss des Fränkischen*, PBB. I. 1. — Dr. Georg Heeger: *Der Dialect der Südost-Pfalz*, I. Teil: *Die Laute*; Progr. Landau 1896. — O. Heimburger: *Grammatische Darstellung der Mundart des Dorfes Ottenheim*, PBB. XIII. 211. ff. — Fr. Kaufmann: *Geschichte der schwäbischen Mundart*, Strassburg 1890. — J. Salzmann: *Die Hersfelder Mundart*, Diss. Marburg 1888. — H. Lienhart: *Laut- und Flexionslehre der Mundart des mittleren Zornthales in Elsass*, Strassburg 1891. — W. Vietor: *Die rheinfränkische Umgangssprache in und um Nassau*, Wiesbaden 1875. — J. Schatz: *Die Mundart von Imst*, Strassburg 1897. — K. Luick: *Zur Geschichte der deutschen E und O Laute*, PBB. XIV. 127. — O. Böhme: *Zur Kenntnis des Oberfränkischen im XIII., XIV. und XV. Jahrhundert*, Diss. Leipzig 1893. — H. Paul: *Vocaldehnung und Vocalverkürzung im Neuhochdeutschen*, PBB.

IX. 101. — *Otfrids Evangelienbuch*, herausgegeben von Oskar Erdmann (Sammlung germanistischer Hilfsmittel) Halle, 1882. — *Tract. Des Isidor von Sevilla*, herausgegeben von Karl Weinholt, Paderborn, 1874. (Deutsche Litt. Denkmäler 6.) — Oskar Schade: *Alteutsches Wörterbuch*.

Rövidítések: ófrk. = ófrank; O. = Otfrid; Is. = Isidorus; m. = masculinum; f. = femininum; n. = neutrum; ófn. = ófel-német; kn. = középelnémet; ufn. = újelnémet.

A HANGOK PHONETIKAI ISMERTETÉSE.

1. §. A nyelvjárás hangjai:

I. *Zöngehangok* (Sonorlaute): 1. vokálisok: *a, ā; œ, œ̄; e, ē; e, ē; i, ī; o, ō; u, ū; ə*; — *āi* (mindig hosszan ejtve); *au; ei*; — a hosszú vokálisok *ə*-val kapcsolatban diphthongust, illetőleg triphthongust is képezhetnek: *āə, ēə, ēā, iə, ōə, ūə, āiə, eiə*, erre vonatkozólag kivételt képez a nyelvjárás legnyiltabb hosszú «*œ̄*» hangzója, mely a tagadó partikulákban *œ-jō, œ-was* (= oh nem, semmiesetre) és szóközépen «*r*» előtt áll. 2. Folyékony hangok (liquidae); *l, r*; 3. orrhangok (nasales): *m, n, ŋ*, [jegyzet: a liquidák és nasalisok sonantikus funkciót is teljesíthetnek: *l, r, m, n*; pl. *šiml, hawr, pušm*], 4. hehezet: *h*.

II. *Zörejhangok* (Geräuschlaute): 1. explosivák: *p, t, k, [g]*; 2. spiránsok: zöngétlen: *f, s, š, x, c*; zöngés: *w, [z], j, đ*; 3. mássalhangzó kapcsolatok (cons.-diphthongusok): *a) aspiratae: ph, th, kh*; *b) affricatae: ts, tš*.

2. §. A hangok képzésének megfigyelésénél arra törekedtem, hogy lehetőleg egységes szempontból történjék. Ily megfigyelési módnak fontosságára mutat *Sievers* («Grundzüge der Phonetik» 114. §.), amikor azt mondja: «...sehr wichtig ist es zu bezeichnen, in welcher Weise das Vocalsystem einer jeden einheitlichen Sprachgenossenschaft zusammengesetzt ist, damit man die Abweichungen und Verhältnisse der einzelnen Laute zu einander wie auch zu anderen ebensolchen Systemen veranschaulichen könne. Hierbei unterlasse man nie zu forschen, ob sich die Abweichungen der Einzelvocale zweier oder meh-

rerer Systeme nicht auf ein gemeinsames, die Stellung der Systeme ohne weiteres charakterisierendes Prinzip zurückführen lassen.» Ennek az alaptételnek tekintetbevétele megadja a szeghegyi és szülőhelyem, a verbászi nyelvjárás hangrendszerének fonetikai eltérését és pedig anélkül, hogy a két nyelvjárás hangrendszerének *articulationsbasis*-a eltérést mutatna, a szeghegyi nyelvjárás fonetikai sajátságául az artikuláló légyszervek erősebb feszültségét és ennek következményeképen az ajkak intenzivebb működését állapíthatjuk meg. Ehhez járul még erősebb *Expirationsdruck* mellett az energikusabb gégeműködés is, szemben a verbászi nyelvjárás kevésbé energikus gégeartikulációjával, mely ennél fogva a hangokat egy kissé velarizálni látszik.

3. §. *a* egy a szájüreg hátsó részében mély nyelvállás és közömbös ajakműködés mellett képzett széles ejtésű veláris hang, mely teljesen megfelel a *Bell*-féle rendszer táblázatában v^2 -val jelölt (low-back-wide) hangnak. A nyelv nyugalmi helyzetéből hátrahúzódik és megalkotja a lágy innyel a hang artikulációját jellemző nyilást: pl. *fatr*, *was*, *wampə*, «*ā*» szűk ejtésű veláris vokális (low-back-narrow); képzésénél az izmok megfeszülnek a nyelv testét a lágy iny felé hátrahúzzák, miközben a nyelv artikuláló része megfeszül és ezáltal kissé kidomborodik. Ugyanekkor az izmok tevékenysége az ajakműködés terén is fellép, a száj szélei összehúzódnak és ennek következményeképen az ajkak csekély görbülése is észlelhető: pl. *šwärt*, *lāfə*.

4. §. *æ*, *ǣ*, az első rövid, a második hosszú széles ejtésű illabiális palatális hang; a nyelv ernyedtt és lapos alakot ölt, a hang képzését ennél fogva tompa hangzás kíséri. Megfelel a *Bell*-féle rendszer ae^2 (low-front) hangjának, azzal a különbséggel, hogy képzésénél a nyelv háta kissé hátrább és lejjebb húzódik. A rövid és hosszú hang közti különbség nem nagy, a nyelv vertikális irányú működésén alapszik. E hang teljesen megfelel a magyar illabiális nyílt *e*-nek, mint pl. ezekben a szavakban erre, ebbe. A nyelvjárásnak ez a legnyíltabb *e* hangja kizárólag csak *r* előtt áll és egyes szavakban: *tæ*, *næ* (= nesze, da hast du) *jæ* (= igenis).

5. §. *ɛ* széles ejtésű palatoveláris hang, bizonyos mértékben megfelel a *Sievers* által e^2 -vel jelölt hangnak (mid-front). Az artikuláló szervek állását az *æ* képzésénél alapul véve, a

nyelv vertikális irányban felemelkedik a kemény iny felé, ugyanakkor az izmok a nyelv testét horizontális irányban egy kissé előretolják és létrehozzák a nyelvjárásnak középső *e* hangját. A hosszú $\bar{e}$ hangot az artikuláció időtartamán kívül a nyelv állása is jellemzi, mely merőleges irányban a kemény és lágy iny határa alatt szétterül, ezzel kapcsolatban az ajkak hasadás-szerűen szétnyílnak, a gégefő pedig lekonyul. Ez a középső *e* vokális az összes többi középbácskai rajnai-frank nyelvjárásokban ismeretlen. (Igen gyakori az alemann nyelvjárásban, lásd O. Heimbürger: *Die Mundart v. Ottenheim*, 6. §.) pl. *šękie, šęk, rečt, šlekl; męđa, klät, kręs, kęl, węla, pęsa, pęsl.*

6. §. *e* a szájüreg elülső részében képződik, tehát palatális vokális. A nyelv eleje az ϵ állásából egy fokkal a szájpadlás praepalatális területe felé emelkedik és megalkotja a nyelvjárás legzártabb *e* hangját.

A hosszú $\bar{e}$ hang képzésénél az artikuláló szervek állása ugyanaz, mint a rövid *e* hangnál, csak a képzés időtartama hosszabb; a nyelvizmok megfeszülnek és kifeszítik a nyelv hátát, egyúttal az ajkak kis mértékben szétnyílnak.

7. §. *i* hangot a *Sievers* által jelölt i^2 széles ejtésű palatális vokális (high-front-wide) megfelelőjének kell tekintenünk, melynek képzésénél a nyelv eleje vertikális irányban a legmagasabb fokig emelkedik és a post-alveolákkal hasadás-szerű nyílást alkot, közben a nyelv hegye laposan szétterül, az alsó ajak pedig kissé lekonyul. A hosszú *i* hang ugyanígy képződik, csakhogy a nyelv hátának artikuláló része jobban megfeszül, mint a rövid *i*-nél.

8. §. *o* széles ejtésű labioveláris hang, körülbelül megfelel a *Bell*-féle rendszer o^2 (mid-back-wide-rounded) hangjának. Képzésénél a nyelv egy kissé előre tolódva vertikális irányban középállást foglal el oly módon, hogy a hangrés a nyelv tövének elülső területe és a szájpadlásnak a kemény és lágy iny határa között keletkezik; közben az ajkak horizontális irányban működnek és a középső nyelvállású hangnak megfelelő ajaknyílást alkotnak. A nyelvfelület feszültsége, a gégefő kissé magasabb állása és a valamivel erősebb expiráció következtében *e* hangot tompa moraj kíséri: pl. *wolf, pota* (Boden), *flok* (Floh), *kätrot*. A hosszú $\bar{o}$ intenzivebb ajakműködés mellett ugyanígy képződik: *ör, höl, öxərə* (Die Ähre.)

9. §. *u*, *ū*, az első rövid, széles ejtésű, a második hosszú, szűk ejtésű veláris hang. Képzésük színhelye a lágú iny hátsó területe, a nyelv az *o*-helyzetből kissé emelkedik, ugyanekkor az ajkak görbülnek és pedig a rövid *u*-nál valamivel gyengébben, mint a hosszú *ū*-nál; szőelején ajakcsucorítás is észlelhető: *unsr*, *uŋr*, *uns*, *ūr*, *ūfŋ*. A nyelvjárás legzártabb veláris hangja. A *Bell*-féle tabellában a rövid *u* megfelelője *u*² (high-back-wide-rounded), a hosszú *ū*-é *u*¹ (high-back-narrow-rounded).

A nyelvjárás diphthongusai valódiak, amennyiben sonantikus és dynamikailag erősebb componensüket erősebb hangzás kíséri, mint a consonantikus és dynamikailag gyengébbet. A kiejtés hű visszaadása végett a diphthongus elemeinek lehetőleg pontos jelölésére fogunk törekedni.

10. §. *au* valódi eső diphthongus, melynek képzésénél az exspiráció tempója (Druckstärke) fogy. Két componense *a* + *o*. Az átmenetnél az egyik hangtól a másikig a nyelv vertikális irányban emelkedik, de ugyanekkor az ajkagörbülés is beáll, amiből azt következtethetjük, hogy a consonantikus componens a sonantikusnak alá van rendelve, mindkettő pedig egységes összetélt alkot.

11. §. *ei* első eleme valamivel nyiltabb, mint a verbászi nyelvjárás *ei* diphthongusában (vö. Schmidt M.: *Lautlehre der verb. Mundart* 6. §.); második eleme tompa hangzású *e*, melynél azonban a nyelvallás még nem érte el a zárt *e* magasságát.

12. §. *āi* kezdődik hosszú szűkejtésű zárt *ā*-val, mely a második elemnek és a diphthongus egységes hangzásának rovására megnyúlt. Az első elem *ā* teljesen megfelel a magyar hosszú illabiális *á*-nak. Csak szővégén és szőközepén *ə* előtt állhat: *āi* (Ei), — plur. *āiər*; *hāi* (Heu); *māi* (Mai); *māiə* (Besuch abstatten); *frštāiə* (licitieren, versteigern.)

Ha most pontosan megfigyeljük a magánhangzórendszer fonetikai képzésmódját, azonnal feltűnik az *Articulationsbasis* fontossága, mely a nyelvjárásra nézve abban áll, hogy a hangszervek az izomműködés következtében — mely nemcsak a nyelvtartikulációt, hanem ehhez analogikusan az összes többi a hangképzésnél activ szerepet játszó hangszervek működését is szabályozza — a feszültséghez képest a rezonáló üreget (Resonanzraum) hol tágítják, hol pedig szűkítik. Ebből a fontos phone-

tikai tényezőből következik, hogy a nyelvjárásban az *e* és *i* hangoknak megfelelő palato-labiális hangok: *ö*, *ü* nem fordulhatnak elő, amennyiben képzésüknél az ajakműködés (mely a csucsorítás következtében a rezonáló üreg tágítását idézi elő a fogorok előtt) és a nyelvtartikuláció (mely a rezonáló üreget szűkíti) ellentétesen működnek.

13. §. *ə* Az úgynevezett *sva*-hangok, mint a zöngé vokálisok mormolt megfelelői, halk beszédben lépnek fel, de a hangos beszédben is hangsúlytalan szótagokban. Különböző minőségű mormolt hangok jöhetnek tekintetbe, de mivel tökéletlen képzésük következtében nem tudjuk őket egymástól megkülönböztetni, valamennyit az *u*. n. határozatlan vokális *ə* (*sva*) helyettesíti. Minősége az egyes nyelvjárásokban különböző, általában jellemzi az artikuláló szervek laza működése; a nyelvet kissé hátra süllyesztjük, az orrüreg zára nem teljes, úgyhogy a levegőáramlat azon keresztül hatolhat, amiről könnyen meggyőződhetünk, hogyha egy szárazra letörült tükröt tartunk az orrlukák alá, melyet a *pö* (biegen) szó kiejtése után vékony páráréteg fog elborítani [vö. Jespersen: *Phonetik* 119. §.]

Szóvégi *ə* úgy képződik, hogy a nyelv eleje nyugalmi helyzetbe vonul; szóközépen a *ə* átmenetet képez két consonans képzése között oly módon, hogy a nyelv nyugalmi helyzete felé törekszik, ha azt mondjuk pl. *aləleit* (alle Leute) akkor az *l* képzése csak általa lesz megszakítva, hogy a nyelv eleje egyszer lecsap *s* ez *ə*-t éreztet velünk. Ezen képzésmód mellett a nyelvjárás úgy is képezhet *ə*-t, hogy a nyelv a szájpadlás felé artikulál és pedig a határozatlan névelőben: *ən* (ein, eine, ein) oly módon, hogy a nyelv egy kissé emelkedik, a közepén pedig kidomborodik és úgy szabályozza a rezonáló üreget, hogy ez gyenge expiráció következtében minimális zörejt: *ə*-t hallat.

14. §. *Liquidák*: *l*-t jellemzi a laterális artikuláció, vagyis a nyelvnek és felső fogsornak egy oldalt képzett rése, amelyen az expiráció kitódulhat. Palatális vokálisok mellett élesebb hangzású, veláris vokálisok mellett tompább hangzású variánsok keletkeznek. A szeghegyi nyelvjárásban alveoláris (Zungenspitzen) *r*-t ejtenek, mely a szomszédos vokálisok minőségéhez viszonyítva hol előbbre, hol meg hátrább képződik.

15. §. *Nasálisok*: *m* labiális-, *n* dentális-, *ŋ* veláris nasális.

Képzésüknél a szájüreget a külső levegőtől az elsónél az ajkak összenyomulása, a másodiknál a nyelv elejének a felső fogsorhoz való tapadása zárja el. $\eta < n + g$ assimiláció eredménye, artikulációját a második elem g befolyásolja, aminélfogva ez a nasalis palatális vagy veláris aszerint, amint palatális vagy veláris vokálisok szomszédságában áll.

16. §. A nyelvjárás hehezet-hangja h zöngétlen laryngális spirans, mely a gégefőben tulajdonképen zöngé mellett képződik, mely azonban olyan gyenge, hogy nem érezhetjük. A hangrés nyitva van, a hangszalagok 10° szöget képeznek. Csak vokális előtt ejthető.

II. *Zörejangok* (Geräuschlaute): artikulációjukat jellemzi az *Ansatzrohr* valamely helyén keletkező zár vagy rés, melynek a levegőáramlattól való felpattanása, illetőleg sűrűlődása következtében zörej (Explosionsgeräusch) hallható.

17. §. *Explosivák*: képzésüknél fellép az ú. n. *implosió*, azaz egy zárnak keletkezése, vagy az ajkak összenyomulása, vagy pedig a nyelvnek a szájpadlásnak dentális-alveoláris, esetleg palatális területéhez való tapadása által. Ezt a labiális, ill. linguális zárt a tüdőből a szájüregbe tóduló levegőáramlat kinyitja, ennek a jelenségnek neve *explosió*. Ha az explosió a zárt felpattantja, a «Druckstärke» a zöngének sajátságos éles jelleget ad és *zöngétlen tenuis-fortis* hangok keletkeznek (Sprenglaute): p (labiális); t (dentális); k (veláris). Ha pedig a zár az artikuláló szervek izomműködése következtében szétnyílik, az ú. n. *Lösungslaute* keletkeznek: *zöngétlen lenes* és *zöngés médiák*: B, D, G — b, d, g .

Hosszabb és behatóbb megfigyelés után megállapítható, hogy a szeghegyi nyelvjárás *tenuis-fortes* hangjai intenzivebb *Druckstärke* és ennélfogva *fester Absatz* mellett képeztetnek, mint a verbászi nyelvjárásban. Ennek a jelenségnek okát a nyelvjárásnak sajátságosan energikusabb artikulációjában kell keresnünk, melynek következtében e hangok képzésénél artikuláló lágy szervek erősebben megfeszülnek és így kisebb érintkezési felületet alkotnak.

Zöngés médiák a nyelvjárásban egyáltalában nem fordulnak elő. Az irodalmi nyelv *zöngétlen lenisei*, melyek germ. zöngés médiáknak felelnek meg, a nyelvjárásban mint *zöngétlen tenuisok* lépnek fel. A germ. *zöngés médiák* felnémet területen részint

zöngétlen tenuisekké, részint pedig zöngés spiránsokká fejlődtek. [Wilmanns: *Deutsche Gramm.* 63. §.] Ezt a fejlődést mutatja a nyelvjárás is: gót. brunna > *prunā* (Brunnen), got. giban > *kin* (geben); gót dags > *tā* (Tag), got. graban > *krāwa* (Graben.)

A zöngétlen lenis *g* nem spontán hangfejlődés eredménye, csak hosszú vokális és *liqu.* között állhat: *khēgl* (Kegel); *nāgl* (Nagel); *šrāgl* (Schragen); *fōgl* (Vogel); *māgr* (mager); — ellenben rövid tőszótag után *tenuis expl.* jelenik meg: *khukl* (Kugel); *pikleisā* (Bügeleisen); *špikl* (Spiegel).

1. Jegyzet: *germ.* tenuiseknek megfelelő zöngétlen *explosivákat* a nyelvérzék megkülönböztetéképpen aspirációval ejt.

2. Jegyzet: *k, kh, η* palatális vokális mellett elülső, veláris vokális mellett hátsó nyelvtartikulációval képeztetnek.

18. §. *Spiránsok*: réshangok zörejt alkotó réssel, melynek képzési helye szerint megkülönböztetünk: *a) labiodentális*: *f, w*, képzésüknél a rés az alsó ajak és felső fogsor között keletkezik, a rajta keresztül tóduló levegő a felső ajakhoz fúvódik és a hangnak élénk színezetet kölcsönöz. Veláris vokállissal való kapcsolatban kétségkívül ennek hatása alatt a *w* bilabiális artikulációjú, a szájszélek összehúzódznak, az ajkak pedig a spiránst jellemző hasadásszerű rést alkotnak, különösen megfigyelhető ez a képzésmód izoláltan sokat használt szavakban: *wawaš* (Spottname eines begierigen Menschen), *wuwu* (bedeutet in der Kindersprache «Wolf»), *awuštł* (volkstümliche Benennung eines rohen Menschen).

b) Sziszegő spiránsok: 1. *đ* postdentális zöngés spiráns, melynek képzésénél a nyelv eleje az alveolák felé artikulálva hangképző rést alkot, közben a nyelv hegye az alsó fogsor mögött lelapulva időzik. Az artikuláció időtartama nagyon rövid, «*ungerollt r*» benyomását kelti. A *đ > r* változás, mely a rajnai-frank nyelvterületen már meglehetősen elterjedt, a nyelvjárásban nem állott be, ellenben *đ > t* fejlődött hangsúlyos rövid tőszótag után: *fetř* (Feder), *potā* (Boden), *wętr* (Gewitter) [l. 62. §.], — 2. *s*-hangok zöngétlen spiránsok, az artikuláció alveo-dentális területen megy végbe *s* jellemzi a nyelv artikuláló részén keletkező rés, mely az *s*-hangoknál keskeny és alacsony, az *š*-hangoknál pedig széles és lapos. Azonkívül az *š*-hangok mindig hátrább képződnek, mint az *s*-hangok, úgyhogy az artikuláció helyének átültetési foka szerint az *š*-hangoknak

több variánsát kell megkülönböztetnünk, melyeknek képzése a szomszédos vokális minőségétől befolyásolva, az ajkak csucsorításával, esetleg kerekítésével is jár. Az itt föllépő ajakműködés az *š*-hangokat jellemző öblös rezonáló üreget a szájüreg elülső részében módosítja s e hangoknak sajátosan mély hangot (Kesselrezonanz) kölcsönöz. — 3. A *ch*-hangok: *c* zöngétlen palatális spiránst, az úgynevezett *ich*-hangot jelöli, mely megfelel a Sievers-féle X^1 praepalatális spiránsnak. *x* zöngétlen veláris spiráns, az úgynevezett *ach*-hang, mely megfelel a Sievers-féle postpalatális X^2 -nek. A *c*, *x*-hangokat a sziszegő hangoktól a dorsális nyelvtartikuláció különbözteti meg, továbbá nincs meg e hangoknál az *s*-hangok erős sziszegése, sem az *š*-hangok tompa rezonanciája (Kesselrezonanz), képzésüket gyöngözörej (Reibungsgeräusche) kíséri: *wēc* (weich), *plēc* (bleich), *tsēca* (zeichen), *khūca* (Kuchen), *sūca* (suchen), *tūc* (Tuch), *pūc* (Buch).

A zöngés és zöngétlen spiránsok között az a különbség, hogy a zöngések gyengén (lenis), a zöngétlenek erősen (fortis) artikulálódnak.

19. §. *Mássalhangzó diphthongusok.* Egy teljes consonans kapcsolata *glide*-el. Két főtypust különböztetünk meg: 1. *affricáták*: *ts*, *tš*, zöngétlen explosívához vele homorgán képzésű spiráns kapcsolódik oly módon, hogy az explosív-hang exploziója alatt a kitóduló levegőáramlat a hangképző rés széleit súrolja és így az explosívának megfelelő spirantikus-zörejt (Reibungsgeräusch) alkot. Mindkét hangot tehát egy és ugyanazon levegőáramlat hozza létre. A nyelvjárásban az affricátákat *mit festem Absatz* ejtik, a spiráns képzéséhez t. i. csupán a szájüregbe zárt levegőmennyiség használódik fel, a hang tehát rövid megszakítású, de a megelőző explosívához simulva meglehetősen energikus. 2. *Tenuis aspiráták*: explosíva + *h*: *ph*, *th*, *kh*, csak vokális előtt állhat; az explozió és vokális között egy kis időköz áll be, melyet középerősségű és tartamú lehelés tölt ki. Egyes szavakban *k* után a lehelés oly erős, hogy egy tisztán kivehető zörejt (Reibungsgeräusch) kíséri: *khati* (Katharina), *khœrp* (Kirchweihfest.)

Hosszú mássalhangzókat a nyelvjárás nem ismer, az irodalmi nyelv kettős mássalhangzóinak a nyelvjárásban rövid hangok felelnek meg.

I. A MAGÁNHANGZÓK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

Az ófrk. magánhangzó-rendszer — melyből a nyelvjárás magánhangzóinak történeti fejlődését tárgyalva kiindulunk — a következő: rövid vokálisok: *a, o, u, e, ě, ě* (Is.-nál *r* előtt), *i*, (a többnyire még nem jelölt umlaut-vokálisok *ö, ü*); — hosszú vokálisok: *â, ô, û, ê, î, (ô, û)*; diphthongusok: *ei, ia, ie, io, iu, uo, ou*; [Franck: Altfränkische Gram. 7—65. §.]

A) A magánhangzók történeti fejlődése hangsúlyos tőszótagokban.

1.) Qualitativ hangváltozás.

a) Rövid tőszótagvokálisok szabályos változása.

20. §. ófrk. *a* változatlan maradt, amennyiben a következő szótag *i*-, vagy *j*-e nem volt umlautoló hatással reá; az összes vokálisok között legjobban őrizte meg eredeti területét:

a) Szókezdetén: *ap* coni. - O. ab (ab); *axt* num. - O. ahto (acht); *akr* m. - O. akar (Acker); *aks* f. - O. akus (Axt); *awr* adv. - O. awur (aber); *anĳst* f. - O. angust (Angst, Beklemmung); *antr* adj. - O. ander und anther (ander); *altār* n. - O. altari, alteri (Altar).

b) Szóközépen mássalhangzókapcsolatok, etymológiai gemináták és affricáták előtt: *fatr* m. - Is. O. fater (Vater); *kawĳ* f. - ófn. gabala (Gabel), *palt* adv. - O. baldo (bald); *pant* n. - O. bant (Band); *tank* m. - O. thank (Dank); *fakĳ* f. - O. fakala (Fackel); *faltə* schww. - O. faltōn (zusammenfalten); *fas* n. - O. faz (Gefäss); *farp* f. - O. farawa, farawi (Farbe); *karp* f. - ófn. karpa, garba (Garbe); *kaŋk* m. - O. gang (Gang, Zug); *kašt* m. - O. gast (Gast); *tarwə* schww. - O. gi-tharbēn (entbehren, notleiden); *kəwalt* f. - O. giwalt (Gewalt, Macht); *frwaltə* stv. - O. giwaltan (verwalten beherrschen); *warnə* schww. -

O. giwarnôn (warnen); *klatic* adj. - O. glát (glatt, glänzend); *haftə* schww. - O. haftèn (haften); *kraft* f. - O. kraft (Kraft); *laŋk* adj. - O. lang (lang); *laŋə* (hinreichen); *lašt* f. - O. last (Last); *naxt* f. - O. naht (Nacht); *nakət* adj. - O. nakot (nackt); *sax* n. - O. sacha (Sache); *salp* f. - O. salba (Salbe); *salts* n. - O. salz (Salz); *sat* adj. - O. sat (satt); *šats* n. - O. scaz (Schatz); *šlaxətə* n. - O. slahta (Schlachten); *wakric* adj. - O. wachar (wachsam); *waksə* stv. - O. wachsan (wachsen); *wampə* m. - O. wamba (Bauch); *waŋə* plur. - O. wanga (wange); *want* f. - O. want (Hauswand, Mauer); *wasz* n. - wazar (wasser); *traxt* f. - O. trahta (Haltung des Körpers und Dracht); *kəkətz* n. - ófn. gaterő, kfn. gater (Gatter); *plaštz* n. - ófn. plaster (Pflaster); *kramp* m. kfn. kramph (Krampf); *štraŋ* m. - ófn. strang (Strang, Strick); *hamz* m. - ófn. hamar, kfn. hamer (Hammer); *haml ne* (állatcsalogató kifejezés, mellyel a tehenet csalogatják, ófn. hamal); *kans* f. - ófn. gans (Gans); *am* f. - ófn. ammá (Hebamme); *halftz* f. - ófn. halftra (Halfter); *hart* adj. - gót. hardus (hart); *šwarts* adj. - ófn. swarz (schwarz); *šarf* adj. - ófn. sarpf, sarph, sarf (scharf); *kafə* schww. - O. kapfèn (gaffen, schauen); *kal* f. - O. galla (Galle); *štal* m. - ófn. stal (Stall); *satl* m. - ófn. satul, satal (Sattel); *šparə* m. - ófn. sparrow (Sperbaum, Riegel); *štafl* m. - ófn. staffal, stapfal (Stufe); *špats* m. - kfn. spaz (Sperling); *plat* f. - ófn. blattá (Platte); *plat* m. - ófn. plat (Blatt); *hak* f. - ófn. hakká (Hacke); *štrak* adj. - ófn. strach (ausgestreckt); *šlak* m. - O. slag (Schlag); *pakə* m. - ófn. bachan, backan, (Backen); a kettős mássalhangzó az ófn.-ben eredeti *j* praesens képzőre mutat [Braune: Ahd. Gr. 327. §.]

c) A reduplicáló-igék I.^a osztályában a tövokális *a* a következő mássalhangzó kettőzések előtt: *ll*, *nn*, vagy *l-*, *n* + *cons.* változatlan maradt: *španə* - ófn. spannan (spannen); *falə* - O. fallan (fallen); *walə* - ófn. wallan (wallen, kochen); *špaltə* - ófn. spaltan (spalten); *saltsə* - ófn. salzan (salzen); *waltsə* - ófn. walzen (wälden); *šaltə un waltə* - ófn. scaltan, O. waltan, Is. waldan (stossen, walten); a nyelvjárásban csak izoláltan fordulnak elő: *tu menšt tu khanšt jetstytə šaltə un waltə wī tə wīt* (= du meinst, du kannst jetzt herrschen nach deinem Belieben?), az utóbbi ige a gyermekek esti fohászában estéli harangszóláskor is előfordul: *kotwalts* (= Gott walte es); *haltə* - Is. haldan, O. haltan (halten); *faŋə* - Is. O. fāhan < *fanhan (*n* pótló

nyújtással *h* előtt kiesik) a praet. és part. perf.-ban azonban az *n* ismét fellép: *fiang*, *fiangum*, *gifangan*; *kaŋ* (part.-perf. *kēn* ígének) - ófn. *gangan* (gehen.)

1. Jegyzet: hangsúlytalan *a* > *o* lett a *kholentŋ* (lat. *calendarium*) kölcsönszóban.

2. Jegyzet: *solā* - O. *scal* (sollen) praet.-praes.-ban a tövokális *a* > *o* változása, — mely jellemző a rajnai-frank dialektusra, — csakis gyengébb hangsúly következtében állhatott be. [Franck: Altfrk. Gram. 9. §. és 209. §. 4.]

21. §. Az ófrk.-ban kétféle színezetű rövid *e* vokális van: zárt *e* (az *a* umlautja) és nyílt *ē* (< germ. *ē*) [Is. az *e* (umlautvokális) jelölésére *ae*, *e* hangjegyet használ, O. *ē* és *e* jelölést alkalmaz (Franck: Altfrk. Gram. 12. §.)] A nyelvjárásban következőkép jelennek meg:

ófrk. *e* > *e* (többnyire nasalisok és assimilált nasalis-*kapcsolatok* előtt): *en* n. - Is. *endi*, *finis*, O. *endi* (Ende); *wenā* - Is. *wendan*, O. *wenten* (*wenden*); *eŋl* m. - O. *engil* (Engel); *štentŋ* m. Is. *standan* (*stehen*) *igével* függ össze, (*Schmalzgefäss*); *hemt* n. - ófn. *hemidi* (Hemd); *leŋ* f. - ófn. *lengi* (Länge); *štrey* adj. - O. *strengi* (*streng*, *arg*); *tenkā* - O. *thenkan* (*denken*); *šwenkā* - ófn. *swenkan* (*schwingen*); *prunāšweŋl* m. - ófn. *swengel*, *kfn.* *swengil* (*Brunnenschwengel*); *ānkšwelā* - ófn. *swellan* (*anschwellen*); *prenā* - O. *brennen* (*brennen*); *fremt* adj. - O. *fremidi* (Fremd); *kreftic* adj. - ófn. *kreftig* (*kräftig*); *pet* n. - O. *betti* (Bett); *ret* f. - O. *redia*, *reda* (*Rede*, *Erzählung*); *tswelf*, *tswelfi* num. - O. *zwelif* (*zwölf*); *fetr* m. - *kfn.* *veter* (Vetter, Onkel); *pek* m. - (Bäcker); *šteka* m. — ófn. *stecho*, *stecko* (Stecken); *letāert* f. - ófn. *letjo*, *letto* (Tonerde, Lehm); *šnek* f. - ófn. *snecco* (> *snakjo), *kfn.* *snecke* (Landschnecke); *esic* m. - O. *ezzih* (Essig); a plur.-képzésekben: *pletŋ* - ófn. *bletir* (Blätter); *retr* - ófn. *redir* (Räder); *nešt* - ófn. *esti* (Äste); *khebwla* plur.-dim. - ófn. *kelbir* (Kälber).

22. §. ófrk. *ē* > *e* (rendesen mássalhangzókapcsolatok, cons. + -er v.-el és etymológiai gemináták előtt): *fēlt* n. - ófn. *fēld* (Feld); *kēlt* n. - ófn. *gēlt* (Geld); *wēksl* m. - ófn. *wēhsal* (Wechsel), Is. *wehsal*, *mutatio*; *wēltic* adj. - ófn. *wēlc* (*welk*); *lepkhūclā* plur. - ófn. *lēbe-kuoche* (Lebkuchen); *ewŋ* m. - ófn. *ēbara*, *ēbur* (Eber); *lewŋ* f. - ófn. *lēbara* (Leber); *mēltā* - O. *mēldon* (*melten*); *lētr* n. - ófn. *lēder* (Leder); *fētr* f. - ófn. *fēdara* (Feder); *wētr* n. - O. *wētar*

kfn. weter (Gewitter, Sturm); *entwety* disjunctiv partikula. - Is. hwëdhar, O. wëdar (entweder); *nëwł* m. - ófn. nëbul (Nebel); *nëšt* n. - ófn. nëst (Nest); *mëctic* adj. - O. mahtig, kfn. mehtig (mächtig wirkend); *pëtə* - O. bëton (beten); *trëtə* - O. drëtan (treten); *hëlfə* - O. helfan, ófn. hëlfan, kfn. hëlfen (helfen); *klët* f. - ófn. klëdda, klëtta (Klette); *fëtšə* m. - kfn. vëtze (Fetzen) v. ö. ófn. fazzon (kleiden, rüsten); *fëtšy*, (családnév Fetzter); *mëšə* - ófn. mëzzan, mëzsan (messen); *trëfə* - ófn. trëffan (treffen); *phëfyr* m. - ófn. pëffar (Pfeffer).

A következő szavakban a nyelvjárás *e*-t ejt, bár külső alakjuknál fogva — a tövégi cons. megkettőzése eredeti *j* képzőt sejtet — umlaut *e*-t várnánk [Wilmanns: Gr., Lautlehre, 197. §. Anm. 1.]: *šec* n. - ófn. sëh, kfn. sëch (Pflugmesser); *tšëk* f. - kfn. zëche (Zecke, blutsaugendes Insect); *špëk* m. - ófn. spëk, kfn. spëc (Speck); *šëkie* adj. - kfn. schëkecht (schekig); *trëk* m. - ófn. drëck, kfn. drëc (Dreck, Kot); *rëcə* m. - ófn. rëhho, kfn. rëche (Rechen, Harke); *trëctyr* m. - kfn. trechtere (Trichter); *kalëctyr* n. - kfn. gelechtere (Gelächter); *knëct* m. O. knëht, Is. chnëht, puer, ófn. knëht (Knecht, Diener); *rëct* n. - O. Is. rëht (Recht); *šlëct* adj. - O. sleht (einfach); *hëcl* m. - kfn. hackel, hechel (Hechel), származékai: *hëclə*, *hëclr* (hecheln, Hechler.)

Egyes szavakban ófrank *ë*-nek a nyelvjárásban *e* hang felel meg: *lešpə* (többnyire csak plur.-ban fordul elő) - ófn. lëfs, lëps és lëspe (Lippe); *hëlmə* m. - ófn. hëlm, kfn. hëlme (Halm); *šëtl* m. - kfn. schëdel (Schädel); *tsetl* m. - kfn. zëtel (Papierzettel); *šëlta* - ófn. scëlтан, kfn. schëlten (schimpfen); *pumšel* f. - ófn. scëlla, kfn. schëlle (Schelle, die gewöhnlich Ochsen angehängt wird); *pëlə* - ófn. bëllan (bellen); *wëlə* - már az ófrankban wellen, ófn. wëllen, kfn. wëllen (wollen); *šëks* num. - ófn. sëhs, (ragozott alakja *šëksi* - ófn. sëhsi) šëks, (ellenben *šëctšën* - ófn. sëhszehen, sechzehn); *fëlsə* m. - ófn. fëlis (Felsen); *pëlts* m. - ófn. pëlliz (lat. pellicium) Pelz; *wëly* fr.-pron. - ófn. hwëlih (welcher); itt tehát umlaut-féle jelenséggel van dolgunk, melyet a következő szótag *i*-je feltételezett, mely az ófn.-ben az illető szó ragozott alakjaiban még jelen volt. Ehhez hasonló változást okozott ófn. *sc*: *trëšə* - ófn. drëscan, thrëscan, kfn. drëschen (dreschen); *lëšə* - ófn. lëscan, kfn. lëschen (löschen); [v. ö. Paul: Mhd. Gr. 43. §. 3.].

Több esetben az illető szó secundär fejlődése magyarázza

e jelenséget, ami által a tőszótagbéli *ē* és a mellékszótag *i*-je összekerült s az *i*-nek assimiláló hatása alatt *ē* > *e*: *keštr* adv. - ófn. *gēsteron*, *gēsteren*, *kestirn*, O. *gesterōn* (gerstern); *letic* adj. - kfn. *lēdec*, *ledic* (ledig); *kreps* m. - ófn. *crēparo*, *crebis* (Krebs, Krankheit); *šveštr* f. - O. *swēster*, ófn. *swēstar*, *swestir* (Schwester); *sectsic* num. - ófn. *sēhzug*, kfn. *zēhzec*, *sēhzie* (sechzig) [Franck: Altfrk. Gr. 16. §. 1.]

1. Jegyzet: *wux* f. - O. *wēcha*, kfn. *woche*, *wuche* (Woche), *wuxamārk* (Wochenmarkt, piac), [*w* után az *ē* > *o* változás az előző consonans hatása alatt már az ófrk.-ban állott be. (Franck: 17. §. 2.)]

23. §. ófrk. *ē* és *e* fejlődése a nyelvjárásban összeesett *r* és *r* + *cons.* előtt, ahol ugyanis a nyelvjárás legnyitabb *æ* hangja felel meg nekik, amiben az *r*-nek az *e* hangokra való hatását lehetetlen észre nem vennünk, amennyiben az a hatás kétségtelenül az ófrk.-ban is mutatkozik, ahol Isidor a germ. *ē* nyílt ejtésének a jelölésére *æ*, *ae*, *e* hangjegyeket használja ebben a lat. kölcsönszóban: *prēdicando* és *r* + *cons.* előtt a következő szavakban: *ærdha*, *aerdha*, *erdha*, *armherzīn*, *ernusti* (Franck: 15. §.): *hærts* n. - O. *hērza*, ófn. *hērza* (Herz); *kærna* adv. - O. *gērno* (gern); *kært* f. - O. *gerta* (Stab, Zweig); *ærpšaft* f. - O. *erbi* (Erbe, ererbtes Eigentum); *ærnšt* m. - O. ófn. *ernust*, Is. *ernust* (Ernst zu etwas); *frpærjæ* - O. *gibergan* (verbergen); *pærn* n. - O. *berg*. ófn. *bērg* (Berg); *štærn* m. - O. *sterno*, *sterro*, ófn. *stērno*, *stērro* (Stern); *štærwæ* - O. *sterban* (sterben); *wærfa* - O. *werfan* (werfen); *wærk* n. - O. *werk* (Werk, Tat); *wærka* - O. *werkōn*, *wirken* (den Brotteig zum Laib zusammenrollen); *mærtlic* adj. - ófn. *mertarlih*, kfn. *merterlich* (qualvoll); *šmærts* n. - O. *smerza*, ófn. *smērza* (Schmerz); *khærts* f. - kfn. *kērze* (Kerze); *šærts* m. - kfn. *schērz* (Äusserung fröhlicher Laune, Scherz); *aphærtæ* - O. *giherten* (abhärten); *wærma* - O. ófn. *wermen* (wärmen); *hærpær* f. - kfn. *hērbērg*e (Herberge); *šærp* f. - kfn. *schērbe* (Scherbe); *phæršīn* f. - kfn. *pfersich* (Pfersich); *šæræ* - ófn. *scērran* (schaben, kratzen); *tæræ* - O. *therren* (verdorren lassen); *tær* f. - (Hautkrankheit); *mæretic* m. - ófn. *merirätich*, *mer-rätich*, kfn. *merretich* (Meerrettich); a verbászi nyelvjárás a kfn. *chrēne*, *krēn* > *krēn* alakot örizte meg.

1. Jegyzet: a nyelvérzék ejtésbeli különbséget tesz az egyenlő alakú transitív és intransitív igék között: *frtærwæ* (per-

dere) - *fr̥toerwā* (perire); továbbá a különböző jelentésű főnevek között: *męrtę* m. (Mörder), - *męrtę* m. - ófn. marder (Marder).

24. §. A nyelvjárás tehát az *e*-hangok eredeti elkülönülését megőrizte és minthogy az ófn. *ë*-nyílt hangot a középső *e*-hanggal helyettesíti, — szemben a rajnai-frank nyelvjárásokkal, melyek a nyílt kiejtést mutatják (v. ö. Luick: *Die Qualität der mhd. e-Laute in den lebenden Mundarten* P. B. B. XI. 432.) — *felsőnémet* (oberdeutsch) és pedig *sváb* befolyásra kell gondolnunk a nyelvjárás egységes kialakulásánál, mert Nagl szerint (*Zur Aussprache des ahd. mhd. ë in den oberdeutschen Mundarten* P. B. B. XVIII. 268.) «ist ahd. *ë* (offenes) in den oberdeutschen Dialecten als offenes *e* (oder stellvertretendes mittleres *e*) in vielen Fällen geblieben: wo es zu geschlossenem *e* wurde, liegt die Einwirkung eines echten oder unechten *i* der Nachsilbe vor. Dadurch ist eine gewisse Ähnlichkeit zwischen der Entwicklung des *e* aus ahd. *ë* und derjenigen der Umlauts-*e* aus ahd. *a* hergestellt, ein *i* der Nachsilbe ist beiderseits wirksam.» Ez a körülmény megmagyarázza a 22. §-ban felsorolt kivételeket is.

25. §. ófrk. *i* a nyelvjárásban változatlanul jelenik meg:

a) ófrk. *i* (< Fortsetzung des germ. *i*) van jelen az I. Abl. sorhoz tartozó igék part.-perf.-ban: *kępis* - ófrk. gibizzan (gebissen); *kęrip* - ófrk. giriban (gerieben); *kęnit* - ófrk. gisnitan (geschnitten), *kęlif* - ófrk. gislifan (geschliffen); *kęris* - ófrk. girisan (gerissen); *fiš* m. - ófn. fisk (Fisch); *silwę* n. - O. silabar, ófn. silbar (Silber); *wisę* n. - (Begriff, Kenntnis); *šnit* m. - ófn. snita (Schnitte); *šif* n. - O. scif, ófn. skif (Schiff).

b) ófrk. *i* (< germ. *e* nasalis kapcsolatok, vagy a következő szótag *i*, *u* vokálisa előtt) > *i*: *tswiwę* f. - ófn. zwibollo, kfn. zwibol, zwiwulle (lat. *cępula*); *sit* f. - O. ófn. situ (< † *setu*) Sitte; *fil* (ragozatlan subst.-adv.) - O. ófn. filu (viel); *milic* f. - ófrk. miluh (Milch); *siwę*, *siwęni* num. - O. ófn. sibun (< † *septę*), sieben; *silę* f. - O. silaba (Silbe); *špikę* m. - ófn. spiagal, spiegel (Spiegel); *ikę* m. - ófn. igil, kfn. igel (Igel); *rikę* m. - ófn. rigil (Riegel); *sicę* f. - ófn. sihhila, sichila (Sichel); *štricę* m. - ófn. strigil (Striegel); *štiwę* m. - ófn. stiful (Stiefel); de majdnem kiszorította a magyarból átvett *tšišmę* (csizma); ellenben igen gyakori a belőle képezett adj. *kęšiwęlt* (maskiert, maskarázva);

wilə m. - O. willo (wille); *slitə* m. - kfn. slite (Schlitten); *šifə* plur. - Hülse, Schote; — *nas.* + *cons.* előtt: *wint* m. - O. ófn. wint (Wind); *winkl* m. - O. winkil (winkel); *finaf*, *finfi* num. - O. finf (fünf); *wintŕ* m. - ófrk. wintar (Winter); *phint* f. - (ófriz pint) Bettzieche, összefügg a francia pinte (Kanne, Flüssigkeitmass, Nösel); *fiŕŕ* m. - O. fingar (Finger); *šiml* m. - ófn. scimbli, scimbal, kfn. schimel (Schimmel); *himl* m. - Is. O. himil (Himmel); *šimŕ* m. - (mundartlicher Ausdruck der Influenzkrankheit ung. csömör); — az erős igékben: *pinə* - ófrk. bindan; *siŕə* - O. singan; *finə* - Is. O. findan; *trinkə* - ófrk. drinkan; *šwimə* - O. swimman; a következő kölcsönszavakban: *mints* f. - ófn. minza (lat. menta); *phinkštə* f. - (das Pfingstfest, griech. pentecoste); *tsins* m. - ófrk. zins (lat. census); *sicŕ* adj. - O. sihur, sichur (lat. securus) sicher; *mitə* f. - ófn. mitti (lat. medius) Mitte.

1. Jegyzet: az *e*-töví erős igék, — melyek a praes. 2. és 3. személyben eredeti *i* képző hatása alatt a tőszótagbeli *e* > *i* változtatták, — már az ófrk.-ban is mutatnak analogikusan az 1. személyben is *i*-t; így tehát a nyelvjárás az eredeti hangállást őrizte meg ez alakokban: *kip*, *nim*, *šwim* - ófrk. gibu, nimu, swimu.

Ófrk. *o* és *u* közös eredetüknél fogva együtt tárgyalhatók, ugyanis idg. *u* és germ. *l̥*, *r̥*, *m̥*, *n̥* sonantikus hangokból fejlődött *u*-ra mennek vissza, már most *nas.*-kapcsolatok előtt mindenkor megmaradt az *u*, ellenben *o*-vá változott, ha a következő szótagban *a*, *e*, *o* állt. A nyelvjárás ugyanezekben a helyzetekben mutatja az *o* és *u* hangokat, a Brechung-ot előidéző vokálisok a hangsúlytalan mellékszótagokban a nyelvjárásban természetesen lekoptak.

26. §. ófrk. *o* jelenik meg: *wol* f. - ófn. wolla (wolle); *wolkə* m. - O. wolko, ófn. wolcan (Wolke); *wolf* m. - Is. O. wolf (> *wulfo); *kolt* m. - O. gold (< *gulda) Gold; *lotŕ* adj. - ófn. lotar, kfn. loter, lotter (locker, leichtfertig); *jox* n. - ófn. joh (< *juko-) Joch; *potə* m. - ófn. bodem (Fussboden); *šop* m. - ófn. scopf, seof, kfn. schopf (Gebäude ohne Wände, Wetterdach für Wagen und Ackergerätschaften); *holts* n. - ófn. holz, kfn. holz (< *hulza) Holz; *hosə* f. - ófn. hosā, kfn. hose (Hose); *holts-pok* m. - kfn. holzboc (Gestell zum Holzsägen); *holts-pir* f. - kfn. holzbir (Holzbirne, eine im Walde wild wachsende Birne); *hoft* m. -

ófn. hof (< *hufa) Hof; *rok* m. - ófn. roc (Oberkleid, Rock); *rošt* m. - ófn. rost (< *rusta) Rost; *roštie* adj. - ófn. rostag, kfn. rostec (rostig); *ros* m. - ófn. hros (Pferd); *folk* n. - O. folk (Volk); *owə* adv. - ófn. O. oba (oberhalb); *toxtŕ* f. - O. tohter, ófn. tohtar (Tochter); *kholvə* m. - O. kolbo (Kolben); *flok* m. - ófn. flocco, kfn. vlocke (Floh); — a II. Abl.-sorhoz tartozó igék part.-perf.-ban: *kəpot* - ófn. gibotan; *kəkos* - ófn. gigossan; *kholf* - ófn. giholfan; ezeknek analogiájára o-t találunk: *tretə* - *kətrot*, ófrk. tredan - gitrodan (getreten) [Franck, 186. §.].

27. ófrk. *u* megmaradt: *kustə* m. - O. kust (verlangen); *khupp* n. - O. kuphar (lat. cuprum) Kupfer; *lušt* f. - O. lust (Lust, Begierde); *luft* f. - O. ófn. luft (< *luftu) Luft; *nutsə* m. - O. nuzzi (Nutzen); *musik* f. - O. musica (Musik); *kətulť* f. - O. thulti (Geduld); *unkətulť* f. - O. unthulti (Ungeduld); *prušt* f. - O. Brust (Brust); *nukə* - kfn. nuckin, nucken (nicken, einschlafen); *khukl* f. - kfn. kugele (Kugel); *tsukə* - O. zukken (gewaltsam an sich ziehen); *putŕ* m. - ófn. butrá (lat. butyrum), kfn. buter, puter (Butter); *tōđətrukl* m. - ófn. truhâ, druhâ (< lat. truncus, abgeschnittener Stamm) Truhe; *suxť* f. - ófn. suht (< *suhti) Krankheit; *kəlsuxťkrankot* (Gelbsucht); *tsuxť* f. - ófn. zuht (< *tuhti, lat. ductus) zucht, Erziehung; *špukāt* m. (Allgemein-besonders süddeutsches Lehenwort aus ital. spago [Bindfaden, Schusterdraht] und spaghetti); — *nas.*, v. *nas.*-kapcsolatok elött: *hunĭc* m. - Is. honec, ófn. honag, honac, honec, honang (< *hunanga, reiner Stamm hun, altfris hunig), kfn. hünic, honic (Honig); *tsuŕ* f. - ófn. zunga (Zunge); *huŕ* m. - O. hungar (Hunger); *hunt* m. - O. ófn. hunt (Hund); *huntŕť* num. - O. ófn. hunt (< *hunda) hundert; *wunt* f. - O. ófn. wunta (Wunde); *wunŕ* n. - O. wuntar (Wunder); *tunkə* - ófn. duncôn, tunchôn, kfn. dunken, tunken (tunken); a III. Abl. sorhoz tartozó igék part.-perf.-ban: *kəpun* - ófrk. gibundan; *kəšwum* - ófrk. giswumman; *khunŕk* - ófrk. gihunkan; *kšluŕ* - ófrk. gislundan.

Az *u* megmaradt, amennyiben az utána következő szótagban egy eredeti *j* volt jelen: *hukə* - O. huggen, ófn. hukkan, huggen (< *gi-hugjan), bedacht sein auf etwas, in der Mundart ist die Bedeutung erweitert: sitzen; *muk* f. - ófn. mucjâ, muccâ, kfn. mucke (szerb mucha) Mücke, Fliege; *krāsmuk*, Spottname; *kšut* part.-perf. - ófn. scutjan, scuttan, O. scutten (part. kascutit) kfn. schütten.

A nyelvjárás mindazon esetekben az *u*-t tartotta meg, ahol a középnémet és nyugati-rajnai-frank nyelvterületen már a középfelnémet korszakban *u* és *o* között ingadozás mutatkozott: *šlup* m. - kfn. slupf, slopf (összefügg az ófn. slupfen igével), Schlinge, das Schlüpfen; *plut* adj. - kfn. blut (bloss, nackt); *pup* f. - kfn. boppe, puppe (Puppe); *nun* f. - ófn. nunnâ, kfn. nunna, nonne (Nonne); *tunŕ* m. - ófn. thonar, toner, kfn. duner, doner (Donner); *sun* f. - Is. O. sunna, kfn. sunne, sonne; *khupŕ* n. - kfn. kupfer, kopfer (Kupfer); *khuplâ* - kfn. kuppeln, koppeln (vereinigen); *khut* f. - kfn. kutte, kotte (lat. cotta) Kutte; *khutlâ* f. - kfn. kutel, plur. kutlen, középnémet koten (Gedârme, Eingeweide); *khunštawŕ* m. - kfn. constabel, kunstabel (Anführer, Polizist); *khumâ* - Is. quheman, quhimu, O. queman, quimu, kfn. kumen, komen — Sievers szerint a *khumâ* — praes. 1. sz. khum < *qummo > kumo-ra kell visszavezetni (P. B. B. 8:80.); *stuplâ* plur. - ófn. stupfilâ, stuffalâ, kfn. stupfel (Stoppeln).

1. Jegyzet: kivételképen megmaradt *o*: *totŕ* m. - kfn. tutter, totter, de ófn. tottoro a tuttaro mellett már *o*-t tüntet fel.

28. §. A rövid tövokálisok umlautja:

1. *a-e*: *apl* m. - plur. *epŕ* - O. aphul - plur. aphuli > aphili > ephili, [da nämlich das unbetonte umlautwirkende *i* in der zweitfolgenden Silbe steht, so ist also vorherige Assimilation des dazwischen stehenden vocals anzunehmen, Franck: 10. §.]; *rat* n. - plur. *retŕ*; *plat* n. - plur. *pletŕ*; *kraft* f. - *kreftic* adj.; *khærkær* n. - O. karkari (Kerker); *mærtŕer* m. - O. martyr (Märtyrer); *eŕl* m. - Is. angil (bei ihm scheinen Nasalverbindungen verzögernd zu wirken), O. engil, (Fremdwort aus dem lat. angelus); *en* n. - Is. andin, O. enti (Ende); *lefl* m. - ófn. leffil, laphil (< *lapila).

A nyelvjárás deminutiv-képzői: *-l*, *-lâ*, *-li* < ófrk. *-lin*, *-ilî(n)*, melyek már az ófn. korban is okoztak umlautot, ha közvetlenül a tőszótaghoz járultak (Wilmanns: Wortbildung II. B. 254. §. 3.): *apl* m. - dem. *epâlâ*; *pant* n. - dem. *pentâlâ*; *sak* m. - dem. *sekl* - O. sekil (Beutel, Geldbeutel); *flaš* f. - dem. *flešl*; *khalp* „ - dem. *khelwŕ*; *khap* f. - dem. *khepŕ*, *šnetŕskhepl* (Schnepfe); kedveskedő elnevezésekben (Kosenamen): *semâlâ* (Samuelchen); *mekslî* (Max).

Jegyzet: umlaut helyett regressiv assimiláció észlelhető: *tswilic* n. - ófn. dwahillja, dwahila, dwehila (Tuch) alakban.

2. *o-e* és *æ-r* előtt: *holts* n. - plur. *heltsr*, a következő összetételekben: *wiklheltsr* (Latten, welche mit in einer Lehmmasse getauchtem Stroh umschlungen zwischen den Balken fest nebeneinander angebracht werden); *tswoercheltsr* (beim Strohführen zwerch über den Wagen befestigte Neberstangen); *šop* m. - dem. *šepł* (Schuppe); *mort* m. - *mertr* (Mörder), de *mærtr* - ófn. marder (Marder); *heltslō* (Zündhölzchen), - ófn. holzili, kfn. holzil (kleines Gehölz); *knop* m. - dem. *kneplō*, kfn. knöpfelin.

Jegyzet: ugyancsak regressiv assimiláció állott be a következő melléknévben: *hiltſyn* - ófn. holzin, kfn. hülzín (von Holz); *hiltſynar tiš* (hölzerner Tisch), *hiltſyni tſir* (hölzerne Tür).

3. *u-i*: *pluk* m. - plur. *plik*; *kruk* m. - *krik*; *juſ* adj. - comp. *jiſr*, - sup. *jiſt* - O. jungero, jungist; *pišl* n. - kfn. büschel (Büschel); *klik* n. - kfn. gelücke (Glück); *iwr* praep. - O. Is. ubar, kfn. über (über); *muk* f. - dem. *mikl*; *štup* f. - dem. *štivl*; *mult* f. - dem. *miltōlō* (kleine Mulde); *titl*, plur. *titlō* - kfn. tutte, dem. tüttelin (weibliche Brust).

b) «Associativ» érintkezési hatás által előidézett hangváltozás
a rövid töszótagokban.

29. §. ófrk. *i* > *æ* változik *r*+cons. előtt: *šærſ* m. - O. scirm (Schirm, Schutz); *wærſ* f. - ófn. wirma, kfn. wirme, wirm (wärme); *štærſ* f. - O. gistirni (Gestirn); *hærſ* n. - ófn. hirmi (Gehirn); *tswærſ* m. - ófn. zwirn (Zwirn); *nærōts* adv. - kfn. niergen, nirgen (nirgend); *kāpær* n. - O. gibirgi (Gebirge); *khær* f. - Is. ófn. chirihha, khiricha (Kirche); *hærš* m. - ófn. hirs (Hirse); *wært* m. - O. wirt, bräutigam (Wirt); *wærtšaft* f. - ófn. wirtšaft (Haushalt, Wirtschaft); *mærkwærtic* adj. (merkwürdig) - O. wirdig, ófn. wirthig (würdig, lieb); *wærklic* adv. - kfn. wirklich (wirklich); *færſis* m. - kfn. firnis, verniz (lat. fernisium), Firnis; *wærwl* m. - ófn. wirbil, wirvel, kfn. wirbel (Wasser-oder Windwirbel; Wirbel auf dem Kopf); *kāwærts* n. - kfn. wirz, süsser aromatischer Stoff (Gewürz); *phærš* f. - kfn. pſirsich, phæršich (lat. persicus) Pſirsich; *fært* ord. num. - ófn. fiordo, fiardo, fierdo, kfn. vierde (vierte); *khærp* f. (Kirchweihfest) megfelel a kfn. nyelvjárási alakoknak: *kerbe*, *kirbe*, melyek a Grimm J.-tól gyűjtött «Weistümer»-ben fordulnak elő (Lexer: Mhd. Hwb.), a

sváb dial.-ban *kirbe* van elterjedve (l. Fr. Kauffmann: Der Voc. des Schwäbischen); - etymológiai gemináták előtt: *ær* adj. - O. irri (irr); *kšær* n. - ófn. kiscirri (Geschirr, Gefäss).

30. §. ófrk. *u* > kfn. *ü* (umlaut) > *i* a nyelvjárásban, ez az umlaut *i* > *æ* változott etym. gem. *-rr-* és *r+cons.* előtt: *tær* adj. - O. thurri, ófn. durri, kfn. durre (trocken, dürr); *pæršt f.* - ófn. burst, kfn. bürste (Bürste); *kærtl m.* - ófn. gurtil, curtil, kfn. gürtel (Gürtel); *ufkærtə* - O. gurten, ófn. ana-gurten, kfn. gürtlen (jemanden umgürten mit etwas); *khærps m.* - ófn. churbiz, kfn. kürbiz (lat. cucurbita) Kürbis; *mærp adj.* - ófn. muruwi, murwi, kfn. mürwe (mürbe); *tærfa* - ófn. durfan, thurfan, kfn. dürfen (dürfen); *štærmə* (eine Feuersbrunst durch Glockenklang anzeigen) - ófn. sturman, kfn. stürmen (brennen, lärmachen); *štærtsə* - O. bisturzan, ófn. sturzan, kfn. stürzen, (umwenden, durch überstülpen bedecken, das erste umackern des Feldes, intr. herabstürzen, hinsinken); *færctə* - ófn. furihtan, forahitan, Is. forahta, kfn. fürchten (fürchten); *ufpærts* - ófn. giburdinôn, O. giburdinot part. (belasten mit etwas, bürden), *færšt m.* - (O. furist adj. sup. vorderster, höchster) furisto, ófn. furisto, fursto, kfn. vürste (Fürst); *færštatum* (Fürstentum); *tærkə* (Türken).

31. §. Ófrk. *o* és *u* a nyelvjárásban *r+cons.* előtt *a*-vá változott:

1. ófrk. *o* > *a*: *štare* m. - ófn. storch, storah, kfn. storch (Storch); *štaric* adj. - ófn. storchanèn, (starr, hart werden) starr; *sarjə f.* - O. sorga, ófn. soraga, sorka (Sorge, Besorgniss); az adj. *sarcfeltic* - kfn. sorgfelticlichen (sorgfältig); *harn* m. - O. horn (Horn); *tsarn* m. - O. zorn (Zorn); *tsarnic* adj. - O. zornlih (zornig); *marjət m.* - O. morgan, kfn. *mornə* (der Morgen); *marjə* adv. - O. in morgan (am folgenden Morgen), *kutəmarjə* (Guten Morgen); *kharn* n. - O. korn (Korn); *wart* n. - O. Is. wort (Wort); *fartl m.* - (Kniff, Findigkeit bei der Übervorteilung anderer); *artnuj f.* - ófn. ordenôn (Ordnung); *farnə* adv. - O. forna (vorn); *færet f.* - O. forahta (Furcht); *tarf n.* - O. thorf, ófn. dorf (Dorf); *tarn* m. - O. thorn, ófn. dorn (Dorn); *farm f.* - kfn. forme (lat. forma), Form, Vorbild); *kharp* m. - O. korb, ófn. chorop, corp, kfn. korp (< lat. corbis) Korb; *tart* adv. - O. thorot, ófn. thorot, darot (dort); *faršə* - O. forspôn, forseôn helyett (forschen); — továbbá a III. Abl.-sorhoz tartozó erős igék part.-perf.-ban: *kəwarf* - ófrk. giworfan; *kštarp* - ófrk. gistorban; *kəwar* - ófrk.

giwordan; — végül a legujabb kölesönszavakban: *sampare* (Zombor); *taršau* (Torzsa); *artř f.* - franz. ordre (Nachricht); *artnants f.* - franz. ordonnance (Gemeinde Fuhrwerk); *arkl f.* - franz. orque (orgel).

2. ófrk. *u > a*: *šarm m.* - O. sturm, kfn. sturm (Sturm); *warm m.* - ófn. wurum, wurm (Wurm); *waršt m.* - ófn. wurst (Wurst); *kharts adj.* - O. kurz (kurz); *tarlttaup f.* - ófn. turtulatúbâ, turtiltúbâ, kfn. turteltúbe (lat. turtur), Turteltaube; *tare praep.* - Is. dhuruch (durch); *taršt m.* - O. ófn. thirst (Durst); *šarts m.* - ófn. sturz (Sturz, des Rand des Ganges); *šartsə m.* - ófn. sturzelâ, kfn. sturzel (Strunk, oder Stengel von Pflanzen); *wartsl f.* - Is. wurza, O. wurzela (lat. radix Wurzel); *karkl f.* - ófn. gurgula, kfn. gurgele (Gurgel); *tharn m.* - ófn. turn (Turm); *paršt m.* - kfn. bursi, studentische Genossenschaft, Jüngling (in der Mundart: Geliebter), [auslautendes *t* möge man als analogisch entstanden erklären; verg. O. Heimbürger: *Die Lautlehre der Mundart von Ottenheim*, 63. §., wo ebenfalls ein auslautendes anorganisches *t* vorhanden ist; buršt]; *kart f.* - ófn. gurtila, curtil, kfn. gurtel (Gürtel); *pauckart f.* - (Bauchgürtel); *šarts m.* - kfn. schurz (die Schürze); *kharšt f.* - O. krusta, ófn. chrustâ, kfn. kruste (Schale, Kruste, trockene Rinde); *partslə* - kfn. burzeln (niederstürzen); *prešparjə*, Hohlmass, eine pressburger Metze; *umark f.* - kfn. murke Lessiak szerint (Pernegger Mundart 17. §.)

Kivételképen megmaradt az *u*: *kəpurt f.* - O. giburt, kfn. burt (Geburt); *purpər n.* - ófn. purpura, kfn. purper (Purpur); *murmłə* - O. murmulôn (murmeln, murren) talán a szónak hangutánzó volta tartotta meg az *u*-hangot.

1. Jegyzet: (az *r + cons.* hangváltozást előidéző hatására vonatkozólag lásd 44. §. b).

2. Jegyzet: az idegenszavak eredeti *o* helyett *u*-t mutatnak: *khunts* (Konto); *muntūr f.* - franz. monture (Anzug), Rüstung); *khuntro* (contra, eine Figur im Kartenspiel); *khumotirə* - franz. commande'r (befehlen); *khupřř m.* - franz. coffre (Koffer); *khulēgr*, (Kollege); *sufi* (Sofie).

3. Jegyzet: egyes esetekben umlaut *-e* jelenik meg, anélkül, hogy akár közvetve, akár közvetlenül egy *i* umlautoló hatására visszavezethető volna. Az alem. és rajnai-frank dialectumokban ez az *a > e* hangváltozás az utána következő *š > ófrk.*

sg (sk) érintkezési hatása következtében látszik beállani: *eš f.* - O. asga, ófn. aska, kfn. asche, esche (Asche); *teš f.* - O. dasga, ófn. tasca, kfn. tasche (Tasche); *weš f.* - O. wasga, ófn. wasca, weska, kfn. wesche (Wäsche); *wešə* - O. wasgan, ófn. waskan, kfn. waschen, weschen (waschen); *reš adj.* - ófn. raski, reski, kfn. resche (frisch, hart); látjuk tehát, hogy ez a hangváltozás az eredeti *a-s* alakok megtartásával már a kfn. korban is beállott: asche-esche; wasche-wesche; tasche-tesche [Wilmanns: Lautlehre, 199. §. Anm. 2.].

4. Jegyzet: *wux f.* - ófn. wohha (< *wēhha), O. wēcha, kfn. woche (Woche) szóban az *o > u* változást az utána következő veláris spirans «Kontaktwirkung» következtében idézte elő [Franck: Altfrk. Gr. 17. §. 2.; Braune szerint a *w* hatásának kell tulajdonítani, ahd. Gr. 29. §. 4.].

c) *A hangsúlyos tőszótagok hosszú hangjainak minőségi változása.*

32. §. ófrk. *â* a nyelvjárásban mindig *ō* lett:

a) *štrōs f.* - O. ófn. strāza (> lat. strata) Weg, Strasse; *jōr n.* - Is. iaar, O. iār (Jahr); *ōwat n.* - O. āband (Abend); *nōđ f.* - ófn. nādala, nādla (Nadel); *nōx adv.* - O. ófn. nāh (nahe); *nō* praep. (nach); *klōwə m.* - ófn. chlāva (Klaue); *špōt adv.* - O. spāto (spät); *ōđ f.* - ófn. ādara, kfn. āder (Ader); *ōxtum m.* - Is. ādum, ófn. ātum, kfn. ātem (Atem); *šōf n.* - Is. scaap, O. skāf, (Schaf); *ōmets f.* ófn. āmeiza, kfn. āmeize és āmeitze; *klōft n.* - ófn. clāfdra, kfn. klāfter (Klafter); *plōđ f.* - ófn. blātarā, blātrā, kfn. blāter (Blatter); *plōsə* - O. blāsan (blasen); *mōlə* - O. mālōn (malen, zeichnen); *rōdə* - O. rātan (ratan); *rōt m.* - O. rāt (Rat, Entschluss); *hōr plur.* - O. ófn. hār (Haar); *trōt m.* - O. drāt (Draht); *šprōx f.* - O. sprācha (Sprache); *phōl m.* - ófn. phāl (Pfahl); *šlōf m.* - O. slāf (Schlaf); *šlōfə* - O. slāfan (schlafen); *mōnət m.* - O. mānōd (Monat); *mōnt m.* - O. māno (Mond).

b) Ellenben nem állott be ez a hangváltozás az újabb, az irodalmi nyelvből vett kölesönszavakban: *ās n.* - O. āz, ófn. kfn. ās (Atzung, Köder); *krāf m.* - ófn. grāwo, kfn. grāve (Graf); *štrāl m.* - ófn. strāla, kfn. strāl (Strahl); *tīpštāl m.* - O. stāla

(Diebstahl); *štāl* n. - ófn. stahal, stāl (Stahl); *knāt f.* - O. ófn. gināda (Gnade); *saltāt* m. (Soldat); *salāt* (Salat); *prātł* (der Brauten); *špītāl* (Spital); *fāsanaxt f.* - ófn. vāsenacht (Fastnacht).

c) A *ā* umlautja: *ē, ē* *r* + *cons.* előtt: *hēliŋa* adv. - O. hālingōn (heimlich); *tārŋ* - plur. *tārŋ*; *ārŋ* - plur. *ārŋ*.

33. §. ófrk. *ō* (< *germ. *au h, dent.* előtt és szóvégén változatlanul jelenik meg a nyelvjárásban: *rōt* adj. - O. ófn. *rōt* (< germ. *rauda*) rot; *nōt f.* - Ő. ófn. *nōt* (Not, Bedürfnis); *ōr* m. - O. *ōra* (ohr); *ōštara f.* - O. *ōstoron*, ófn. *ōstarā* (Ostern); *lōn* m. - O. *lōn* (Lohn); *lōna* - O. *lōnōn* (lohn); *lōs* n. - O. *lōs* (das Los); *lōs* adj. - ófn. *lōs* (frei, entfesselt); *krōn f.* - O. *korōna* (Krone); *hōx* adj. - Is. O. *hōh*, *hōho* (hoch); *krōs* adj. - O. *grōz* (gross); *frō* adj. - O. *frō* (froh); *tōđepōr f.* - Is. *dōdh*, O. *dōt-bāra* (Totenbahre); *trōšt* n. - O. *drōst* (Trost); *trōštłos* adj. - O. *trōsto-lōs* (trostlos); *prōt* n. - O. *brōt* (Brot); *pōn f.* - ófn. *bōna*, kfn. *bōne* (Bohne); *prōšm f.* - O. *brōsma*, ófn. *brōsama*, *prōsama*, kfn. *broseme* (Brosame); a következő idegen szavakban: *krōn f.* - O. *korōna*, ófn. *corōna*, kfn. *krōne* (lat. *corona*); *khōr* m. - ófn. kfn. *chōr*, *kōr* (< lat. *chorus*, gör. *χορός*, sänger-tänzerchor); *rōs f.* - O. ófn. *rōsa* (< lat. *rosa*).

A *ō* umlautja *ē*: *hēra* - Is. *chioran*, O. *hōren* (hören); *pēs* adj. - ófn. *bōsi* (böse); *šēn* adj. - O. *skōni* (schön).

34. §. ófrk. *ē* (< germ. *ai* diphthongusból *h, r, w* előtt és szóvégén) változatlanul maradt a nyelvjárásban a szomszédos consonansok mindennemű befolyása nélkül, így *r* előtt is: *ēr f.* - Is. O. *ēra* (Ehre); *ērlīc* adj. - O. *ēr-lich* (ehrlich, auf ehrenvolle weise); *ēwic* adj. - Is. *ēwic*, O. *ēwig*, *ēwinig* (ewig); *ēršt* adj. sup. és num. - Is. O. *ērist* (erster, zuerst); *wē* n. - O. *wē* (weh); *sēl f.* - Is. *sēwla*, O. *sēla* (Seele); *tsēp f.* - ófn. *zēha*, kfn. *zēhe* - plur. *tsēwə* (fränk.-henneberg zewe, ófn. *zēwā*, l. Schmidt H.: verb. Ma. 33. §.); *lēp* m. - plur. *lēwə* - ófn. *lēwo*, kfn. *lēwe*, *lēw*, de a XIV. és XV. században így is: *lēbe*, *lēb* (Löwe); *mēđz m.* - ófn. *mētar*, *mēter* (< lat. *metrum*) versmass, (Meter); *lēr f.* - O. ófn. *lēra* (Lehrzeit); *lērə* - O. *lēren* (lehren); *šnē* m. - O. *snē* (Schnee); *tswēn* num. m. - Is. *zwēnē*, O. *zwēni* (zwei).

Jegyzet: a nyelvjárás még feltünteti a genusbeli különbséget a kettes számnévben: *tswēn* masc. *tswō f.* - *tswei* n. - O. *zwēne*, *zwā*, *zwei*, - ófn. *zwēne*, *zwā*, *zwō*, *zwei*: z. B. *tswēn*

menŋ (zwei Männer); *tswō weiwŋ* (zwei Weiber); *tswei mēđā* (zwei Mädchen); a számnévnék ezt a nemi megkülönböztetését — mely még a XVIII. sz.-ban, így Schillernél is előfordul: der Söhne zwēn, zwō Flammen («Räuber» I. 3, III. 1.) — a felsőnémet (alem.-sváb) nyelvjárások a mai napig is megőrizték. [Fr. L. K. Weigand: Dwörthb. 1351. f.]

35. §. ófrk. *î* és *û* parallel fejlődést mutatnak, mindketten diphthongizálódnak és mint *ei* és *au* jelennek meg a nyelvjárásban (Az ufn.-ben a megfelelések ugyanazok):

a) *î* < *ei*: a pron.-poss. *mei*, *teî*, *seî* - Is. O. min, din, sin (mein, dein, sein); *dreî* num. - Is. dhri, O. thri (drei); *wein* m. - O. ófn. win (Wein); *peiso* - O. bizan (beissen); *fr̥šneidā* - O. bisnidan (zerschneiden): *treiwe* - O. driban (treiben); *feic* f. - O. figa (Feige); *kleic* adv. - O. gilih adj. giliho adv. (gleich); *pleiwo* - Is. bliban, ófn. biliban (bleiben); *eiso*, *eiseno* adj. - Is. isnin, O. isin, ófn. isanin, isinin (von Eisen, eisern); *leip* m. - Is. O. lib (Leib); *neit* m. - Is. nidhic adj. (neidig); O. nîd (Neid, Hass); *reictum* m. - Is. rihhi-duam (Reichtum).

b) *û* < *au*: *laut* adj. - O. lût adj. lûto adv. (laut); *laudŋ* adj. - Is. hlûd, hlûtta, O. lûtar, - ro (Lauter, rein, klar); *khaum* adv. - O. kûmo (kaum); *taup* f. - dûba (Taube); *taumo* m. - ófn. dûmo (Daumen); *aus* praep. - Is. ûzs, O. ûz (aus); *haus* n. - Is. O. hûs (Haus); *haut* f. - O. hût (Haut, Schale); *faul* adj. - O. fûl (faul); *trauro* - O. drûrên (trauern); *pau* m. - O. bù (Bau, Wohnsitz); *praut* f. - O. brût (Braut); *preitikam* (ungelautet) m. - O. brûti-gomo (Bräutigam); *kraut* n. - O. krût n. (Kraut); *tausnt* num. - O. thûsunt (tausend); *traup* f. - O. thrûbo (Traube).

1. Jegyzet: eredeti *û* nem változott meg a latinból vett kölcsönszavakban: *phûrō* - kfn. pûre, pûr (< lat. purus); *tes tûx is phûrō seit* (dies Tuch ist aus ungemischter Seide); *jûksō* - kfn. jûwezen, jûchezen (lat. jubilare) jauchsen.

2. Jegyzet: egyes esetekben a diphthongizálódás terén bizonyos zavarok állottak elő, nyomaték nélküli mondathangsúly miatt rövidülés állott be és így ófrk. *û* mint *u* lép fel a nyelvjárásban: *uf* verb. coni. - Is. ûph, O. úfan (obenauf); *ruf* (hinauf, herauf); *tû* pron. pers. és *tu* - O. thû, Is. dhû (dû). Ez a változás ablaut-jelenségen alapszik, amennyiben *ûf*, *dhû* pro- és enklitikus helyzetben gyengébb hangsúlyozás következtében

már korábban is megrövidültek, úgyhogy ezekre a rövid alakokra vezethetők vissza a nyelvjárás megfelelői. Ugyancsak gyengébb hangsúly következtében rövidült meg ófrk. *û* a *numə* adv. - kfn. *nür* (nur); Heimbürger magyarázata szerint: *numə* adv. < kfn. *nür* < *nür-mê (Die Mundart von Ottenheim, 41. §.)

A *û* umlautja; *i*: *tür* f. - O. *dûri* (Tür); *šîrə* - kfn. *schüren* (einschüren); *špîrə* - ófn. *spurjan* (spüren).

d) Az ófrk. diphthongusok qualitativ változása.

36. §. ófrk. *ei* (< germ. *ai*, de már az ófn. korszakban hangsúlytalan szótagokban *h*, *w*, *r* előtt és szóvégén *ê*-vé monophthongizálódott) idővel — ófrk. kéziratok bizonyága szerint még a XII. században — tovább fejlődött és a középnémet (mitteldeutsch) nyelvtérület nagy részében, különösen a rajnai-frankban *ê* vagy *ā*-vá monophthongizálódott [vö. Grundriss. V. 57. §.] A nyelvjárásban a következőképpen lép fel: a) ófrk. *ei* > *ē*, (nas. előtt); — b) ófrk. *ei* > *ē* (*c l s t d f* előtt); — ezt a qualitativ változást párhuzamosan kísérte a diphthongusnak quantitativ változása is: *ei* < *āi* (hosszú zárt szűkejtésű sonantikus elemmel) szóvégén, szóközépen vokálisok és *j* < *g* előtt:

a) ófrk. *ei* > *ē*: *pēn* n. - O. *bein* (Bein); *lēmə* m. - ófn. *leimo* (Lehm); *ēm̄r* m. - ófn. *einbar* (Eimer); *ālēn*, *lēnic* adv. - kfn. *aleine* (allein); *ē*, *ēn* unb. *artikel* - Is. O. *ein*; *ēn̄r* m. *ēn̄i* f. - O. *einēr*, *einiu*, *einaz* (einer, eine, eins); *kēmēn* f. - O. *gimeinida*, kfn. *gemeinde*, *Gemeinschaft* (Gemeinde); *ēnfeltic* adj. - ófn. *einfalt* (einfältig); *štēn* m. - O. *stein* (Stein); *lēnə* - ófn. *hleijnjan*, *leinan*, *leinen* (leihen).

b) ófrk. *ei* > *ē*: *plēc* adj. - ófn. *bleih*, O. *bleichen*, *weissein* (bleich); *wēc* adj. - O. *weih* (weich); *inwēcə* - O. *giweichen* (erweichen); *plēcə* - (die Wäsche an der Sonne bleichen); *tsēcə* m. O. *zeihhan*, ófn. *zeichan*, kfn. *zēchen* (zeichnen); *tsēclə* - ófn. *zaihinen*, *zeichnenen* (bezeichnen, mit einem Merkmale versehen); *tēk* m. - ófn. *teig*, *teik*, *teich* (Teig); *sauər-*, *prōt* és *khū-watēk* (Sauer-Brot-Kuchenteig); *klēc* n. - ófn. *keleih* (Gelenk); *štrēc*, *Pubenstreiche*; *štrēcə* - ófn. *streichôn* (streichen); *sēcə*, (seichen, harnen, nur von Tieren gesagt); *sēl* n. - O. ófn. *seil* (Seil, Strick); *hēlə* - O. *heilen* (heilen); *tēl* n. - ófn. *teil*, *deil*

(Teil); *tēla* - ófn. teilan (teilen); *kēs* n. - ófn. geiz (Geiz); *wēsa-*, összetételekben: *wēsamás*, *wēsafatr*, *wēsakhint* - O. weiso (weise); *wēps* praet.-praes. - O. weiz (ich weiss); *hēsa* - Is. heizssan, O. heizan (heissen, nennen, befehlen); *krēs* m. - ófn. creis (Kreis); *krēš* m. - kfn. kreisch (Geschrei, Angstruf); *lēt* adj. - O. leid (leid, unlieb); *tsu lēt* (jemandem zu leide); *palēdicā* (beleidigen); *lēdic* adj. - ófn. leideg (betrübt, widerwärtig); *lēđ* adv. comp. - O. leidor (leider); *sēt* f. - O. seito (Saite); *klēt* n. - ófn. kleit (Kleid); *prēt* adj. - O. breit (breit); *wēt* f. - O. weida (weide); *hēsg* adj. - kfn. heizaere (heiser); *rēs* f. - O. reisa (Reise); *rēf* m. - ófn. reif (Reif); *sēf* f. - ófn. seiphā, seifa (Seife); *šlēfa* - ófn. sleifan (schleifen), *šlēf* f. - ófn. sleifa (ein aus Hecken geflochtenes gleitendes Fahrzeug zur Ebnung des Ackers).

Jegyzet: az ófrk. *ei* > *ē* úgy látszik, secundár hangváltozás, ugyanis hajlandók vagyunk feltenni, hogy az ófrk. *ei* palatális területen képezett consonansok előtt előbb *āi* fejlődött, amennyiben a secundár változás eredménye: *ē* a diphthongus sonantikus elemének: *ā*-nak ugyanazon nyelválás mellett képezett megfelelő palatális vokális. A verbászi [Schmidt H.: *Die Lautlehre der Ma. von Verbász* 33. §. 1.], a niczkyfalvai [Kräuter F.: *A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana*, Budapest, 1908., 28. §. 3.] és kalaznói [Schäfer Illés: *A kalaznói német nyelvjárás hangtana*, Budapest, 1908. 54. §. 2, 3.] nyelvjárások ófrk. *ei*-nek megfelelően palatális «c, k» hangok előtt *āi*-t mutatnak: *plāic* (bleich); *tāik* (Teig); *tsāico* (Zeichen, Merkmal); *wāic* (weich).

c) ófrk. *ei* > *āi* szóvégen, szóközépen vokálisok és *j* < *g* előtt: *āi* n. - O. ei (Ei); *māi* m. - kfn. meie (< lat. majus) Monat Mai; *māis* (Besuch abstaten) - kfn. meien (fröhlich sein); *āis* adj. - O. eigan (eigen); *āionar* (eigener); *tsuāis* - O. eiginen (zueignen); *frštāis* (lizitieren).

Jegyzet: kivételt képeznek: *eic* m. - ófn. eichilā (Eichel); *špeica* m. - ófn. speihha (Speiche); *tswei* n. - O. zwei (zwei); *kheizr* m. - O. keisor (Kaiser); *eit* m. - O. eid (Eid); *keist* m. - Is. gheist, O. geist (Geist); *fleiš* n. - Is. fleisc, O. fleisg (Fleisch); *heilic* adj. - Is. heilac, O. heilig (heilig); *heis* adj. - O. heiz (heiss); *tsēis* - O. zeigon (zeigen); *tsēic* (Kerm, élesztő); mindezek valószínűleg az irodalmi nyelvből kerültek a nyelvjárásba.

37. §. ófrk. *ia, ie, io* (kfn. *ie*) kétféle eredetű, részint ófn. *ē-*, részint ófn. *eo-*ből (mindkettő a következő szótag vokálisának minőségétől befolyásolva germ. *eu-*ra megy vissza) fejlődött, de már az ófn. korszak vége felé összeesett. E hangok megfelelői a nyelvjárásban mindig *i*: *pīr* n. - ófn. bior, pior, pier (Bier); *štīr* n. - ófn. stior, stier (junges männliches Rind, Stier); *fūr* n. - ófn. fieber (Fieber); *šīr* adv. - O. scioro, ófn. sciaro, kfn. schiere (schier, bald, beinahe); *pīdā* - Is. beodan, ófn. biotan, O. biatan (anbieten) *pīā* - ófn. biogan, biagan (biegen); *līp* adj. - O. liob (lieb); *tīf* adj. - ófn. tiof (tief); *krīwā* - ófn. griobe, griebe (Reste von ausgeschmolzenen Speck); *prīf* m. - O. briaf (Brief); *kīsā* - O. giazan (giessen); *tsīc* f. - ófn. ziaha, kfn. zieche (gör. θήκη) Bettüberzug); *kāmīsā* - O. niazan (geniesen); *krōstsīā* - O. giziahan (erziehen); *līā* - ófn. liegen (lügen); *šīsā* - ófn. sciozan, schiezan (schiessen); *rīmā* m. - O. riomo (Riemen); *wī* adv. - O. vio (wie).

Az úfn. *-ieren* (< kfn. *-ie* < ófrk. *-ia, -io*) igeképzőben a nyelvjárás az *ie*-nek megfelelőleg szabályszerűen *i*-t ejt: *pro-wīrā* (probieren); *akētīrā* (aufnehmen, dingen); *visitīrā* (visitieren); *khumētīrā* (kommandieren); *feksīrā* - l. vexare, v. ö. ófn. fēhjan, fēhan (hassen, grollen, jemanden feindlich behandeln); *sekīrā* (sekieren); *simlīrā* (nachdenken); *lamētīrā* (lamentieren); *štutīrā* - kfn. studieren (studieren); *štīwlīrā* (herumlaufen); *hantīrā* - v. ö. O. hantalōn, handelōn (behandeln, belasten); *palwīrā* - kfn. barbieren (rasieren); épígy a következő igetövekben: *fīrā* - ófn. fiaren, fieren (führen); *fōlīrā* - O. firliasan, ófn. farlioson, kfn. verliesen (verlieren); *frtsīrā* - O. giziaren (zieren, ausschmücken).

Jegyzet: egyes szavakban az ófrk. diphthongus a nyelvjárásban, valamint az irodalmi nyelvben is, megrövidült: *liet* adj. - O. liocht (licht, hell); *nīmant* - O. niaman (niemand); *nīmī* adv. - O. niamēr (nunmehr); *īmī* adv. - O. iamēr (immer); *īwrāl* adv. - O. iagiwār (überall).

38. §. ófrk. *iū* (< germ. *eu*, ha az utána következő szótagban *i, u* volt jelen) még az ófn. korszak folyamán az eredeti írás megtartásával hosszú *ū*-vé monophthongizálódott, amelynek a nyelvjárásban, — illabialisáció következtében az ófrk. *i* fejlődésével összeesvén, hangsúlyos tőszótagokban *ei*, mellékhangsúlyú szótagokban pedig az *ū*-nek megfelelő illabiális *i* felel meg: *teiwol* m. - Is. diubil, O. diufal, ófn. tiufil (Teufel); *teiar* adj. -

O. diuri adj., diuro adv. (teuer, kostbar); *trei* és *treilic* adj. - O. driulichó (treulich, zuverlässlich); *feior* m. - O. fiur (Feuer); *freint* m. - O. friunt (Verwandte, Freund); *špreior* f. - ófn. spriuwir, kfn. spriuwir (Spreuer, Abfall von Getreidehülsen beim Dreschen); *heit* adv. - O. hiutu (heute); *nei* adj. - O. niuwi (neu); *neikopör* adj. - O. niuwiboran (neugeboren); *neilic* adv. - O. niwanes, niwenes, kfn. niuweliche (neulich); *seic* f. O. siuchi (Seuche, Krankheit); *nein* num. - O. niun, niuwan (neun); *leit* f. - O. liut, Is. liudi (Leute, Volk); *eior*, *eic* pron. - O. iuer, iuih (euer, euch); *mitšteiorə* n. - O. stiura f. (Unterstützung); *teitš* adj. - ófn. diutisc, O. githiuti, heimisch (deutsch); *kreits* n. - kfn. chriuce, kriuze (Kreuz).

Az ófrk. névmások és melléknevek nőnemű sing.-nom.-nak -*iu* végzete a nyelvjárásban *i*: *sī* szem.-név. 3. sz. - ófrk. *siu* (sie); *tī* mut.-név. - ófrk. *thiu* (die); továbbá melléknevek nőnemű esetében: *klēnī* (kleine); *šēnī* (schöne); *šepī* (schiefe).

39. §. ófrk. *ou* (< germ. *au*-ból assimiláció folytán a IX. században keletkezett, l. Franck, 34. §.), fejlődése a nyelvjárásban a következő:

a) *ou* > *ā*: *tāp* adj. - O. *doub* (daub); *lāfə* - O. *loufan* (laufen); *frā* f. - *frowa*, herrin, edle Frau (Frau); *klāwə* m. - O. *gilouba* (Glaube); *klāwe* - O. *gilouben* (glauben); *khāf* m. - O. *kouf* (Kauf); *khāfə* - O. *koufan* (kaufen); *lāp* n. - O. *loub* (Laub); *ūrlāp* n. - ófn. *urloub* (Urlaub); *rōtlāf* n. - v. ö. O. *louf*, *loufa* (Rotlauf); *rāx* m. - ófn. *rouh*, *rouch*, v. ö. *wi-rouh* (Rauch); *rāxə* - ófn. *rouchan* (rauchen); *štāp* m. - ófn. *stoub* (Staub); *ā* és *āx* conj. - Is. *auh*, O. *ouch* (auh); — nas. előtt: *pām* m. - O. *boum* (Baum); *trām* m. - O. *droum* (Traum); *sām* m. - ófn. *soum* (Saum, genähter Rand eines Kleides); *tsām* m. - ófn. *zoum* (zaum); *rām* m. - kfn. *roum* (Milchrahm); *štrām* m. - ófn. *stroum* (Strom); *tāmiš* adj. - (vom Schwindel ergriffen) v. ö. kfn. *toum*, *doum* (Dampf, Geruch).

b) ófrk. *ou* > *au* szövégen és *ou* + *w*, *ou* + *ga* kapcsolatokban: *tau* m. - Is. *dou* (Tau); *haup* f. - O. *houbit*, *haupt* (Kopfmütze der Frauen); *hauə* - O. *houwan* (hauen, treffen); *auk* n. - O. *ouga* (Auge); *šauə* - O. *scowôn* (schauen, betrachten); *wek-rauwə* - O. *roubôn* (berauben); *lau* f. ófn. *louga* (Lauge).

b) ófrk. *ou* umlautja (kfn. *öü*): *ē*: *tēf* f. - O. *douf*, ófn. *touf*, kfn. *döüfe* (Taufe); *tēfə* - O. *doufen*, kfn. *töüfen* (taufen);

lĕkka - O. fir-lougnen (verleugnen, versagen); *rĕcĕra* - O. rouhen (beräuchern); *frĕt f.* - ófn. frowida, kfn. vröüwede, vröüde (Freude); *štrĕfĕ* - ófn. stroufen, kfn. ströüfen (abstreifen); *šnĕk* Schnauze); *šnĕka* (schnüpfeln, naschen), kfn. snöüken, *šnĕklic* adj. (schnüfflig); *šnĕksax* (Nascherei); *pĕtĕpšt* adj. - kfn. touben, töuben (betäupt); *frĕsĕfĕ* - O. bisoufen (ersäufen, ertränken).

Jegyzet: kfn. öü és a nyelvjárás *ĕ* hangja között egy közbeeső *ei* tehető fel, mely megmaradt az *ĕicĕ* - kfn. öügel (äugeln, liebäugeln) alakban; ebbeli feltevésünket megerősíteni látszik a diphthongusnak fejlődése az ottenhami nyelvjárásban: *frĕit f.* - kfn. vröüde; *gei* - kfn. göü; *reicĕ* - kfn. röüchen. [O. Heimbürger: Lautlehre der Ma. v. Ottenham 49. §.].

40. §. ófrk. *uo* (< germ. *ō*, írásra nézve az emlékek ingadoznak, Is. még eredeti monophthongust ír, O.-nál és a déli rajnai-frank emlékekben azonban már diphthongus tűnik elő; O. rendesen *ua*-t ír), minthogy második eleme könnyen ingadozásnak volt kitéve, a nyelvjárásban *ū*-vá monophthongizálódott: *prūdĕ m.* - O. bruader (Bruder); *plūt n.* - O. bluat (Blut); *pūx n.* - O. buah (Buch); *plūm f.* - O. bluama (Blume); *pūxstāwĕ m.* - O. buahstab (Buchstab); *tūx n.* - O. duah (Tuch); *flūx m.* - O. fluah (Fluch); *flūxĕ* - O. fluachōn (fluchen); *fūr f.* - O. fuara (Fahrt), Fuhre, Wagenladung; *fūs m.* - O. fuaz, Is. fuozs (Fuss); *kūt* adj. - O. guat, Is. guotlih (gut); *hūštĕ m.* - O. huasto (Husten); *krīnmūs n.* - O. muaz (Speise, Spinat); *rūdĕ n.* - O. ruader (Ruder); *štūl n.* - O. stual (Stuhl, Sitz); *sūxĕ* - O. suachen (suchen); *wūxĕra n.* - O. wuachar (Wucher, Gewinn); *tsū* part. - O. zua (zu.)

1. Jegyzet: ófrk. *uo* > *ā*: *hān m.* - O. huan, ófn. huon (Hahn), összetételei: *poklhān m.* - (Truthahn); *pohān m.* - kfn. phūwe, phōwe, phā (Pfau.)

2. Jegyzet: ófrk. *uo*-nak *ō* felel meg az irodalmi nyelvből vett: *almōsĕ* - ófn. almuosan (Almosen) szóban.

3. Jegyzet: ófrk. *uo* > *u*: *mult f.* - ófn. muoltera, muoltra, kfn. muoltere, muolter (Waschtrog, Mulde); *kruk m.* - O. kruag (Krug); *pluk m.* - O. pluag (Pflug); *kĕnunk* adv. - O. ginuag (genug.)

Ófrk. *uo* umlautja > (kfn. *üe*) *i*: *plī f.* - O. bluat (Blühte); *plīe* - O. bluen (blühen); *frī* adv. - O. frua (früh); *fīkĕ* - O.

fuagen (fügen, schicken); *fíðra* - O. fuatiren (füttern); *krín* adj. - O. gruani (grün); *krísá* - O. gruazeni (grüssen); *híðá* - O. huaten (hüten); *khíl* adj. - O. kualí (kühl); *khílhás* (Stallhase); *sís* adj. - O. suazi (süss, lieblich); *pícr* plur. - ófrk. buahir, kfn. buecher (Bücher); *khíclá* plur. - kfn. kúechelin (Küchlein); -r elött: *fíra* - O. fuaren (führen); *ríra* - O. ruaren (rühren).

A hangsúlyos magánhangzók kvalitatív fejlődésének összefoglaló áttekintése:

ófrk.	a	ē, e	i	o [ō]	u [ū]
nyelvj.	a e (+ sc)	ē, e æ (+ r)	i α (+ r + cons.)	o α (+ r + cons.) [e]	u α (+ r + cons.) [i] [α (+ r + cons.)]

ófrk.	â	ê	î	ô	û
nyelvj.	ō [ē]	ē	ēi	ō [ē]	au [i]

ófrk.	ei (< germ. ai)	ia, ie io,	iu	ou [ōu] [-ouw, -ouga]	uo [üe]
nyelvj.	ē (+ nas.) ē̄ (+ cons.) āi (szóvégén + j < g)	ī	ei ī fem. ađj.	ā [ē] [au]	ū [i]

2. Quantitativ hangváltozás.

Az ófrk. magánhangzórendszer quantitativ változása csak a kfn. korban állott elő és mélyreható változásokat idézett elő: hosszú vokálisok megrövidülését és nagyobb mértékben rövid hangok meghosszabbodását. Ez a mennyiségi változás minden nyelvjárásra kiterjedt. A következőkben fejtegetni fogjuk, hogy a szeghegyi nyelvjárásban mily feltételek alatt állott elő a vokálisok megnyújtása és rövidülése.

A mennyiségi változás eredményét az újfelnémetben H. Paul állapította meg erre vonatkozó fejtegetésében: *Vocaldehnung und Vocalverkürzung im neuhochdeutschen* (P. B. B. IX. 101. f.), mely szerint: *a)* eredeti zárt szótagok, bizonyos mássalhangzók módosító hatásától eltekintve, általában megtartották rövid voltukat; *b)* eredeti nyílt szótagokban pedig hangnyújtás állott be, ha nem következett utána *cons. + -em, -en, -er, -el*, amikor nyújtás és rövidülés között ingadozás mutatkozott. E szabály módosító tényezői: egy szótó különböző ragozott alakjaiban eredetileg mutatkozó rövidség és hosszúság analogikus kiegyenlítődése hol az egyik, hol a másik javára, ez magyarázza meg a látszólag önkényes kivételeket; továbbá nagyban befolyásolja a mennyiségi változást a szótaghangsúly, mely sokszor nyújtáshoz mutat hajlandóságot, ellenben rövid marad a hangsúlytalan tőszótag: pl. *prōwīra-prōp f.* (probieren-Probe); *khurīra-khūr f.*; fontos tényező a közömbös beszéd rhytmikus tagozódáshoz való hajlandósága, melynél fogva a beszéd lehetőleg kéttagú körülbelül egyenlő időtartamú taktusokra oszlik. [Sievers: *Phonetik*, 720. §.] Ez adja meg annak a különös jelenségnek a magyarázatát, hogy egyszótagú szavak, nyomatékosító-partikulák egy beszéd-taktusban eltűnnek, mihelyt egy másik mellékhangsúlyú szótag kerül ugyanabba az ütembe: *ax kotax - ax kot im himl.*

I. Hangnyújtás.

1. Hangnyújtás állott be eredeti nyílt szótagokban:

41. §. *a)* ófrk. *a > ā*: *hāwə m.* - ófn. *hawan* (Topf); *flādə m.* - ófn. *flado* (Fladen); *šlādə m.* - (Schwaden); *pādə* - O. *badôn* (baden); *fādə m.* - O. *fadam* (Faden); *khādər m.* - kfn. *kater*

(Kater); *lādə* m. - kfn. lade (Brett); *uflādə* - O. ladan (laden); *šādə* m. - O. scado (Schaden); *wāzə* m. - ófn. waso, der Rasen, Is. waxsmo, O. wahsmo, (Frucht, Gewächs); *nāmə* m. - O. namo (Name); *klāx* f. - O. klaga (Klage); *klāə* - O. klagōn (klagen); *šār* f. - O. skara (Schar); *fārə* - Is. O. faran (fahren); *krāwə* m. - O. graban (Graben); *tsāl* f. - O. zala (Zahl); *nāgl* m. - vö. O. nagalen (Nagel); *mālə* - ófn. malan (mahlen).

b) Ófrk. *o* > *ō*: *ōwə* m. - ófn. ovan, ofan (Ofen); *hōlə* - O. holōn (hohlen); *tōwə* - Is. O. lobèn (loben); *fōgl* m. - O. fogal (Vogel); *wōltūt* f. - O. woladāt (wohltat); *wōnə* - Is. O. wonèn (wohnen); *kəwōnət* f. - O. giwonaheit (Gewohnheit), *pōtsaft* f. - O. bota-scaf (Botschaft); *pōtīŋ* f. - ófn. potachā, potegā, kfn. poteche, botige, botinge, boting (< lat. butica) Bottich, grosses offenes Fass, *pōrə* m. - ófn. bora, pora (Bohrer).

c) Ófrk. *ē*, *e* > *ē*: *kēl* adj. - O. gēlo (gelb); *rēp* f. - ófn. rēba, rēbo (Rebe); *lēwə* - Is. O. lēben (leben); *wēwə* - ófn. wēban (weben); *wēwə* m. - ófn. wēbari (weber); *ēl* f. - ófn. elina (Elle); *ēwə* adj. (gerade, gleich, eben) - vesd össze Is. ēbanchilīh, O. ēbanlih; *ēsł* m. - O. esil (Esel); *uflēsə* - O. gilesan (auflesen, sammeln); *austēnə* - O. thenen (dehnen, ausstrecken); *mēl* n. - O. melo (Mehl); *rēgl* f. - O. regula (Regel); *hēr* adv. - O. hera (her); *œrnērə* - O. nerien (nähren); *pār* m. - ófn. bēro (Bär); *pēsə* m. - ófn. bēsamo, kfn. bēsem, besme (Besen); *šēt* f. - ófn. scēda (Scheide).

d) Ófrk. *i* > *ī*: *fīc* n. - O. fihu (Vieh); *frīdə* n. - O. fridu (Friede); *tsīlə* - O. gizilōn (zielen); *hīn* adv. - O. hina (hin); *īnə* pron. 3. sz. acc. - O. inan (ihn); *nīdŋ* adj. - O. nidri (niedrig); *špīlə* - O. spilōn (spielen, hüpfen); *sīlə* m. - ófn. silo (Siele); *tīlə* m. - ófn. dilo (Laden im Wagen, Wandbekleidung oder Decke des Zimmers aus Brettern).

e) Ófrk. *u* > *ū*: *lūk* f. - O. lugina, Is. lugina (Lüge); *šprūx* m. - kfn. spruch (kleines lehrhaftes lirisches oder erzählendes Gedicht).

Jegyzet: *lepkhūxə* m. - plur. *khīclə* - kfn. lēbokuochen szóban az *e* kiesett, még mielőtt a nyújtás beállott volna, ugyanígy magyarulható az eredeti rövidség megtartása a *leptā* - kfn. lēbetac (Lebenszeit) alakban.

42. §. A hangnyújtást nagy mértékben befolyásolja eredeti nyílt szótagra következő: *cons.* + *-en, -em, -er, -el* (a nyelvjárás-

ban: *cons.* + *-n*, *-m*, *-r*, *-l*, az ófrk.-ban a szóvégi nas. vagy liqu-t megelőző vokális: *e*, *a*), melynél fogva hangsúlyos tőszótag sokszor rövid marad. Emellett a fent említett hangkapcsolatot kezdő consonans minőségétől is függ a mennyiségi változás, mely szerint nyújtás állott be: *a*) ófrk. *g*, *d* előtt: *māgr* adj. - ófn. magar, mager (mager); *nāgl* m. - ófn. nagal, nagel (Nagel); *šrāgl* m. - kfn. schrage (Schrage, Gestell aus schräg eingesetzten Pfälen, bildet die Hinterwand eines Lastwagens); *sēgl* m. - ófn. sēgal, sēgel (Segel); *fōgl* m. - ófn. fogal (Vogel); *fādā* m. - ófn. fadam, fadem (Faden); *lādā* m. - ófn. ladōn, ladēn (Laden); kfn. lade (Brett, Bohle); *mādā* plur. - ófn. mado, kfn. maden (Made); *ādī* m. - ófn. adal, adel (Adel); *ādīr* m. - kfn. adelar, adlar (Adler); *tādī* m. - kfn. tadel (Tadel, Fehler).

Ide tartoznak a nyelvjárásnak contractió folytán megnyúlt alakjai: *mā* m. - ófn. maga, mage (Magen); *wā* m. - O. wagan (Wagen); *tā* m. - O. dag; *tātōn* m. (Taglohn); *jā* - O. jagon (jagen); *klā* - O. klagōn (klagen); *trā* - O. dragan (tragen); *sān* - Is. saghan, O. sagēn (sagen); *pō* m. - ófn. bogo, kfn. boge (Bogen); *rē* m. - O. regan (Regen); *rēā* - O. reganōn, ófn. rēganōn (regnen); *rēā* - ófn. regen (in Bewegung setzen); *lēā* - O. leggen (legen); *līn* m. - O. lugināri, kfn. lūgener (Lügner); a következő part.-perf.-okban: *kālō* (gelogen); *kotsō* (gezogen); *kāftō* (geflogen); *kāpō* (gebogen); *kawō* (gewogen); — *h* + *-en*, *-an* van összevonva a következő szavakban: *lēnā* - ófn. lēhenen, lehanōn (als Lehen geben, leihen); *tsēn* num. - O. zehan (zehn); *slā* és *slān* - O. slahan (schlagen); *ksīn* inf. - gisehan (sehen); *ksīn* inf. - ófn. giscēhan, kfn. geschēhen (geschehen); épígy contractió folytán meghosszabbodott: *māt* f. - O. magad (Magd).

1. Jegyzet: ófrk., ófn. lab. media-expl. *b*, mely a nyelvjárásban spiránssá: *w* fejlődött, a hangnyújtást megakadályozta: *owā* adv. - O. obana (oben); *sīwā* num. - O. sibun (sieben); *nawl* m. - ófn. nabalo, kfn. nabele (Nabel); *hawr* m. - ófn. habaro, kfn. habere (Hafer); *kawl* f. - ófn. gabala, gabela (Gabel); *ewr* m. - ófn. ēbur, ēber (< lat. aper, starker Zeuger) Eber; *lęwr* f. - ófn. lēbara, lēbera (Leber); *kęwl* m. - ófn. gēbal (Gebel); *nęwl* m. - ófn. nēbal, nēbel (Nebel); *tswīwl* f. - ófn. zwibollo, kfn. zwibol, zwīval (< lat. cēpula) Zwiefel; *iwl* adj. - O. ubil (übel, schlecht); *howl* m. - kfn. hobel (Hobel); a *hepā* - ófn.

hepfan, heffan, kfn. heven (heben) alakban expl.-tenuis őrizte meg az eredeti rövidséget.

2. Jegyzet: a nyelvjárás ten.-expl. *k*, *t* (< ófrk. *g*, *d*) előtt eredeti rövid fokot tüntet fel: *ikl* m. - ófn. igil, igel (Igel); *pik-leisə* n. - (Bügeleisen, mit einem Bügel versehenes Werkzeug zum ausbügeln der Falten, hängt mit bügel = Ring aus biogan, O. buhil, kfn. bühel, Hügel, zusammen); *piklə* (bügeln); *rikl* m. - ófn. rigil, kfn. rigel (Riegel); *tsuriklə* - v. ö. O. sih rigilön (absperren, abschliessen gegen jemanden); *khukl* f. - kfn. kugele (Kugel); *potə* m. - ófn. bodam, bodem (Boden); *fətr* f. - ófn. fədara, fədəra (Feder, Fittich); *witr* adv. - O. widar (widerum, zuwider).

b) Hangnyújtás jelenik meg a fennt említett jellegzetes kapcsolatot *s* eleme előtt: *wāzə* m. - aln. wrase, kfn. rase, a felső-német dialektusoknak *wasen* alakja visszavezetendő Kluge szerint (Etym. Wörterb. 309. f.) a gót *wrasa alakra; *hāslpūm* m. - ófn. hasala, kfn. hasel (Hasel, Haselstaude); *hāslnūs* f. - ófn. hasalnus (Haselnuss); *fāsəmaxt* f. - kfn. vasenacht (Fastnacht); *pēsə* m. - ófn. pəsamo, bəsamo (Kehrbesen); *ēsł* m. - O. esil, kfn. esel (Esel); *lēsə* - O. lesen (sammeln); *weinlēs* (Weinlese).

c) Épen úgy nem akadályozta meg a hangnyújtást a hangkapcsolatot kezdő *f* hang sem: *ōwə* m. - ófn. ovan, kfn. oven (Ofen); *khēfγ* m. - ófn. chēvar, chēvir, kfn. kēver (Käfer); *šwēwl* n. - ófn. swēbal, kfn. swēbel, swēfel (Schwefel); *šifγtāfl* f. (Schiefer-tafel) - ófn. scivero, kfn. schiver, Steinsplitter, - ófn. tavala, kfn. tafele (Tafel).

d) Ellenben a fennt említett hangkapcsolatot kezdő ófrk. ten.-expl.: *k*, *t*, *p* és nas.: *m*, *n* megakadályozták az eredeti nyílt tőhangzó megnyúlását: *pukl* m. - kfn. buckel (Buckel, Rücken); *pakə* - ófn. pachan, packan, kfn. bachen (backen); *wetγ* n. - O. wetar (Wetter, Sturm); *tsetl* m. - kfn. zettel (Zettel); *petlə* - O. betolön (betteln); *petlγ* m. - O. betalari (Bettler); *apit* f. - (Abschiedsspruch der Konfirmanden, mit welchem sie sich von ihren Taufpaten verabschieden) - vesd össze O. beta, bita (Bitte, Gebet); *titl* (dem.) - ófn. tutili, kfn. tutelín, tüttelin (Brustwarze); *totγ* m. - ófn. totoro, kfn. toier (Eidotter); *lotγ* adj. - ófn. lotar, kfn. loter (locker); *putγ* m. - ófn. butrā, kfn. buter, puter f. és m. (< lat. butyrum) Butter; *khullə* f. - kfn. kutelplur. kutlen (Eingeweide); *khupl* f. - kfn. kuppel (Kuppel); a

következő inf.-ban: *tręta* - O. drętan, ófn. tręten (tretien); *pęta* - O. bęton, kfn. bęten (beten); *řitę* - ófn. scuten (schütten); [az alem.-nyelvjárás ugyanezen körülmények között őrizte meg az eredeti rövid fokot, az ottenheimi azt mondja: *baedę* (beten), *draedę* (tretien), l. O. Heimburger, 59. §.]; — a következő part-perf.-ban: *kępot* (geboten); *kęřut* - O. gascutit; *kętręt* (getreten); — *hamę* m. - ófn. hamar, hamer (Hammer); *kęhęmę* f. - *kęhęmę* (dim.) - ófn. kamara, kamera, kamarlin (dim.), kfn. kämerlin (Kammer, Kämmerlein); *sumę* m. - ófn. sumar (Sommer); *řimę* m. - kfn. schimel (Schimmel); *himę* m. - O. himil (Himmel); *tunę* m. - ófn. thonar, tonir, kfn. doner, duner (Donner); *tunę* - ófn. donarōn, donerōn (donnern), *tunęřtę* m. - kfn. dunerstac (Donnerstag).

43. §. 2. Ófrk. zárt szótagokban is beállott a hangnyújtás:

a) igen feltünő a hangnyújtás az egytagú egyszerű consonansra végződő szavakban: *pāt* n. - O. bad (Bad); *fūsphāt* m. - O. pad, ófn. phad (Pfad, Fussweg); *krāp* n. - O. grab (Grab); *krās* n. - O. gras (Gras); *klās* n. - ófn. glas (Glas); *tāl* n. - O. dal (Tal); *tā* m. - O. dag (Tag); *wę* m. - O. węg (Weg); *hōl* adj. - O. hol (hohl); *trōk* m. - ófn. trog (Trog); *řip* n. - O. sib (Sieb); *řpil* n. - O. spil (Spiel); *řpūr* f. - O. spor (Spur).

b) Rövid azonban: *plat* n. - O. blat (Blatt) -plur. *pletę*; *rat* n. - O. rad (Rad) -plur. *retę*; *preę* n. - O. bręt (Brett) -plur. *preęę*; itt a plur. hatott per analogiam a sing.-ra, amiáltal eredeti rövidség ismét beállott. Egyenletesen keresztül van víve a rövid fok az erős neutr. ragozásában, azonban még nem történt még a kiegyenlítés a melléknevek alap- és középfoka és egyes főnevek sing.- és plur.-a között: *řęn* - *řęnę*; *wārm* - *wārmę*; *klās* n. - *klesę*.

44 §. A mennyiségi változást épen nem kis mértékben befolyásolják eredeti rövid tőszótagra következő *r*-kapcsolatok:

a) Ófrk. *i*; ófrk. *u* umlautja (= kfn. *ü*) a nyelvjárásban úgy szóközépi, mint szóvégi egyszerű *r* előtt megnyúltak: *tir* f. - Is. duri, O. durī (plur. nom.), kfn. tūr (Tür); *tirę* n. - ófn. turili, kfn. türlin (Türlein); *pīr* f. - ófn. birn (< lat. pirum) Birne; *prampīr* f. - ófn. prämperi, kfn. brāmbere, tulajdonképen Dornstrauchbeere, vesd össze O. brāma (Dornstrauch); *krumpīr* f. - (Kartoffel, Grundbirne); *kir* f. - O. giri, ófn. kirī (Gier, Begierlichkeit); *pőkīric* adj. - O. gero, ófn. girig (begierig, habgierig):

šūr - kfn. schüren; *kšpūr* - ófn. spurjan, kfn. spüren, O. spurilôn (aufspüren); a szem.-névmások; *mīr*, *tūr*, *īr*, - ófrk. mir, thir, iru; — plur. *mīr*, *īr* - ófrk. wir, ir; hangsúlytalan helyzetben erősen redukáltak: *m̄r*, *t̄r*, *r̄*; pl. *šļect is m̄r* = mir ist's űbel.

b) Hangnyűjtást idéztek elő a következı cons.-kapcsolatok: $r + m$ és $r + n$: *ārēm* m. - O. arm, kfn. arm (< lat. armus) Arm; *ārēm* adj. - Is. arm (pauper, miser), ez összetételekben: armherzin, misericordia, O. arm (dürftig, unglücklich, Elend); *tārēm* m. - ófn. darām, darm (Darm); *wārēm* adj. - ófn. waram (Warm); *kārē* n. - O. garn (Garn); *kārē* adj. és adv. - O. gerno (gern); *khārē* m. - ófn. kerno (Kern); a tıszótag itt az *n* kiesésével nyílttá lett s így szabályszerűen meghosszabbodhatott; látszólagos kivétel volna: *ārēnē* f. - ófn. arnī., vesd össze O. arnôn, ernten (Ernte); csakhogy itt az *n* megmaradását a mellékhangsúly magyarázza; — szótagzáró *r* sem akadályozta meg a hangnyűjtást a következı kapcsolatokban: *rk*, *rt*, *rs*, *rst*: *āric* adv. - O. arg, ófn. arak (böse, träge); *mār̄k* m. - ófn. merkāt, marchāt (< lat. mercatus) Markt; *ār̄t* f. - kfn. art (Art, Herkunft); *pār̄t* m. - ófn. bart, part (Bart); *šwār̄t* f. - kfn. swarte (Schwarte); *tsār̄t* adj. - ófn. zart (zart, fein); *kār̄tē* m. - O. garto (Garten); *wār̄tē* - O. wartôn (Warten); *ār̄t* f. - Is. irdha, O. irda (Erde); *wār̄t* adj. - O. wērd (Wert); *hār̄t* m. - ófn. hērd, hērda (Herd, Boden als Feuerstätte); *ār̄š* m. - ófn. arsch (Arsch); *fār̄št* f. - ófn. fērsana (Ferse); *kār̄št* f. - O. gērsta (Gerste); — rövid maradt; *farp* f. - O. farawa (Farbe); *karp* f. - ófn. garba (Garbe); *hart* adj. - ófn. hart (hart); *šwarts* adj. - ófn. swarz (schwarz); *štark* adj. - O. stark, *mark* n. - ófn. marg (Das Mark).

Jegyzet: egyes ófrk. vokálisoknak szomszédos *r*, vagy $r + cons.$ által előidézett qual. vagy quant. változása a nyelvjárásban teljesen kiegészíti Schmidt H. erre vonatkozó fonetikai magyarázatát (l. «Lautlehre der Ma. von Verbász» 84. §.). Ugyanis ófrk: $o > a$, $u > a$, $i > \text{æ}$, vagyis mélyebb nyelvallású, azaz nyíltabb ejtésű hanggá fejlődött $r + cons.$ előtt (l. 29., 30., 31. §.), aminek okát az *r*-hang természetében kell keresnünk, melynek képzésénél a nyelv háta lelapul, a nyelv eleje pedig a levegı áramlat feltartóztatása végett energikusan felfelé csapódik; ha most a nyelvizmok a rövid vokális artikulációja közben felveszik ezt az átmeneti tevékenységet, a vokális csakis mélyebb nyelvallás

mellett, vagyis nyiltabban képezthetik. A hosszú vokálisok és diphthongusok képzésénél azonban a nyelvműködés huzamosabb, ezek átmeneti tevékenység révén a következő consonans artikulációjával ily módon egybeolvadhatnak és így ófrk. $i > \bar{i}$ fejlődött $-r$ előtt, ufn. $-ieren > \bar{i}r\bar{e}$ anélkül, hogy a vokális egy fokkal nyiltabb lett volna. Ami a meghosszabbodást illeti, Petz G. eredményére kell utalnunk, amelyben megállapítja, hogy «a meghosszabbodás oka nem abban keresendő, hogy az első szótag erősebb exspirációval volt kiemelve. Az erős exspirációval éppen ellenkezőleg rövidség szokott járni. A tulajdonképeni ok minden valószínűség szerint az accentus kvalitása, formája, tehát nem a szóhangsúly, hanem a szótaghangsúly» (*A hangsúly a germán nyelvekben* c. akad. székfoglaló).

II. Hangrövidülés.

45. §. ófrk. vokálisok ritkán rövidültek meg:

a) ófrk. $\bar{a}$ -nak megfelelő $\bar{o}$ megrövidült: *noxyr* m. - ófn. náhcápúr, kfn. nähgebúr (Nachbar); *losa* - Is. firlázssan, O. lázan (lassen).

b) Ófrk. $\bar{e}$ mint rövid e jelenik meg: *ents* (rag. számnév) - O. einaz (eins); a tagadás hozzá *khen*, *khens* - kfn. kein, (kein, keines); *entsic* adj. - O. einlih (einzig); *hem* és *tahem* adv. — O. heim (Heim, daheim); *menə* - O. Is. meinen (meinen); *tswan-sic* num. - O. zweinzug (zwanzig).

c) Ófrk. $\bar{u}$, $\bar{u}$ és $\bar{ia}$ megrövidültek: *pušm* m. - ófn. buosam (Busen); *puštawə* m. - O. buah-stab, ófn. buohstab (Buchstabe); *kruk* m. - O. kruag, ófn. kruog (Krug); *krikl* n. - kfn. krüegeln (Krüglein); *pluk* m. - O. pluag (Pflug); *krumothūi* n. - ófn. gruomat (das zweite Heu); *misə* - O. muaz, ófn. muozan, kfn. müezen, kann, mag (müssen); *tsikl* m. - ófn. ziagal (Ziegel); *špikl* m. - ófn. spiagal, spiegel (Spiegel); *liml* m. - ófn. luomi, kfn. lüeme (matt, kraftlos, faul); *flok* m. - ófn. flöh, flöch (Floh); *motr* f. - Is. muoter, O. muater (Mutter); *unkətsif* n. - (Ungeziefer); megrövidültek továbbá a következő ragozatlan alakok: *uf* praep. - O. uf (auf, hinauf); *wenic* adv. - O. wēnaglih (kläglich, unglücklich), ófn. wēnag, kfn. wēnic (wenig); *kənunk* adv. - ófn. ginuag, kfn. genuoc (genug); *imr* adv. - O. iamēr (immer); *jemylic* adv. - O. jāmērlichō (jämmerlich);

nimi adv. - O niamer (nimmermehr); *nimant* pron. - O. niamand (niemand).

B) A magánhangzók fejlődése hangsúlytalan szótagokban.

46. §. Minthogy a germánban a hangsúly mindig a tőszótagra esett, a mellékszótagok vokálisai a gyengébb hangsúlyozás vagy épen a hangsúly hiánya következtében másképen fejlődtek, mint a hangsúlyos tőszótagok hangzói. Így már az ófn. korszak folyamán fejlődtek gyengébb artikulációjú vokálisok; a nyelvjárásokban a mellékszótagok vokálisai hangsúlyos tőszótagok közvetlen szomszédságában a nyelvtudatban háttérbe szorulnak, a nyelv gyorsabban siklik át rajtuk és a tökéletlen artikuláció és gyengébb hangsúly folytán megrövidülnek, hangsúlytalanságuk következtében elveszítik hangszínezetüket, *a*-vá redukálódnak vagy pedig teljesen eltűnnek. Így eltűnnek vagy erősen redukálódnak a személyes névmás alakjai a beszéd-ütemben való helyzetük, azaz mondathangsúlyuk szerint: pl. *mīr kin eic ep̄as* (= wir geben euch etwas); *kīst tū m̄r t̄afun* (= gibst du mir davon?); *w̄er̄st̄a jets as khint hep̄a* (= wirst du jetzt das Kind aufheben!); — a határozott és határozatlan névelő alakjai: *tr̄, t̄a, t̄i, as*: *tr̄ fat̄r* (der Vater); *t̄a hunt* (der Hund); *as m̄p̄ēa* (das Mädchen); — a sokat előforduló kifejezésekben: *kut̄amar̄j̄a* (guten Morgen); *h̄elfkot* (Gott hilfe); *kut̄an̄ow̄at* (guten Abend); *kut̄n̄ax̄t* (gute Nacht); — proclisió útján összeolvadtak a következő hangsúlyos szótagok: *haus, hin, how̄a, hun̄a* adv. O. hiar + ūz, hiar + in, hiar + oba, hiar + untana; *naus, nin, nuf, nun̄g, niw̄r* adv. - ófrk. hina + ūz, hina + in, hina + ūf, hina + untar, hina + ubar; *raus, ruf, run̄g, rin* adv. - ófrk. hera + ūz, hera + ūf, hera + untar, hera + in.

Most pedig tárgyaljuk a mellékszótagok hangjainak fejlődését. A hangsúlyos tőszótaghoz való helyzetüket tekintve meg kell különböztetnünk *elő-, közép- és végszótagokat*.

47. §. *Előszótagok*: a proklitikus praefixumok vokálisai legkorábban voltak a redukciónak kitéve. Itt főleg az ófrk. *bi-, gi-* (Is. *chi*), *fir-, fer-* praefixumok jöhetnek tekintetbe:

a) ófrk. *bi-* a nyelvjárásban *p̄a s, ſ* előtt és *p*, szótövet kezdő *h* előtt a praefixum elisiót szenved és a vokális eliminá-

lásával *ph* affrikátává olvad össze: *pətraxtə* - O. bidrahtôn (be-trachten, bedenken); *pətriə* - O. bidriagan (betrügen); *pəkisə* - O. bigiasan (begiessen); *pəstələ* - O. bistellan (bestellen); *psarjə* - O. bisuorgên (besorgen); *psetsə* - O. bisezzan (besetzen); *psets* n. - (Besatz an einem Kleid); *pšlāə* - ófn. bislahan (beschlagen); *phaltə* - O. bihalten (behalten); *pheltŕ* m. - O. bihaltari (Behälter); *phəŕə* - ófn. bihahan (behängen).

b) Ófrk. *gi-* (Is. *chi-*)-nek megfelel a nyelvjárásban *kə-*, *s*, *š*, *f*-el kezdődő igék és főnevek kapcsolatában *k-*; szótövet kezdő *g-* és *k-*val *k-*vá, *h-*val pedig *kh*-aspirátává olvad össze: *kəwəlt* f. - Is. *chiwwəlt*, O. *giwəlt* (Gewalt); *kəwəlp* n. - ófn. *giwəlb* (Gevölbe); *kəlantŕ* n. - (Geländer, Stangenzaun); *kələs* n. - (Geleise); *kəlenk* n. - (Gelenk), kfn. *gelenge*; *kətanke* m. - O. *githank* (Gedanke); *kənus* m. - O. *ginôz* (Genoss); *kəpurt* f. - O. *giburt* (Geburt); *kəpot* n. - O. *gibot* (Gebot); ebben a népies kifejezésben *alə kəpot* (= jeden Augenblick); *kəwis* adv. - Is. *chiwwisso*, O. *giwwisso* (gewiss); *kəməŕ* f. - O. *gimeinida*, Gemein-schaft (Gemeinde); *kəməŕhaus* n. (Gemeindehaus); *kənunk* adv. - O. *ginuag* (genug); *kətulə* - O. *gihulten* (dulden, ertragen); *kəlaŕə* - O. *gilangôn* (erlangen); *kəliŕə* - O. *gilingan* (gelingen); *kənišə* - O. *giniazan* (geniessen); *kəwinə* - O. *giwinnan* (gewin-nen); *kfreiə* - O. *gifrewen* (erfreuen); *kfalə* - O. *gifallan* (gefal-len); *kfelic* adv. - ófn. *gefellig* (gefallend, günstig); *kštel* n. - O. *gistelli* (Gestell); *kšpŕə* - ófn. *gispurjan* (spüren, erfahren); *kšpœr* n. - kfn. *gesperre* (Gebälk, Sparrenwerk); *kšenk* n. - kfn. *geschenke* (Geschenk); *kštank* m. - kfn. *gestanc* (Gestank); *kšwint* adv. - kfn. *geswinde* (geschwind); *kšintl* n. - O. *gisindi*, Gefolge, a nyelvjárásban megvető értelemben használtatik; *kšict* n. - ófn. *gisiht* (Angesicht); *kšims* n. - kfn. *gesimze* (Gesims); a part.-perf.-okban: *kəlof* - O. *giloufan*; *kəlopt* - O. *gilobôt*; *kəwəpt* - O. *giweban*; *kəməlt* O. *gimālôt*; *~~f~~ vokálikus szókezdet előtt is gyengül a praefixum: *kəakŕt* (geackert); *kəar-wət* (gearbeitet); *kəærjŕt* (geärgert); *kšūt* - O. *gisagit*; *kšin* - O. *gisehan*; *kšun* - O. *gisingan*; *kšəft* - O. *giscəffôn* (geschaffen); *kšriŕ* - O. *giscriban*); *kfaŕ* - O. *gifangan*; *kfun* - O. *gifunden*; *kfiłt* - O. *gifullen* (gefüllt); *khal* - O. *gihaltan*; *khat* - O. *giha-bit*; *khuŕk* - O. *gihingan*; *khept* - O. *gihebit*; *khełt* - O. *gihei-lit*; *kheřt* - O. *gihorit*; *kheš* - Is. *chiheizsan*, O. *giheizan*; *kheřt* - O. *gikoufôt* (gekauft); *kaŕ* - O. *gigangan*; *kep* - O.

gigeban; *kes* - O. giezzan; (gegessen); *khum* - Is. quhomen, O. queman.

c) Ófrk. *fir-*, *fer-* a nyelvjárásban *fř-*; ez a sokat használt praefixum helyettesíti az Is. és O.-nál gyakran előforduló *ér-*, *ir-*, *zi-* - kfn. és úfn. *er-* és *zer-* előszótagokat. Izoláltan előfordul az *er*: *ærlauwə* - ófn. irlouben (erlauben, zulassen); *ærparmə* - O. irbarmēn (erbarmen); *ærkhunicsə* - ófn. irchunnen (erkundigen, nachforschen); *ærhōlə* - O. irholōn (sich erholen, erquicken); *ærlēə* - (erlegen, deponieren); *ærlēwə* (erleben); *ærinrə* (erinnern); az utóbbiaknak nincsen ófn. megfelelőik, tehát ufn.-ból vannak átvéve [l. Schmidt H. 46. §. Anm.].

Ófrk. *fir* > *fř-*, *fə-*: *fřštēn* - Is. firstandan, O. firstān (verstehen); *fřštant* m. - Is. firstand. O. firstantnissi (Verstand); *fřšlān* - ófn. firslahan, O. irslahan (erschlagen); *fřštōsə* - O. zistōzan (zerstossen); *fřšrekə* - ófn. irsreccehen (erschrecken); *fřtsērə* - O. firzeran (verzehren); *fřtsēlə* - Is. arzellan, numerare, O. irzellen (erzählen); *fəpreca* - Is. O. firbrihu (zerbrechen); *fəprenə* - O. firbrennen (verbrennen); *fəlirə* - O. firliazan (verlieren); *fətreiwə* O. firdriban (vertreiben); *fətīlə* - O. firdilōn (vertilgen); *fətrā* - O. firdragan (ertragen); *fətrətə* - O. firdretan (niedertreten); *fəpīdə* - O. firbiatan (verbieten); *fəlosə* - Is. firłāzssan, O. firłāzan (verlassen); *fəkhūfə* - O. firkoufen (verkaufen); *fətrīsə* - O. irthriazan (verdriessen); *fəterə* - O. irtherren (verdorren); *fəwēcə* - O. irweichēn (weich werden); *fəfalə* - O. zirfallan (zerfallen); *fətīnə* - O. irthionōn (verdienen); *fəkesə* - O. irgezan (vergessen); vokálisos szókezdet előtt *fə-*: *fərwətə* (verarbeiten); *fərantwärtlic* (verantwortlich); *fəwärmə* (in Armung geraten); *fəredlə* (veredeln); *fəwērə* (verehren).

Ide sorolandók továbbá azon hangsúlytalan előszótagok, melyeknek vokálisa proclitikus természeténél fogva igen könnyen ingadozásnak, azaz redukciónak volt kitéve: *ēmōl*, *emōl*, *əmōl* - O. einaz māles (einmal); *fəleict* - O. filu, kfn. vil lihte (vielleicht); *ətēn*, *lēnic* - kfn. alein (allein); *ənantr* - ófn. ein ander (einander); — sokszor a határozott névelő proclitikus helyzetben egy erősebb hangsúlyú szóhoz viszonyítva erősen redukálódik: *unsr̥ jōšələ kēt šun in t'šūl un huk't's fetřšt* (= unser kleiner Josef geht schon in die Schule und sitzt auf dem ersten Platz) *mei hūt is t'šenšt* (= mein Hut ist der schönste).

48. §. *Középszótágok*: itt feladatunk lesz megállapítani, hogy a nyelvérzék miképen viseltetik hangsúlytalan középszótágokhoz az összetett szavakban:

a) Az összetétel kevésbbé hangsúlyos vagy hangsúlytalan utótágjának hangzóit megóvjá a nyelvérzék, mikor tudatában van az összetételnek és jelentésselkülönülés nem áll be; *pohān* m. - ófn. phāwo, phāo (lat. pávo) Pfau; *pokrlāhān* (Truthahn, Puter); *āertpēr* f. - ófn. ērdberi (Erdbeere); *lōrpēr* f. - ófn. lōrperi (Lorbeere); *maulpēr* f. - kfn. mülbere; *maulpērpām* m. - kfn. mülberboum (Maulbeerbaum).

b) Erős hangvesztéséget mutatnak az összetétel ama hangsúlytalan elemei, melyek, mint önálló szavak már nem fordulnak elő: *khærp* f. - kfn. kirchwihe (Kirchweihe); de *khærwākhūwā* (Kirchweihkuchen); *aupphōr* f. - ófn. ougrāwa + hār (Wimperhaare); *noxp̄r* m. - ófn. nāhcapūr (Nachbar); *prošm̄* f. - O. brosmā, ófn. brošām; *krumōthāi* n. - kfn. gruo nmāt (zweites Heu); több összetétel, mivel utótágjának jelentése elkülönült, külsőleg származékszó alakját tünteti fel: *ādār* m. - kfn. adelār (tulajdonképen edler Aar; Aar a sasnak germ. elnevezése); *ēmār* m. - ófn. einbar, eimbar, kfn. eimber (eigentlich Einträgliches, nämlich Gefäß mit einem Griffe, das zweite Element *bar* ist mit bēran = tragen in Verbindung zu bringen (l. Schade: Aلد. Wb. 1277. f.); *tsuwr̄* m. - ófn. zubar (Zuber, zweiträgliches Gefäß).

Jegyzet: hangsúlytalanságánál fogva a számneveket összekapcsoló ófrk. inti > ə gyengült: O. fiarzug inti sēhsu - *seksə-faertsic* (sechsvierzig); *fīrtreisic* (vierunddreissig); — némely összetétel egytagú szóvá zsugorodott össze: pl. *elf* - O. einlif; *tswelf* - O. zwelif (zwölf).

49. §. *Végpszótágok*: az ófn. ragok szingazdagsága a kfn.-ben hirtelen változásnak indult, úgyhogy a kfn. a ragokban már egyáltalában nem ismer vokális különbséget; eredménye a végvokálisok eme gyengülésének egy kevésbbé jellegzetes, hangsúlytalan -e- hang. Minthogy a nyelvjárásban általában a tőszótág főhangsúlyos, a végpszótág itt erősebb mértékben volt a redukciónak kitéve, mint az irodalmi nyelvben. Előnyösnek mutatkozik a végvokálisok fejlődését tövégi és ragozásbeli -e- szempontjából követni:

1. Kfn. tövégi e, mely a névszók végén tulajdonképen

régebbi tőképzés maradványa, — a nyelvjárásban elesik: *štærn f.* - kfn. stirne (Stirne); *nās f.* - kfn. nase (Nase); *rēs f.* - kfn. reise (Reise); *wēt f.* - kfn. weide (Weide); *lip f.* - kfn. liebe (Liebe); *farct f.* - kfn. vorhte (Furcht); *ēl n.* - kfn. öle (Öhl); *fīc n.* - kfn. fihe (Vieh); *kreits n.* - kfn. kriuze (Kreuz); *štik n.* - kfn. stüčke (Stück); *hærts n.* - kfn. hërze (Herz); *ōr n.* - kfn. òre (Ohr).

Látszólagos kivételt képeznek az *n*-decl. himnemű névszói, melyek a szóvégén *ə*-t tüntetnek fel: *tīlō m.* - kfn. dille (Brett, Diele); *kheimō m.* - kfn. kime (Pflanzenkeim), *hūštō m.* - kfn. huosta (Husten); *funjō m.* - kfn. vunke (Funken); *pakō m.* - kfn. backe (Backen); *wakō m.* - kfn. wacke (grosser Kiesel); *sāmō m.* - kfn. sāme (Samen); *taumō m.* - kfn. dūme (Daumen); [vesd össze Schmidt H. «Die Verb. Ma.» 48. §., 4.].

2. Kfn. ragozásbeli *e* is, mely casus és numerus egymástól való megkülönböztetésére szolgál, a nyelvjárásban széles körű változásnak volt kitéve:

a) synkope útján kiesik ez *-e*- a genitivus maradványainak *-es* ragjában: *wærtshaus* (Wirtshaus); *weipsmenš*, *manskhel*; *noxpřshaus* (Nachbarhaus); *rintstär̃m* (Rindsdarm); *lantsman* (Landsmann); *klenrichters nikola* (Kleinrichters Nikolaus); *alrhant* (allerhand); *tsweierlē* (zweierlei).

b) Kfn. *e* kiesett a plur.-képzésben ott, ahol a plur.-t a sing.-tól az umlaut különbözteti meg: *apl m.* - *epl*; *hals m.* - *hels*; *nāgl m.* - *nēgl*; *khop m.* - *khep*; *pām m.* - *pēm*; *štūl m.* - *štīl*; *fūs m.* - *fīs*; *sōn m.* - *sēn*; *khū f.* - *khī*; *sau f.* - *sei*; ellenben megmaradt ez *e > ə* ama névszók plur.-ban, amelyeknél umlaut nem állott be: *hās m.* - *hāsə*; *falt f.* - *faltə*; *nar m.* - *narə*; *oks m.* - *oksə*; *ōr n.* - *ōrə*; *štrōs f.* - *štrōsə*; *šprōx f.* - *šprōxə*; *plūm f.* - *plūmə*; *muk f.* - *mukə*; néhány *i*-tövé abstract femininum a plur.-ban az umlaut mellett is feltünteti az *e > ə*: *kraft f.* - *kraftə*; *maxt f.* - *mectə*, kétségtelenül az irodalmi nyelv hatása alatt, mivel az abstract névszók numerus megkülönböztetésre nem képesek [vesd össze H. Paul: *Prinz. der Sprachg.* 186. §.].

c) Kfn. ragozásbeli *e* az állítmányi kiegészítő: *-e*, *-er*, *-es* végzeteiben a nyelvjárásban kiesett: *mei fat̃ is kūt*; *tī khœrc is hōx*; *əs khati is šēn* (kfn. guoter, hoche, schoenes, v. ö. Michels: *Mhd. Elementarbuch* 248. §.), ellenben megmaradt ez

e > ə a mellékevek plur.-ban: *šēnə heisr*; *klēnə khinr*; *kūdə tseidə*; a sing.-fem. végzet *iu > i*: *kūdi motr*; *šēni khū*; — ófrk. *iu > i* végzetet megőrizték a számnevek alanyi használatban: 4—12.: *firi, finfi, ...* stb., pl. *wi fil ūr is? finfi!*

d) az igeragok a kfn. *e-t* általában apokopálják: *ic kip* - kfn. gibe; *ic hēs* - kfn. heize (heisse); *tū kipšt* - kfn. gibest; *tū retšt* - kfn. redest; — ellenben megmaradt az inf. és praes. plur. kfn. *-en > ə* végzetében: *hēse* - kfn. heizen, praes.-plur. heizen, heizet, heizent; a part.-praet.-ban azonban kfn.-ben teljesen elesik: *kəplip* (geblieben); *kəfun* (gefunden).

e) A nyug.-germ.-ban mellékhangsúlyos szótagokban germ. sonantikus nas. vagy liqu.-ból új vokális *a* fejlődött, mely a nyelvjárásban hangsúlytalan helyzeténél fogva synkopáltott (Franck, 60. §.): *pušm* m. - ófn. buosum, puosam, kfn. buosem (Busen); *prošm* f. - ófn. brosama, kfn. brosem (Brotkrume); *wunr* n. - ófn. wundar (Wunder); *fōgl* m. - ófn. fogal (Vogel); *nāgl* m. - ófn. nagal (Nagel); *akr* m. - ófn. akar (Acker); — dentálisok után *ə*-vé gyengült ez a secundär vokális: *potə* m. - ófn. bodam (Boden); *fādə* m. - ófn. fadam (Faden); *ōxtəm* m. - ófn. atum, atam (Atem, Oden); megmaradt továbbá a kicsinyítő képző: kfn. *-līn > -lə* előtt: *nēkələ* n. - kfn. negele (kleiner Nagel); *epələ* (Äpfelchen); *pisələ* (ein bischen); *hēwələ* n. - (kleines Gefäss); — továbbá *-er > ər* képzőben: *palwīrər* m. - kfn. balbierer (Barbier); *šūtērər* m. (Schullehrer).

f) A nyelvjárás deminutív-képzőiben is gyengült a vokális elem: *-l̥ (< ófn. -līn)*: *heisl̥* n. (Häuschen); *tišl̥* (kleiner Tisch); *petl̥* (Kinderbett); *piel̥* (Büchlein); *nāstiel̥* (Taschentuch); *piwl̥* (Büblein); *sekl̥* (Beutel); *mikl̥* (kleine Fliege); *pliml̥* (Blümlein); *pisl̥* és *pisələ* (bischen); *štiwl̥* (Stüblein); *ekl̥* (kleine Ecke); *khelwl̥* (Kälbchen); *flešl̥* (Fläschchen); *šnetskhepl̥* (Mütze); *khærwl̥* (Körblein); *tīrl̥, kasətīrl̥, kärtatīrl̥* (Gassen-, Gartentürlein); — *-lə (< ófn. -ilī(n), az -l̥ képzős névszók dem.-képzője: šlisl̥* m. - *šlisələ* (Schlüsslein); *lefl̥* m. - *lefələ*; *kawl̥* f. - *kewələ*; *fōgl̥* m. - *fēkələ* (Vöglein); *nāgl̥* m. - *nēkələ*; *apl̥* m. - *epələ*; *pentl̥* m. - *pentələ*; *šaxtl̥* f. - *šectələ* (kleine Schachtel); [a nyelvjárás ime Wilmanns véleménye mellett bizonyít, hogy t. i. ezek az *l̥*-képzős származékok nem bírnak deminutív jelentéssel, l. Deutsche Gramm. II. köt. 212. §.]; a kedveskedő kifejezésekben: *semələ* (Samuelchen); *jōšələ* (Josef-

chen); *pærwala* (kleine Barbara); *micala* (Michaelchen); *joerkala* (Georgchen); *hansnikala* (Spotname); — *-li* (< kfn. *-li(n)*) a képző egyes deminutivimokban: *matlin* (Magdalena); *lešli* (der kleine Lösch); *šærli* (der kleine Scheer); *mekslí* (kleine Max); *phaulí* (kleine Paul); az *i* itt kétségtelenül a mellékhangsúly következtében jelenik meg.

g) Kfn. *-elen*, *-eren* képzők a nyelvjárásban elvesztik az első hangsúlytalan *e*-t, a mellékhangsúlyos másodikat pedig gyengítik: *tsawla* - kfn. zabelen (zappeln); *sutla* - kfn. sudelen (sudeln); *ærjra* - kfn. ergeren (ärgern).

h) Végül megjegyzendő, hogy a *-heit* névszóképző kétségtelenül hangsúlytalanságánál fogva erősen redukálódott a: *krankat* (Krankheit) és *wörat* (Wahrheit) szavakban.

II. A MÁSSALHANGZÓK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

50. §. A mássalhangzók fejlődésének tárgyalásánál a nyug.-germ. mássalhangzórendszerből indulunk ki, mely a következő hangokból áll [Franck, 66—126. §]:

A) *Zöngehangok*: a) félhangzók: *w*, *j*; b) folyékony mássalhangzók: *r*, *l*; c) orrhangú mássalhangzók: *m*, *n*, *ŋ* (gutturálisok előtt).

B) *Zörejangok*: a) zöngétlen explosívák: *p*, *t*, *k*; *-pp-*, *-tt-*, *-kk-* (az ófrk. megfelel nekik: szóközepén Is. *f*, *ff*; O. *ph*, *pf*, *f*; szóvégén: *p*, *f*; *z*, *-zz-*, *s*; *-hh-*, *ch*, *h*); b) zöngés spiránsok: *b*, *d*, *z*; *-bb-*, *-dd-*, *-zz-*, (ófrk. megfelelők: szóközépi *v*, szóvégén: Is. *p*, *ph*; O. *b*, *p*; Is. szóközépen *d*, szóvégén *t*; Is. szóközépen *-gh-*, *-ch-*, szóvégén *c*); c) zöngétlen spiránsok: *f*, *φ*, *-ff-*, *h*, *s* (ófrk. *f* (*v*), szóelején Is. *dh*, O. *th*; szóközépen Is. *dh*, O. *d*; szóvégén Is. *d*, *dh*, *t*, O. *d*, *h*, *s*).

A) Zöngehangok (Schnorlaute).

a) Félhangzók (Halbvocale).

51. §. ófrk. *w* szóelején és szóközépen mint zöngés dentilabiális hang változatlanul megmaradt: *wā* m. - O. *wagan*

(Wagen); *wampə* m. - O. wamba (Bauch); *walt* m. - O. wald (Wald); *wasz* n. - Is. wazsar, O. wazar (Wasser); *wē* m. - O. weg (Weg, Gang); *wēt* f. - ahd. weida (Weide); *wēc* adj. - O. weih (weich); *wīzə* f. - ahd. wisa (Wiese); *wux* f. - O. wecha (Woche); *ēwic* adj. - Is. ēwic, O. ēwig (ewig); *witfrā* f. - O. witua (Witwe); *klōwə* m. - ófn. chlāwa (Klaue); *lutwic* (Ludwig); *færwə* - O. farawen (färben); *weiskærwz* m. - (Gerber); szóvégén ófrk. *w > p* lesz: *farp* f. - O. farawa (Farbe); *karp* f. - ófn. garawa (Garbe); *mærp* adj. - ófn. muruwi (mürbe); *lēp* m. - ófn. lēvo (Löwe); *hulpr*, *hulpric* adj. - ófn. huliwa, hulwa, Pfütze, (holprig, rögös); *khærp* f. - mhd. kirch-wihe (Kirchweihfest); *epəs* pron. - O. etheswaz, (etwas) assimiláció útján eredeti *-tw > p* tolódott; ha azonban ez a szóvégi *p* ismét szóközépebe kerül, *w* lesz: plur.-alakokban *farwə* (Farben); *karwə* (Garben); *lēwe* (Löwen); *šwelwł* dim. - ófn. swalawā, swaliva, (Schwalbe) — plur. *šwelmlə* (dim.), a sváb dialektusban is a dim. alak használatos plur. gyanánt: schwalm f. - plur. schwälmle dim. (Schade: Ald. Wörb.), nyelvjárásunkban tehát dim. alak a singulárisba is hatolt be; ezekben a jelzős összetételekben: *mærewekhēclə* (mürbe Mehlspeise); *khærwəkhūwə* (Kirchweihkuchen).

52. §. *ófrk.* *j* rendesen csak a szóelején maradt meg a nyelvjárásban, mint halk zőrejű zöngés palatális spiráns: *jō* adv. - O. *jā* (ja); *jōr* n. - O. *jār* (Jahr); *juy* adj. - O. *jung* (jung); *jūt* m. - O. *iudeo* (Jude); *jitiš* adj. - O. *iudišg* (jüdisch); szóközépi *j* kiesett: *nēə* - mhd. *naejen* (nähen); *plā* - mhd. *blüezen* (blühen); *frī* adv. - kfn. *vriēje* (früh).

b) Folyékony mássalhangzók (Liquidae).

53. §. *ófrk.* *r* (< germ. *r* és *z*) a nyelvjárásban minden helyzetben alveoláris: *rēs* f. - O. *reisa* (Zug, Fahrt, Reise); *reic* adj. - O. *richi* (reich); *rat* n. - O. *rad* (Rad); *rīrə* - O. *ruaren* (rühren); *šmærts* m. - O. *smerza* (Schmerz); *špreiər* f. - O. *spriu* (Spreu); *šærə* - O. *scerran* (kratzen); *šīr* adv. O. *scioro* (schier, bald); *špōnfærkl* (Spanferkel); *špārə* - O. *sparōn* (sparen); *fārə* - O. *faran* (fahren); hangsúlytalan végszótagokban sonans *r* lép fel: *šreiwz* m. - O. *scribāri* (Schreiber); *šlīz* m. - O. *sualāri* (Schüler); megmaradt továbbá az «-er» képzős szavakban:

rāfaykērər (Rauchfangkehrer); *šulērər* (Lehrer); *palwīrər* (Barbier) - kfn. balbierer; a szóvégén hosszú vokális után elesett: *mē* adv. - O. mēr (mehr); *tō* adv. - O. thār (da); *wū* adv. - O. wār (wo); *wuhin*, *wunaus* (wohin, wonaus); de analogikusan ismét fellép az összetett adverbiumokban: *tykē* (dagegen); *tr̥pei* (dabei); *tr̥fun* (davon); *tr̥hinr̥* (dahinter); *tr̥nēwe* (daneben); *tr̥hem* (daheim); [v. ö. O. Heimbürger, 79. §., és P. Lessiak, Pernegger Ma. 144. o.].

54. §. *ófrk.* *l* változatlanul megmaradt a nyelvjárásban: *l̥p* adj. - O. liub (lieb); *l̥pp* m. - O. leib (Laib, Brot); *l̥nər* m. - O. lugināri (Lügner); *met̥ə* - O. meldōn (melden); *l̥ts* adj. - ófn. l̥zzi, ungeschickt (link); *l̥tsi hant* (linke Hand); *šnaw̥l̥* f. - O. snabul (Schnabel).

Assimiláció folytán kiesett az *l* a *wollen* ige következő alakjaiban: *wit* - ófrk. wili, de Will. wilt (du willst), és *wot* - ófrk. wolda (wollte) [Franck, 213, 1.].

c) Orrhangú mássalhangzók (Nasales).

55. §. *ófrk.* *m*. rendszeren változatlan maradt: *māt* f. - O. magad (Magd); *kr̥inm̥is* n. - O. muaz, Speise (Spinat); *maur* f. - O. mūr (Mauer); *k̥amurm̥ls* n. - O. murmulanga (Gemurmel); *p̥ām* m. - O. boum (Baum); *tr̥ām* m. - O. droum (Traum); *tsām* m. - ófn. zoum (Zaum); *tāmiš* adj. - verwirrt, talán összefüggésben van az ófn. toum (Dunst, Dampf); *k̥haum* adv. - O. kūmo (kaum).

A hangsúlytalan végszótagban az *m > n* lett a kfn. és ennél fogva lekopott: *p̥ēsə* m. - ófn. bēsamo, bēseme, kfn. bēsem és bēsen (Besen); *fādə* m. - O. fadum, kfn. fadem, faden (Faden); *potə* m. - ófn. bodam, kfn. bodem, boden (Boden); *wāzə* m. - der Rasen, O. wahsmo (Wachstum); de megmaradt a következő szavak mellékhangsúlyos végszótagjában: *pušm̥* m. - ófn. buosum (Busen); *prošm̥* f. - O. brosmā, ófn. brosama (Brotkrume).

56. §. *ófrk.* *n* változatlanul megjelenik a nyelvjárásban a szóelején és szóközepén: *nāgl̥* m. - ófn. nagal (Nagel); *nāglə* - O. nagalen (nageln); *new̥l̥* m. - O. nibulnissi (Nebel); *nimant* - O. niaman (niemand); *neit* m. - O. nid (Neid, Hass); *nut̥sə* m. - O. nuzzi (Nutzen); *menə* - O. meinen (meinen); *mōnt* m. - O. máno (Mond); *l̥inr̥* m. - O. lugināri (Lügner); *farnə* adv. - O.

forna (vorn); *ǣrnə f.* - ófn. aran, kfn. erne (Ernte); *ēnfeltic* adv. - O. einfolt, einfach, ófn. einfaltig (einfältig); *tunkl* adj. - O. dunkal (dunkel).

Eredeti szóvégi *n* megmaradt az egytagú, tehát hangsúlyos szavakban: *tarn* m. - O. thorn (Dorn); *tharn* m. - ófn. turn (Turm); *fun* praep. - O. fon, Is. fona (von); *krin* adj. - O. gruani (grün); *man* m. - Is. O. man (Mann); *nein, neini* num. - O. niwan (neun); *khen* adj. - O. nihein (kein); *wein* m. - ófn. wīn (wein); *lein* n. - ófn. līn (Lein); *rein* adj. - O. reini (rein); *lōn* m. - O. lōn (Lohn); *stēn* m. - O. stein (Stein); *tūn* - Is. duoan, O. duan (tun); *kēn* - Is. gangan, O. gān (gehen); *stēn* - Is. standan, O. stān (stehen); *han* - Is. haben, O. habēn (haben); *trān* - ófn. tragēn (tragen); *sān* - Is. saghen, O. sagēn (sagen); *slān* - O. Is. slahan (schlagen); *kin* - O. geban (geben); *ksin* inf. és part. - O. gisēhan (sehen, gesehen); azonban a két vagy többtagú szavak hangsúlytalan végszótagjában eredeti *n* elesik: *finə* - Is. O. findan (finden); *pinə* - O. bintan (binden); *hērə* - Is. chihōran, O. hōren (hören); az ófrk. *-nen* végű igékben, melyek a nyelvjárásban képzőcserét mutatnak: *lęklə* - O. lougnen (leugnen); *tsęclə* - ófn. zehnan (zeichnen); *weislə* - kfn. wizenen (weisseln); *reclə* (rechnen).

Jegyzet: Az ófrk. birtokos névmás alakjai jelzős kapcsolatban, tehát hangsúlytalan helyzetben elvesztik az *n*-jüket: ófrk. mīn, thīn, sīn - *mei, tei, sei*; ellenben megtartják kiegészítői használatban, vagyis hangsúlyos helyzetben: *mein, tein, sein*.

57. §. ófrk. *nk* a megelőző vokális minőségéhez illeszkedve palatális vagy veláris *ŋk*: *teŋkə* - O. thenken (denken); *triŋkə* - O. drinkan (drinken); *paŋk f.* - ófn. banch (Bank); *taŋkə* - O. thankōn (danken); *taŋk* m. - O. thank (Dank).

Ófrk. *ng > ŋ* assimilálódott: *seŋēsŋ* - *sengnezzel (Brennnessel); *heŋŋ* m. - kfn. hengel (Henkel); *eŋŋ* m. - O. engil (Engel); *fiŋŋ* m. - O. Fingar (finger); *staŋ f.* - O. stanga (Stange); *waŋŋ f.* - O. wanga (Wange); *huŋŋ* m. - O. hungar (Hunger); *tsuŋ f.* - O. zunga (Zunge).

B) Zörejhangok (Geräuschlaute).

a) Zöngétlen explosívák.

58. §. *Germ. p:* a) szóelején hangsúlyos vokális előtt aspirált *ph.*: *phāt* m. - O. pad (Pfad); *phalməsuntā* m. - O. palma, kfn. palmetac (Palmsonntag); *phan* f. - ófn. pannā, phannā (die Pfanne), lat. patina; *phenə* - ófn. phanton (pfänden); *phetsə* - kfn. phezzen (zupfen, zwicken); *phēfɿ* - ófn. peffar (Pfeffer); *phēin* f. - O. pīna (Pein, Not); *phēinīcə* - O. pinōn (peinigen); *phēif* f. - ófn. phifā, kfn. phife (Pfeife); újabb kölesönszavakban: *phār* n. - kfn. pār (Paar); *pharə* m. - ófn. pharra, kfn. pharre (Pfarrer); *phat* m. (der Taufpate; die Titulierung eines Mannes von Kindern); *phants* m. - kfn. panze (Magen eines Tieres); *phak*, (Gepäck); *phakə* (ringen, sich herumstreiten); *phaeršij* f. - kfn. phērsic (Pfersich); *phaersōn* f. - kfn. persōne (lat. persona); *phaerl* f. - ófn. pērala (Perle); *phēilɿ* m. - ófn. pilāri (Pfeiler); *phijštə* f. - (Pfungsten); *phīštōl* f. - (Pistole); *phīštɿ*, Familienname, - kfn. pister (< lat. pistor) Bäcker; *phoštə* m. - kfn. phost (Pfoften, Stützen), *phošt* f. (Pfošt); *phulwɿ* n. - kfn. pulwer (Pulver, Staub); *phulox* n. - kfn. phuol (Pfuhl); *phuš* m. - kfn. pusch (Busch, Gesträuch); *phunt* n. - ófn. phunt (Pfund); *phēdr un phaul* (Peter und Paul); a fiatalabb kölesönszavakban a hehezet elmaradt: *partī* f. (Partie); *papīr* n. (Papier); *parateis* (Paradeisapfel); *parətīs* (Paradies); *parəplē* (Regenschirm); *parīvə* (parieren); *pasjōn* f. - (Passion); *patrōn* f. (Patrone); ennek oka kétségtelenül a végszótag hangsúlyozásában keresendő, melynek következtében a szókezdő *p* gyengébb expirációval képeztetik.

Szókezdő *sp-*, valamint szókezdő és szóközépi *pl-*, *pr-* hangcsoportokban eredeti *p* változatlanul megmaradt: *špārə* - O. sparōn (sparen); *špōt* adv. - O. spāti (spät); *špeicɿ* m. - O. spīhiri (Speicher); *špringə* - O. Is. springan (springen); *plōx* f. - ófn. plāga (Plage, Qual); *plat* f. - ófn. plātā (Platte); *pluk* m. - O. pluag (Pflug); *plaštɿ* n. - ófn. platar (Pflaster); *pralə* - ófn. prālen (prahlen); *praumə* plur. nom. - ófn. phrūma (lat. prunum). Pflaume; *pretic* f. - ófn. prediga (Predigt); *preticə* - Is. predigōn (predigen); *štupl* f. - ófn. stupfilā (lat. stipula) Stoppel.

b) Szóközépen és szóvégén a gyengébben artikulált eredeti *p > f* toledott voc. és liqu. után [Is. meglepően még *p-t* ír, Franck (85. §. Anm. 2.) azt véli, hogy ez a hangváltozás Isidorus idejé-

ben még nagyon gyér volt, vagy pedig az írás elmaradottságánál fogva egyszerűen nem jelölték még a hang elváltozását; O. felváltva használ *ph*, *pf*, *f*, utóbbit főképen *r* után és a szóvégén]: *kreifə* - O. greifōn (greifen); *tēfə* - O. doufen (taufen); *tēf f.* - O. douf (Taufe); *lāfə* - O. loufen (laufen); *šlōfə* - Is. O. slāfan (schlafen); *rūfə* - O. ruafen (zurufen); *šif n.* - O. seif (Schiff); *tīf adj.* - O. diuf (tief); *šōf n.* - Is. scaap, O. scāf (Schaf); *helfə* - Is. helpan, O. helfan (helfen); *uf adv.* - O. offan (offen); *wərfə* - Is. ūzwerpan, O. werfan (werfen); *tarf n.* - O. thorf (Dorf); *šarf adj.* - O. sarph (scharf); *harf f.* - O. harpha (Harfe).

c) Nyug.-germ. kettős *-pp-*, valamint *-mp-* közép- és ész.-rajnai frk. nyelvterületen változatlan maradt, ellenben dél- és kelet-frk.-ban *-pf-* affrikátává lett; a nyelvjárásban megfelel neki egyszerű változatlan *p*: *apl m.* - O. aphul (Apfel); *šepə* - O. scepfen (schöpfen); *štopə* - ófn. stophōn, stoppōn (stopfen); *ropə* - kfn. rupfen; *štrīpə* - kfn. strupfen (abrupfen, durch die Finger ziehen); *šlupə* - ófn. slupfen (schlüpfen); *šlup m.* - kfn. slupf (Schlinge, Schlupfwinkel); *šnupə m.* - kfn. snupfe (Schnupfen); *tsop m.* - ófn. zoph (Zopf, Haarflechte); *štamp m.* - ófn. stampf (Werkzeuge zum stossen); *štampə* - ófn. stampfōn (stampfen); *kramp m.* - kfn. krampf (Krampf); *tamp m.* - kfn. dampf (Dampf); *štrump m.* - kfn. strumpf (Strumpf); *štump adj.* - stumpf (verstümmelt, unvollkommen); *lump m.* - (Lump); *lamp f.* - kfn. lampe (lat. lampas) Lampe; *trump*, (Trumpf im Kartenspiel), *trimplə* (Trumpf hervorrufen).

59. §. Germ. *t* és nyug.-germ. *-tt-*-nek megfelel a nyelvjárásban: a) szóelején, szóközépén és szóvégén liqu. és nas. után *ts*: (Is. *z*, voc. között *tz*, O. *z* és *zz* jelölések fordulnak elő) *tsāl f.* - Is. O. zala (Zahl); *tsēn, tsēni num.* - Is. O. zehan (Zehn); *tsēcə m.* - Is. zeihhan, O. zeichan (Zeichen); *tswēn, tswēni, tswō, tswei num.* - Is. zwēne, O. zwēne, zwā, zwei (Zwei); *tseis* - Is. zeihnan, O. zeigōn (zeigen, zuweisen); *tseit f.* - Is. zid, O. zit (Zeit); *tsarn m.* - O. zorn (Zorn); *tsweiwəl m.* - Is. zwiwo, O. zwival (Zweifel); *tsuŋ f.* - Is. O. zunga (Zunge); *hœrts n.* - Is. O. herza (Herz); *šmœrts m.* - O. smerza (Schmerz); *kharis adj.* - O. kurz (kurz); *šwarts adj.* - ófn. swarz (schwarz); *wartsl f.* - Is. wurza, O. wurzela (Wurzel); *holts n.* - ófn. holz (Holz); *heltslə* (dim.) Zündholz; *salts n.* - ófn. salz (Salz); *plantsə f.* - ófn. pflanza (Pflanze); *mints f.* - ófn. minze (Münze),

setsə - Is. setzen, O. sezzen (setzen); *sitsə* - Is. sitzan, O. sizzan (sitzen); *šwitsə* - O. switzen (schwitzen); *nets n.* - O. netzi (Netz); *nutsə m.* - O. nuzzi (Nutzen); *hits f.* - O. hizza (Hitze); *wetsə* - ófn. hwazzan (wetzen).

1. Jegyzet. Érdekes, hogy a nyelvjárás eredeti *-tt-* toldás nélkül változatlanul megtartotta a *till*, plur. *tilla* - ófn. tutta, dim. *tuttli*, kfn. *tutte* (Brustwarze).

b) Szóközépi intervokális és szóvégi *t > s* változik (O.-nál a spiráns jelölése összeesik az affrikáta jelölésével, t. i. szóközépen *zz*, szóvégén *z* ír, Is. pedig szóközépen *zss*, szóvégén *zs* használ): *hēsə* - Is. chiheizssan, O. heizan (heissen); *peisə* - O. bizan (beissen); *pesz* adj. - O. beziro (besser); *esə* - Is. ezssan, O. ezzan (essen); *esic m.* - O. ezzih (Essig); *mesə* - Is. mezssan, O. mezzan (messen); *heis adj.* - O. heiz (heiss); *weis adj.* - O. wiz (weiss); *wisə* - Is. biwizssan, O. giwizzen (wissen); *štōsə* - O. stōzan (stossen); *štrōs f.* - O. strāza (Strasse).

c) Germ. *t* változatlanul megmaradt az *st*, *ft*, *ht* cons.-csoportokban: *štēn m.* - O. stein (Stein); *štīl adj.* - O. stilli (still); *štīm f.* - Is. stimna, stimma (Stimme); *štrej adj.* - Is. O. strengi (streng); *štun f.* - Is. stunda, O. stunta (Stunde); *keišť m.* - Is. gheist, O. geist (Geist); *oft adv.* - Is. O. ofto (oft); *luft f.* - O. luft (Luft); *liet n.* - Is. leoht, O. lioht (Licht).

59. §. Germ. *k*: a) hangsúlyos tőszótag elején a nyelvjárásban aspirált *kh* (Is. *ch*, O. *k*): *khalp n.* - Is. chalp (Kalb); *khaerl*, (Kerl) - O. karl (Mann, Gatte); *kheizz m.* - O. keisor (Kaiser); *khaerc f.* - Is. chirihha (Kirche); *khēnic m.* - Is. chuning, O. kuning (König); *khenə* - Is. chunnan (kennen); *khint n.* - Is. chindh, O. kind (Kind); *kholwə m.* - O. kolbo (Kolben) *khunšť f.* - O. kunst (Kunst).

b) Nyug.-germ. *-kk-*, valamint ófrk. nas. vagy liqu. előtti vagy utáni *k* változatlanul megjelenik a nyelvjárásban, mint egyszerű *k*: *aks f.* - O. akus (Axt); *akz m.* - O. akar (Acker); *akrə* (ackern); *wakeric adj.* - O. wakar (wachsam, wach); *pakə* - ófn. baccho (Backen); *sak m.* - ófn. sak, plur. sakkī (lat. saccus) Sack, Tasche; *sekl* (dim.) n. - ófn. sekkil, O. sekil (lat. sacculus) Seckel, Geldbeutel; *šlėkə* - kfn. slėcken (lecken); ebből származott a *šlėkl* m. (Latwerge, Zwetschkenmus); *klāx f.* - O. kłaga (Klage); *klēn adj.* - O. kleini (klein); *kraft f.* - Is. chraft, O. kraft (Kraft); *krip f.* - O. krippha (Krippe); *kruk m.* - O.

kruag (Krug); *krum* adj. - Is. chrumb, tortuosus, O. krumb (verkrümmt, gelähmt); *knęct* m. - Is. chněct, puer, O. knēht (Knecht); *knī* n. - O. knio (Knie); *mark* n. - ófn. marka (Mark); *štark* adj. - O. stark; *wærk* n. - Is. wërþ, O. werk (Werk); *wærka* - O. werkon (wirken); *melka* - ófn. mëlchen (melken); *molka* f. - kfn. molken (Molke).

c) Germ. szóközépi intervokális és szóvégi vokális utáni $k > c$, x spiranszá változott: *tsęca* m. - Is. O. zeihhan (Zeichen); *tsęcla* (bezeichnen merken); *plęca* - O. bleichen, weiss sein (die Wäsche auf der Sonne bleichen); *węc* adj. - O. weih (weich); *khalic* m. - ófn. calch (Kalk); *sūxa* - O. suachen (suchen); *flūxa* - O. fluachôn (fluchen); *wux* f. - O. wecha (Woche).

b) Zöngés spiránsok.

61. §. Germ. *b* (nyug.-germ. *b*): a) szóelején, szóközépen cons. előtt vagy után, szóvégén és szóvégre kerülve tenuis *p* fejlődött: *pāt* n. - O. bad (Bad); *pēn* n. - O. bein (Bein); *pærc* m. - Is. berc, O. berg (Berg); *petlę* m. - O. betalāri (Bettler); *petla* - O. betolôn (betteln); *pilt* n. - Is. O. bilidi (Bild); *plīn* adj. - Is. blind, O. blint (blind); *pišof* m. - Is. bisscofheit, sacerdotium, O. biscof (Bischof); *pitā* - Is. bitdan, O. bitten (bitten); *pūx* n. - Is. bōh, O. buah (Buch); *plūm* f. - Is. blōmo, O. bluama (Blume); *prušt* f. - Is. brust (Brust); *wępšaft* f. - O. erbi (ererbtes Eigentum); *halp* adj. - O. halb, Is. halp (halb); *wampā* m. - O. wamba (Bauch der Tiere); *kharp* m. - O. korb (Korb); *khærps* m. - ófn. curbiz, churbiz (lat. cucurbita) Kürbis; *khalp* m. - Is. chalp, (vitulus) ófn. chalb (Kalb); *lampfleiš* n. - Is. lamb, agnus, Lampelfleisch; *hampār* m. (Kornmagazin, ung. hombár); *tāp* adj. - O. doub (taub); *lāp* n. - O. loub (Laub); *rāp* f. - ófn. rabo (Rabe); *krāp* n. - Is. O. grab (Grab); *taup* f. - O. dūba (Tauben); *ręp* f. - ófn. rēba (Rebe); *šęip* f. - ófn. seiba (Scheibe); *krūp* f. - ófn. gruoba (Grube).

Ófrk. *-mb-* assimiláció útján *m-é* lett: *ęmę* m. - ófn. einbar, eimbar (Eimer); *ims* m. - ófn. inbiz, imbiz (Essen, Kindtaufims); *tum* adj. - ófn. dumb (dumm); *krum* adj. - O. krumb, Is. chrumb (krumm); *trum* adv. - kfn. drumbe (= dār + umbe) darum.

Jegyzet. Az ófrk. *bi-* előszótag *b-*je az utána következő

töszótagkezdő *h*-val *ph* olvadt: *phaltə* - O. bihaltan (behalten). *unpholfə* part. (unbeholfen); a praes. sing. 2. és 3. sz. kiesett eredeti *b* a *kišt*, *kit*, - kfn. *gīst*, *gīt* (gibst, ^ggibt), úgyszintén a *han* segédige alakjaiban, a contractiót oly esetekben a kfn. vonatkozólag kiemeli Paul (Mhd. Gramm. 103. §).

b) Szóközépen intervokális, liqu., vagy liqu. és voc. közötti germ. *b* > *w* zöngés spiránssá fejlődött: *owə* adv. - O. Is. oba (oben); *klāwə* m. - O. gilouba (Glaube); *kleivic* adj. - O. giloubig (gläubig; a methodisták és baptisták népies elnevezése); *ōwat* m. - O. āband (Abend); *šīwə* - O. sciaban (schieben); *šreiwə* - O. scriban (schreiben); *lēwə* n. - Is. lēbən, O. lēben (leben); *krāwə* - O. graban (graben); *silwɔ* n. O. silabar (Silber); *iwl* adj. - Is, O. ubil (übel); *khelwł* n. dem. (Kalb); *kherwł* n. - ófn. churbili (Körblein); *halwɔ* adj. - O. halb (halber); *šærwł* f. - ófn. scirbi (Scherbe); *hawɔ* m. - ófn. habaro (Hafer); *kawł* f. - ófn. gabala (Gabel); *kewł* m. - ófn. gibil (Giebel); *hīwł* m. - ófn. hubil, kfn. hübel (Hügel); *šreiwɔ* m. - O. scribāri (Schreiber); *lęwɔ* f. - ófn. lēbara (Leber); *newł* m. - O. nebula (Nebel); *šnawł* f. - O. snabul (Schnabel); *pīwł* f. - kfn. bibel (Biebel); *pīwɔ*, Bieber, Familienname; *ārweł* f. - arabeit (Arbeit); *ærwə* - ófn. arbjan (erben); *frtærwə* - kfn. verderben (zu Grunde richten); *tarwə* - ófn. darbin (entbehren); *štærwə* - O. stērbān (sterben); *ærwəs*, Erbes, Familienname); *kharwīnɔ*, Karbiener, Familienname; *tīwelt* (Theobald).

Szövégi *p* a ragozásban szóközepébe kerülve *w*: *rēp* f. - plur. *rēwə* (Rebe); *šēip* f. - plur. *šēiwə* (Scheibe); *taup* f. - plur. *tauwe* (Tauben); *krāp* n. - plur. *krēwɔ* (Grab); *khalp* n. - plur. *khelwłə*.

Jegyzet. Látszólagos kivételt képez *hepə* - *khept* — ófn. heffen - huab, a kfn. már kiegyenlítődéssé folytán heben - houp, (heben, erheben), [v. ö. Paul: Mhd. Gramm. 163. §. 1.], a nyelvjárási intervokális *p* keletkezését kétségkívül a töszótag erősségi hangsúlyozása idézte elő; egyébként pedig ez a hangváltozás, valamint az eredetileg erős képzésű igének gyengévé változása, mely már a kfn.-ban is fellép, — alem.-sváb sajtáság, ahol germ. *b* > *p* fejlődése és több eredeti erős képzésű igének gyengévé változása gyakori és jellegzetes jelenség (v. ö. Grundriss V. 152. §. 4).

62. §. Germ. *d* (nyug.-germ. *d*) a szókezdetén mint tenuis

expl. *t* jelenik meg a nyelvjárásban: *tā* m. - Is. dac, O. dag (Tag); *tēglic* adv. - O. dagalih (täglich); *taš* f. - O. dasga (Tasche, táska); *tešl* dim. (kleine Tasche); *tēl* n. - Is. O. deil (Teil); *tiš* m. - O. disg (Tisch); *tišl* n. - (kleiner Tisch); *teiuol* m. - Is. diubil, O. diufal (Teufel); *tōt* adj. - Is. dōdh, O. dōt (Tot); *tōr* n. - Is. dōr, porta (Tor); *tūr* f. - Is. O. durī (Tür); *trāa* - Is. O. dragan (tragen); *treiwa* - Is. O. driban (treiben); *treta* - O. dretan (treten); *trām* m. - O. droum (Traum); *tāp* adj. - O. doub (Taub); *tūn* - Is. O. duon, duan (tun).

Szóközépen a germ. *d* (> nyug.-germ. *d*) fejlődése a következő:

a) hosszú és fogyó hangsúllyal ellátott tőszótag után zöngés spiránst *đ* ejt a nyelvjárás (Is. ilyenkor *d*, O. *t* ír): *reidā* - O. ritan (reiten); *štreidā* - ófn. stritan (streiten); *lēđr* f. - ófn. leitara (Leiter); *pīde* - O. biatan (bieten); *hīdā* - O. huaten; *hīđr* m. - ófn. huotāri (Hüter); *fīđrā* - O. fuatiren (füttern); *fūđr* n. - ófn. fuotar (Futter); *wīdic* adj. - ófn. wuatig, (wütig, wütend); *klīdic* adj. - ófn. gluotig (glühend); *iwrmīdic* adj. - Is. ubar-muodic, contumax (übermütig); *prōdā* - O. brāten (braten); *rōdā* - O. rāten (raten); a raggal ellátott jelzőkben: *kūđr*, *kūdi*, *kūdas* - O. guater); *rōđr*, *rōdi*, *rōdas* (roter, rote, rotes).

b) Rövid tőszótag után metszett hangsúllyal pedig *t* tenuis explos.: *treta* - O. dretan (treten); *wetr* n. - O. wetar (Wetter, Sturm); *peta* - O. betōn (beten); *pretica* - Is. predigōn, praedicare (predigen); *pretic* f. - (Predigt); *paratīs* n. - Is. O. paradisi (Paradies); *fatr* m. - Is. O. fater (Vater); *motr* f. - Is. muoter, O. muater (Mutter); *fetr* m. - ófn. fatero (Oheim, Onkel); *slita* m. - ófn. slita (Schlitten); *sita* n. - O. situ (Sitte); továbbá liqu. v. nas. után, ófrk. *-ld-*, *-nd-* mássalhangzókapcsolatban: *haltā* - Is. haldan, servare, O. haltan (halten, bewahren); *šenttr* n. - v. ö. Is. standan, O. stān, stantan, (Gefäß mit Füßen); *wantrā* - ófn. wantalōn (wandern, wandeln); *tulta* - O. thulten (dulden); *katultic* adj. - O. thultig (geduldig); a következő plur.-képzésekben: *plat* - *plettr* (Blätter); *rat* - *retr* (Räder); *pret* - *pretr* (Bretter).

Szóvégi, vagy a nyelvjárásban szóvégre kerülő germ. *d* (Is. O. *t*) > *t*: *plat* n. - ófn. blat (Blatt); *prēt* n. - ófn. brēt (Brett); *prēt* adj. - O. breit (breit); *šreit* m. - O. strit (Streit); *freint* n. - O. friunt (Freund); *rōt* m. O. rāt, Is. chirādi, con-

silium (Rat); *kūt* adj. - O. guat (gut); *plūt* n. - O. bluat (Blut); *haut* f. - O. hūt (Haut); *pilt* n. - Is. O. bilidi (Bild); *špōt* adj. - O. spāto (spät); *wunt* f. - O. wunta (Wunde).

Nyug.-germ. -*dd-* (O. -*tt-*, Is. -*dt-*) megfelel a nyelvjárásban -*t-*: *pet* n. - O. betti (Bett, Lagerstätte); *mita* f. - Is, O. mitti (Mitte); *pita* - Is. bitdan, O. bittan (bitten); *šita* - ófn. scuttan (schütten); *weta* - kfn. wetten (wetten); *hit* f. - O. hutta (Hütte); *pitr* adj. - O. bittar (bitter).

63. §. Germ. ζ nyug.-germ. *g*, Is. veláris voc. és cons. előtt *g* ír, palatális voc. előtt azonban *gh*, valószínűleg a palatális minőségét akarta az Is.-fordítás leírója a *h* jelezni, de semmi szín alatt sem a cons. expl. vagy spirans jellegét (I. Petz G.: *Grimm törvénye*, hetedik áramlat 63. old.), O. mindig *g-t* ír, fejlődése:

a) szókezdő $g > k$: *kal* f. - O. galla (Galle); *kēn* - Is. gangan, vadere, O. gān, gangan (gehen); *kārtā* m. - O. garto (Garten); *kārtin* m. - O. gartari (Gärtner); *koert* f. - Is. gardea, virga, O. gerta (Gerte, Rute); *koertl* m. - Is. gurdil, cinctorium, O. gurten (Gürtel), *kešt* adv. - O. gesterēn (gestern).

Az ófrk. *gi-* előszótag tőszótagkezdő *h*, v. *k*-val *kh-* aspiratívá olvadt össze: *khal* part. - O. gihaltan (gehalten); *khalt* m. (Gehalt); *khept* (gehoben); *khuyk* (gehangen); *khūf* (gekauft); *khum* (gekommen).

b) szóközépen: eredetileg intervokális vagy liqu. és voc. közti $g > j$ gyengült: *ājā* - Is. eigan, habere, O. eigan (Besitzung); *sājā* - O. sougen, kfn. söugen (säugen); *kaljā* m. - O. galgo (Galgen); *marjā* adv. - O. morgān (morgen); *sarjā* - O. suorgēn (sorgen); *nærjāts* - ófn. nio-wergin (nirgends); *ærjārā* - ófn. argerōn (ärgern); *rājā* - ófn. reigen (lenken, den Wagen steuern); e hangváltozást Heusler: (*Der alem. Consonantismus in der Ma. von Baselstadt*, Strassburg, 1888.) úgy magyarázza, hogy a szomszédos palatális vokálisok befolyása következtében a *g* artikulációjának helye előre tolódott olyannyira, hogy a nyelv a zár képzéséhez nem tudta a kemény iny elülső részét elérni s ennek következtében redukált zörejhang keletkezett, melyet zöngé kísért.

Liqu. előtt szóközépi $g > k$ változott rövid, metszett hangsúlyú tőszótag után, ellenben zöngétlen lenisnek ejti a nyelvjárás hosszú, fogyó hangsúlyú tőszótag után: *karkl* f. - ófn.

gurgulá (Gurgel); *ikl̥* m. - ófn. igil (Igel); *rikl̥* m. - ófn. rigil (Riegel); *flikl̥* m. - kfn. vlügel (Flügel); *pikl̥eizə* n. Bügeleisen); *pikl̥ə* (bügeln); *tsikl̥* m. - ófn. ziagal (Ziegel); *špikl̥* m. - ófn. spiagal (Spiegel); *khukl̥* f. - kfn. kugel (Kugel), ellenben *nāgl̥* m. - ófn. nagal (Nagel); *šrāgl̥* m. - kfn. schräge (Schrägen); *štāgl̥* m. (erhitzter Stahl im Bügeleisen); *khēgl̥* m. - ófn. kegil (Kegel); *khēgl̥ə* (Kegel schieben); *fōgl̥* m. - O. fokal (Vogel); *sēgl̥* m. - O. segal (Seegel); *sēgl̥tūx* (vitorlavászon); *māgr̥* adj. - ófn. magar (mager); *šwōgr̥* m. - kfn. swāger (Schwager).

c) Szóvégén hosszú szótag után *g* eltűnt, rövid szótag után *k* lett: *tā* m. - Is. dac, O. dag (Tag); *wā* m. - O. wagan (Wagen); *wē* m. - O. weg (Weg); *ē* f. - kfn. ege (Egge); *pluk* m. - O. pluag (Pflug); *kruk* m. - O. kruag (Krug); *tsuk* m. (Zug).

Jegyzet: Mellékhangsúlyú nyelvjárási -*ic* képzőben eredeti *g > c* spiránsná fejlődött kétségtől *i* hatása alatt: *āric* adv. - O. arg (arg); *heilic* adj. - Is. heilac, O. heilag (heilig); *khēnic* m. - Is. chuninc, O. kuning (König).

c) Zöngétlen spiránsok.

64. §. Germ. interdentális zöngétlen spiráns, *ϕ* mely Is. *dh*, O. *th*, a nyelvjárásban szókezdeten *t* tenuis expl. tolódot: *tan* adv. - Is. dhanne, O. thanne (dann, damals); *tart* adv. - Is. dhār, O. thār (dort); *tekə* - Is. dhecchan, O. thekēn (decken); *tēnə* - O. thenen (dehnen); *tīnə* - Is. dheonon, O. thionōn (dienen); *tīy* n. - O. thing (Ding); *tīp* m. - O. thiob (Dieb); *tox* adv. - Is. dhoh, O. thoh (doch); *tarn* m. - O. thorn (Dorn); *trei* num. - Is. dhri, O. thri (drei); *trit* m. - Is. dhritto, O. thritto (dritter); *tultə* - O. thulten (dulden); *kətullic* adj. - O. thultig (geduldig).

Germ. szókezdő *ϕw* (Is. *dhw*, O. *thw*) > ófn. *dw* > kfn. *tw* a nyelvjárásban, valamint az irodalmi nyelvben is *tsw*: *tswiŋə* - O. thwingan (bezwingen); *tsweŋə* - O. thwengen (bedrängen); *tswære* adj. - ófn. dwerah, kfn. twērēch (schräg, quer); *tswilic* n. - ófn. dwahillja, dwehila, kfn. zwehle (Tuch, Handtuch); talán összefügg O. thwahan (waschen).

Szóközépi germ. *ϕ* ugyanazon feltételek mellett fejlődik, mint germ. *d* (l. 62. §.):

1. $\phi > \delta$ fogyó hangsúlyú hosszú tőszótag után: *pādō* - O. badōn (baden); *šādō* m. - O. scado (Schaden); *fādō* m. - O. fadum (Faden); *mādō* f. - ófn. mado (Made); *wādō* f. - ófn. wado (Wade, Muskel); *šlādō* m. - (Schwaden); *šneidō* - O. snidan (schneiden); *šneidŕ* m. - kfn. snider (Schneider); *nidŕ* adj. - Is. nidhar, O. nidare (nieder); *fridō* m. - Is. O. fridu (Friede); *leidō* - O. lidan (leiden); *prūdŕ* m. - O. bruader (Bruder); *rūdŕ* m. - O. ruadar (Ruder).

2. $\phi > t$ metszett hangsúlyú rövid tőszótag után és liqu. vagy nas.-al való kapcsolatban: *letŕ* n. - ófn. lēder (Leder); *witŕ* adv. - Is. widhar, O. widar (widerum); *otŕ* adv. conj. - Is. odho, aut, O. odo (oder); *retō* - redinōn (reden, sagen); *antŕ* adj. - O. ander und anther, Is. ander, alius (ander); *antŕšwu* adv. (anderstwo); *metō* - O. meldōn (melden); *fetŕšt* sup. - vesd össze O. fordōro comp. (der förderste).

Szóvégi, vagy a nyelvjárásban szóvégre kerülő germ. ϕ (Is. O. *d*) $> t$ változott: *rat* n. - O. rad (Rad); *phāt* m. - O. pad (Pfad); *māt* f. - Is. O. magad (Magd); *felt* n. - O. feld (Feld, Ackerfeld); *neit* m. - O. nid (Neid); *lēt* adj. - O. leid (Leit); *walt* m. - O. wald (Wald); *fŕstant* m. - Is. firstant (Verstand); *khint* n. - Is. chindh, infans, O. kind (Kind); *tōt* adj. - Is. dhōdh, O. tōd (tot); *ret* f. - O. reda, redina (Rede).

65. §. *Ófrk. f.* (O. intervokális *v*, ami a kiejtést illeti, germ. *f* és germ. *p*-ből fejlődött *f* már az ófn. korszakban teljesen összeesett (l. Franck, 81. §.), mint zöngétlen labiodentális spirans megmaradt változatlanul a nyelvjárásban: *feic* f. - O. figa (Feige); *farnō* adv. - O. forna (vorn); *fil* adv. - O. filu (viel); *frī* adj. - O. frua (früh); *fīrō* - O. fuaren (führen); *heftō* - O. heften (binden, befestigen); *helfō* - O. helfan (helfen); *hilf* f. - O. helfa (Hilfe); *hoft* m. - O. hof (Hof); *luft* f. - O. luft (Luft); *tswelōf*, *tswelfi* num. - O. zwelif (zwölf); *tēf* f. - O. douf (Taufe); *šēf* f. - ófn. seipha, seifa (Seife).

Szóközepén hangsúlytalan végszótagban liqu. előtt *ófrk. f > w* lett: *teiwōl* m. - O. diufal (Teufel); *tsweiwōl* m. - O. zwīval (Zweifel); *tsweiwōlō* - O. zwīvalōn (zweifeln); *hēwōl* n. (dim.) - ófn. hafan (Topf); *štīwōl* m. - O. stiful (Stiefel); *riwōl* f. - Sauer-teig) - v. ö. ófn. hruf, ruf (Kruste bei nassem rasch getrocknetem Erdreich); *šlīwŕ* m. - kfn. slüpfen.

Jegyzet. *Ófrk. fs* kapcsolatban *f > p* változott és azután

metathesis szenedett a *lęšpə* - ófn. lęfs, kfn. lęse (Lippe); *amþsl* f. - ófn. amfsla, amfela (Amsel).

66. §. Ófrk s-nek megfelel a nyelvjárásban: *a*) szókezdetén és szóvégén zöngétlen spiráns *s*: *silwř* n. - O. silabar (Silber); *sekl* n. - O. sekil (Beutel); *sęt* f. - O. seito (Saite); *sāma* m. - Is. sāmo (Same); *ręs* f. - O. reisa (Reise, Zug); *křinmūs* n. - O. muas (Spinat).

b) Szóközepén zöngés hangok között *z* zöngétlen lenis: *wāzo* m. - der Rasen, Is. waxsmo, fructus; *węzokhřnt* n. - O. weiso (Waise); *lęzo* - O. lesan (sammeln); *pęzo* m. - ófn. bęsamo (Besen); *eizo* n. - O. isin (Eisen); *wizo* f. - ófn. wisa (Wiese); *ęzl* m - O. esil (Esel); *přezl* dim. - ófn. brosamo (Brosame); *kheizř* m. - O. keisor (Kaiser).

c) Ófrk. *sl, sm, sn, sw, st, sp* és *sc* cons.-csoportokban *š*: *šlōf* m. - O. slāf (Schlaf); *šlaxta* - O. slahta (Schlachten, Gemetzel); *šlisl* m. - O. sluzil (Schlüssel); *šmcerts* m. - O. smerza (Schmerz); *šmuts* m. - kfn. smuz (Kuss); *šnawł* f. - O. snabul (Schnabel); *šnē* m. - O. snē (Schnee); *šwima* O. swimman (schwimmen); *šwešř* f. - O. swester (Schwester); *štay* f. - O. stanga (Stange); *štīm* f. - O. stimna (Stimme); *štēnicə* - O. steinon (steinigen); *špřōx* f. - O. sprācha (Sprache, Rede); *špřeiər* f. - O. spriu (Spreier, Spreu); *špřira* - O. spurilōn (aufspüren); *pušm* m. - ófn. buosum (Busen); *prošm* f. - O. brosma (Brosame); *kašt* m. - O. gast (Gast); *kešř* adv. - O. gesterēn (gestern); *šif* n. - O. seif (Schiff); *šeltə* - O. sceltan (schelten); *šan* f. - O. scanta (Schande); *šādə* m. - O. scado (Schaden); *khašpř* (nom. propr. Kaspar); *eš* f. - O. asga (Asche); *wešə* - O. wasgan (waschen); *tiš* m. - O. disg (Tisch); *fuš* m. - O. fig (Fisch); *taršt* m. - O. thurst (Durst); *kęřšt* f. - O. gersta (Gerste); *waršt* m. - ófn. wurst; *fęřšt* m. - O. furisto (Fürst); *fęřštatum* (Fürstentum).

Jegyzet. Ófrk. *-ns* és *-ls* cons.-kapesolatban a nyelvjárásban szervetlen *t* fejlődik: *halts* m. - O. hals (Hals); *sents* f. - kfn. sęnse (Sense).

67. §. Ófrk h (< germ. zöngétlen spiráns *x*, mely az összes germán nyelvekben mint szótagkezdő elem hehezetté (*h*) változott, mint szótagzáró elem azonban megtartotta spirantikus jellegét), fellép a nyelvjárásban szóelején: *halts* m. - O. hals (Hals); *hān* m. - O. hano (Hahn); *hem* és *řhem* adv. -

O. heim (daheim, zuhause); *hunic* m. - Is. honec, kfn. hunec (Honig).

Szóközépen ófrk. *-ht* kapcsolatban: *axt* num. - O. ahto (acht); *farct* f. - O. forahta (Furcht); *færctæ* - O. forahnten (fürchten); *naxt* f. - O. naht (Nacht); *knæct* m. - O. kneht (Knecht); *leict* adj. - O. liht (leicht); *liet* n. - O. lioht (Licht); ezeknek analógiájára alakultak: *hēct* f. - O. hohi (Höhe); *nēct* f. - O. nahî (Nähe); *hōx* adj. - O. hoh (hoch); *kleie* adj. - O. gelihe (gleich); *hōx* - *hēxy* comp. - O. hohir (höher); *nōx* - *nēxy* - O. nahôr (näher); *ōxaræ* f. - ófn. ahir, ehir (Ähre); a nyelvjárás tehát kiegyenlítődést mutat ott, ahol az irodalmi nyelv *h* és *ch* között váltakozást tüntet fel.

1. Jegyzet. Ófrk. *hs-* > *-ks-* felel meg: *weksl* m. - O. wehsal (Auswechselung); *waksæ* - O. wahsan (wachsen); *seks* num. - O. sehs (sechs); *leiks* f. - kfn. lihse (Wagenleiste, löcs).

2. Jegyzet. Ófrk. *h* > *w* változott: *šlēwæ* f. - ófn. sléhâ (Schlehe, die Frucht eines Schlehendorns); *tsēwæ* m. - ófn. zēha (Zehe), Svájcban zēwen (l. Schade, Ald. Wörterb.).

* * *

A bevezetésben a község legelső anyakönyvi följegyzései alapján sikerült megállapítanunk a bevándorlók németországi hazájának meglehetősen szétterülő nyelvterületét s láttuk, hogy a többség *rajnai-frank* nyelvterületről: *Hessen-Nassau*, *Kur- és Rheinpfalz*, *Hessendarmsadt*, *Lotharingia* és *Alsó-Elsass* északi részéből, de jelentékeny része a bevándorlóknak zárt csoportokban *Alsó-Elsass*-ból és *Württemberg*-nek Ulmtól északra fekvő középső Neckarmelletti vidékéről, vagyis *felsőnémet* nyelvterületről vándoroltak be.

A nyelvjárás egységes kialakulásánál a *rajnai-frank* nyelvjárás győzött-e és ha igen, befolyásolták-e a bevándorlók *felsőnémet* nyelvjárást beszélő kisebb csoportjai?

E kérdés megoldására szolgálnak a következő kritériumok:

I. Hogy a Középbácska valamennyi protestáns német telepítési községeiben a *rajnai-frank* nyelvjárást beszélik, Schmidt Henrik mutatta ki a verbászi nyelvjárásról szóló tanulmányában (*A verbászi német nyelvjárás*, Egyet. Phil. Közlöny 1899.; *Lautlehre der rheinfränkischen Mundart der Sprachinsel Verbász*

in *Südungarn*»: Zeitschrift. für d. Ma. 1911. 2.), eredményét megerősíti a szeghegyi nyelvjárás hangtanának feldolgozása: a) A vokalizmus (40. §.)

b) A felnémet Lautverschiebung eredményei:

Germ. zöngétlen explosívák: germ. *p* szóelején főhangsúlyos szótagban voc. előtt *ph-*; aspiráció nélküli *-pl, pr, sp*, továbbá *mp* és nyug.-germ. kettőzésben; szó belsejében és szó végén mindenkor zöngétlen labiodentális spiránssá, *f*-é fejlődött. Germ. *t* szókezdetén és szóbelsejében, továbbá nyug.-germ. kettőzésben *-st, ft, ht-* kapcsolatok kivételével *ts-* affrikátává, szóközepén intervokális helyzetben és szóvégén *s* spiránssá tolódott. Germ. *k* szóelején, főhangsúlyos tőszótagban vokális előtt aspirálva, szóelején, közepén és végén liqu. előtt és után, továbbá nyug.-germ. kettőzésben változatlanul jelenik meg a nyelvjárásban, azonban intervokális helyzetben és szóvégén voc. után *c, x* spiránssá tolódott. A germ. tenuis explosíváknak a felnémet Lautverschiebung által előidézett eme változásai meg egyeznek azokkal, melyeket Franck a rajnai-frank nyelvjárásra nézve jellemzőnek tart. [Altfrk. Gramm. 83—86. §.; 97—101. §.; 115—117. §.]

Ami a germ. *b, d, z* fejlődését az ófn. nyelvjárásokban illeti, az eredmények eltérők; általában arra mutattak hajlandóságot, hogy médiává legyenek, azonban sok esetben spiranst találunk germ. *b* (nyug.-germ. *b*) intervokális helyzetben, voc. és liqu. között a rajnai-frankban már az ófn. korban, mint *w* jelenik meg (Franck 78. §.), a kfn. korban ez a hang összeesett *f*-el (Paul mhd Gram. 93. §.), spirantikus kiejtését e hang a mai rajnai-frankban is megőrizte (Wilmanns, I, 73. §. és Grundr. V. 102. §.), spiranst mutat a nyelvjárás is, mely az eredeti hang spirantikus folytatása.

A germ. *d, z* és *þ* fejlődésére nézve általában az a nézet, hogy ezek zöngétlen explosívákká lettek. (Wilmanns, 63. és 68. §.) A felsőnémet (Oberdeutsch) nyelvjárást ez a fejlődés jellemzi; frank nyelvterületen e hangok nem fejlődtek egyformán, ehhez járul még a bizonytalan orthográfia, — a laza képzésű hangoknak a médiák jelével való írása, — ami nagyon nehézzé teszi annak a megállapítását, hogy zöngés vagy részben zöngétlen lenis hangokká fejlődtek-e. (Franck 5. §.) Az Is.-fordítás (rajnai-frank nyelvemlék) nyug.-germ. *d*-nek megfelelőleg médiát *d*-t

mutat, Otfrid (déli rajn.-frk.) szó elején médiát *d-t*, szó közepén és végén azonban tenuist *t-t* ír. [Böhme, zur Kenntnis d. fränkischen im XIII., XIV. u. XV. Jht., ezt a fejlődést tartja a rajn.-franknak a déli-rajnai franktól való elválasztására nézve jellemzőnek.] — Germ. *þ*-nek Is. *dh*, O. szó elején *th*, szó közepén és végén *d* felel meg; Franck (92—94 §.) orthográfia-történeti uton *e* hangnak szó-belsejében és végén spirantikus ejtést tulajdonít.

A szeghegyi nyelvjárásban már most germ. *đ* és *þ* fejlődése összesett: *a*) germ. *đ* és *þ* > *t* (szó elején és végén); *b*) germ. *đ* és *þ* > *đ* (főhangsúlyos hosszú tőszótag után), ellenben germ. *đ* és *þ* > *t* (éles hangsúlyú rövid tőszótag után, melyet élesebb erősségi nyomaték — Druckstärke — kísér.) E fejlődés feltétele: a hangsúlyos tőszótagban fellépő *dynamikai tolódás*. (Sievers 738. §.) l. 62. és 64. §.

Ugyanily feltételek mellett fejlődött a germ. *γ* > *g* zöngétlen lenissé (hangsúlyos hosszú szótag után) germ. *γ* > *k* (rövid tőszótag után), l. 63. §.

Jegyzet: *đ* > *r* változás a szeghegyi és a Középbácska előttem ismeretes Cservenka, Torzsa, Kiskér rajnai-frank nyelv-szigetek, valamint Beška és Krčetin (Szlavónia) Bácskából bevándorolt német lakóinak nyelvjárásában nem állott be, ez is bizonyítja, hogy ez a hangváltozás, mely az utóbbi másfélszázadon belül Németországban a rajnai-frank területen oly gyorsan elterjedt, — újabb eredetű.

II. 1. A nyelvjárás deminutiv-képzői: *-l̥, la, -li* (28. §. és 49. §. f.) kétségtelen felsőnémet (alem.-sváb) befolyás mellett bizonyítanak.

2. ófn. *ë* > *e* fejlődése (24. §.)

3. A nembeli megkülönböztetés a kettes számnévben: *tswēn, tswō, tswēi*, melyet a felsőnémet nyelvjárások a mai napig is megőriztek (34. §. jegyzet).

4. Igéknél: ófn. *e* (praes. voc.) sorhoz tartozó *šwima* (schwimmen) ige a praes. *šwim, šwimšt, šwimt*, plur. *šwimə*, a nyelvjárásban megőrizte az eredeti *i* vokálist; a *nemə* (ófn. neman) ige praes. sing.: *nim, nimšt, nimt*, plur. *nemə*, a nyelvjárás az eredeti *i-e* váltakozást mutatja, mely szemben a frank nyelvjárásokkal, ahol a plur. javára történt kiegyenlítődé, így a déli rajnai-frank: *gep, gebesch, gebt, geven*, felsőnémet sajtáság. Épen-

úgy nem egyenlítette ki a nyelvjárás a *wela* (wollen) ige alakjait: praes. *wil, wit* (< wilt) *wil, wela*; praet. *wot*, part. *kawelt*, a nyelvjárás itt a praes. plur., praet. és part.-ban a frank nyelvjárásokra jellemző *o* helyett megőrizte az eredeti *e*-t, mint ez a felsőnémet nyelvjárásokban történt. [Grundriss 147. §. 1, 3. és Franck 213. §.].

E kritériumok tehát bizonyítják, hogy Szeghegy község nyelvjárásának kialakulásánál a *rajnai-frank* elem nem tudta a *felsőnémet* (alem.-sváb) elemeket minden befolyás nélkül magába olvasztani.

Szövegmutatvány.

A) Zaubersprüche.

I. Gegen eine Geschwulst im Auge.   II. Gegen Auszehrung (sorvadás.).

a) *šusplōdr̥ tū solšt weicō*
wī tī štærna am himl̥ leicte
weic aus fleiř un plūt
wī sic tī sun fum newl̥ tūt,
kotfatr̥, — sōn un-heilicr̥
keiřt.

b) *Ic štē unr̥ tem feicōpām*
falt m̥r̥ a špeicā in tas auk
ic hap kōklāpt aš is miřt
taweil is aš unsr̥ her jēsus
krist.
kotfatr̥, — sōn un heilicr̥
keiřt.

c) *šusplōdr̥ ic pukō mic*
mīt am leiřa tauma truk ic tic
weic fum tālicet
wī tō newl̥ sic far tō sun
štreicō tūt.

a) *khœrnpām ic řitl̥ tic*
khœrnpām ic řitl̥ tic
aš ēřřt fēkōlō was iwr̥ tic flit,
nem am khati aš austsērā mīt
kotfatr̥, — sōn un heilicr̥
keiřt.

b) *Ic kē iwr̥ tō kreitswē riwr̥*
un niwr̥
wī ic tī řolō řřtrēt
sol am liři aš austsērā řřkēn.

III. Gegen Altvater.

alfatr̥ řis ic in tō pakōwa
aš juř p̥wōl̥ nim ic raus.

IV. Gegen Unruhe.

trei falřa tsuřa han tic křtoř
sī han tic wiřřprox.

I. a) Geschwulst du sollst weichen, wie die Sterne am Himmel leuchten, weiche aus Fleisch und Blut, wie sich die Sonne vom Nebel trennt, Gottvater, Sohn und heiliger Geist.

b) Ich stehe unter dem Feigenbaum, es fällt mir ein Splitter in das Auge, ich glaubte es ist Mist, jedoch es ist unser Herr Jesus Christ.

c) Geschwulst, ich bücke mich, mit dem linken Daumen drück ich dich, weiche von Tageslicht, wie der Nebel sich vor der Sonne verzieht.

II. a) Kernbaum, ich schüttele dich, Kernbaum ich schüttele dich, das erste Vöglein, das über dich fliegt, nehme der Katharine die Auszehrung mit.

b) Ich gehe über den Kreuzweg hinüber und herüber, wie ich die Scholle zertreten habe, soll der Elisabeth die Auszehrung vergehen.

IV. Drei falsche Zungen haben dich gestochen, sie haben dich widersprochen (?).

B) *Kinderverse.*

I. Fastnachtsspruch.

hān, hān, hān,
 ti fāsənaxt kēt ān
 wan mei motꝛ khen krafə pakt
 šeis ic uf tə fāsənaxt,
 wan sə awꝛ pakt,
 nō krī ic ti alꝛwēnicštə
 sī šlist sə in tə khaštə
 kit mꝛ numə trei prokə
 hēnꝛ mit tə lokə
 hēnꝛ pipī, kəproxənəs sīp
 wan mei motꝛ əs nox ēmol maxt
 no nim ic mei pintꝛ un sā kutnaxt.

II. Vers in Dialogen.

1. maxə uf əs tōr, maxə uf əs tōr, əs khumt ə wā tsu fārə.
2. wœr hukt to trin, wœr hukt to trin?
1. ə man mit laꝛkə hōr.
2. was wil tꝛ man, was wil tꝛ man?
1. ær wil ti khati han.
2. was hat sə kəmaxt?
1. sī hat ə klēt kstōl.

2. *wō hat sə tan əs klēt?*

1. *hat əs ānkətsō.*

2. *hitšli, hitšli, lax əs aus.*

I. *hān, hān, hān*, die Fastnacht beginnt, wenn meine Mutter keine Krapfen bäckt, sch... ich auf die Fastnacht; wenn sie aber bäckt, so bekomme ich das allerwenigste, sie schliesst sie in den Kasten, gibt mir nur drei Brocken, Hühnchen Pipie, gebrochenes Sieb, wenn meine Mutter es noch einmal so macht, so nehme ich mein Bündel und sag gute Nacht.

II. 1. Machet auf das Tor, machet auf das Tor, es kommt ein Wagen gefahren.

2. Wer sitzt darin, wer sitzt darin?

1. ein Mann mit langem Haar.

2. Was will der Mann, Was will der Mann?

1. er will die Katharina haben,

2. Was hat sie getan, was hat sie getan?

1. sie hat ein Kleid gestohlen.

2. Wo hat sie das Kleid?

1. sie hat es angezogen,

2. *hitšli* (Füllen) lache es aus!

TARTALOM.

	Oldal
A bácsmegyei német telepítéseknek és Szeghegy községnek rövid története	3
A hangok <i>phonetikai</i> ismertetése.	
Zöngehangok	13
Zörejhangok	17
I. A magánhangzók történeti fejlődése.	
A) Hangsúlyos tőszótagokban :	
1. Qualitativ hangváltozás.	
Rövid vokálisok változása	20
'Associativ' érintkezési hatás által előidézett hangváltozás	29
Hosszú vokálisok változása	32
Diphthongusok változása	35
2. Quantitativ hangváltozás.	
Hangnyújtás	41
Hangrövidülés	47
B) Hangsúlytalan szótagokban :	
Előszótagok	48
Középszótagok	51
Végzótagok	51
II. A mássalhangzók történeti fejlődése.	
A) Zöngehangok :	
Félhangzók	54
Folyékony mássalhangzók	55
Orrhangú mássalhangzók	56
B) Zörejhangok :	
Zöngétlen explosívák	58
Zöngés spiránsok	61
Zöngétlen spiránsok	65
Összefoglalás	68
Szövegmutatvány	71